

LIETUVOS AGRARINĖS EKONOMIKOS INSTITUTAS

KAIMIŠKŪJŲ REGIONŲ GYVYBINGUMO VEIKSNIAI

MOKSLO STUDIJA
2016

Dalia VIDICKIENĖ, Živilė GEDMINAITĖ-RAUDONĖ, Rita VILKĖ

Vidickienė, D.; Gedminaitė-Raudonė, Ž.; Vilkė, R. 2016. *Kaimiškųjų regionų gyvybingumo veiksniai*: Mokslo studija. Vilnius: Lietuvos agrarinės ekonomikos institutas. 99 p. : iliustr., santr. angl.

(online) ISBN 978-9955-481-60-7

Recenzantai: prof. dr. Jadvyga Čiburienė, Kauno technologijos universitetas
prof. dr. Vladimiras Gražulis, Mykolo Romerio universitetas

Apsvarstyta ir rekomenduota skelbti
Lietuvos agrarinės ekonomikos instituto Mokslo tarybos posėdyje
2016-12-20 (protokolas Nr. 12-43 (8.2))

Lietuvos agrarinės ekonomikos institutas
V. Kudirkos g. 18-2
LT-03105 Vilnius
tel. (8 5) 261 4525
faks. (8 5) 261 4524
el. p. laei@laei.lt
<http://www.laei.lt>

© 2016 Visos teisės priklauso Lietuvos agrarinės ekonomikos institutui
Cituoiant būtina nurodyti šaltinį ir interneto svetainės adresą
Autoriaus teisių apsaugota medžiaga

SANTRAUKA

Socialiniai ir ekonominiai pokyčiai, ypač susijusieji su sumažėjusiu žemės ūkio sektoriaus vaidmeniu kaimo ekonomikoje, keičia kaimo bendruomenių gyvenimą ir žmonių motyvaciją gyventi kaime. Dauguma šių pokyčių yra visuomenės perėjimo į poindustrinį evoliucijos etapą komponentai, sąlygojantys naujus kaimo gyvybingumo sėkmės veiksnius, iš esmės besiskiriančius nuo sėkmės veiksnių, būdingų kaimo industrializavimo etapui. Šiuo tyrimu siekiama identifikuoti svarbiausius veiksnius, kurie lemia poindustrinio kaimo gyvybingumą ir gali būti panaudoti transformuojant industrines kaimo gyvenvietes bei priimant ar vertinant kaimo regionų strateginio valdymo sprendimus šalyse, perėjusiose į poindustrinį visuomenės evoliucijos etapą.

Tyrimas yra aiškinamojo pobūdžio ir grindžiamas holistiniu požiūriu. Siekiant geriau atskleisti mokslininkų požiūrių į kaimo gyvybingumą įvairovę ir jų kaitos dėsningumus viešosios vadybos aspektu, pagrindinių kaimiškųjų regionų gyvybingumo veiksnių identifikavimas buvo atliekamas taikant evoliucinę, veikėjų ir sisteminių metodologijas.

Pirmajame studijos skyriuje evoliuciniu požiūriu pagrįsta visuomenės ekonominės sistemos kaitos analizė išryškina, kokie veiksniai lėmė kaimo gyvybingumą industrinėje visuomenėje, kaip jie buvo susiję su esminėmis inovacijomis pagrindinėje kaimo gyventojų ekonominėje veikloje – žemės ūkyje, ir dėl kokių priežasčių po kurio laiko jų poveikis sumažėjo. Aptariama, kokie nauji kaimo gyvybingumą lemiantys veiksniai tampa svarbūs poindustrinėje visuomenėje, ir kas tai sąlygoja. Kaimo politikos formuotojams svarbiausias būtent šis veiksnių kaitos analizės aspektas, nes jei egzistuoja priežastys ir dėsningumai, paaiškinantys vienų ar kitų veiksnių dominavimą tam tikrais laikotarpiais, jie tampa pagrindiniais orientyrais, formuojant kaimo vystymo politiką. Antrajame studijos skyriuje pristatomi empirinio tyrimo rezultatai, atskleidžiantys pirmojoje studijos dalyje identifikuotų poindustrinio kaimo gyvybingumo veiksnių svarbą ir pasireiškimą Lietuvoje, pasitelkus esamą statistinių rodiklių bazę ir publikuotų specialių tyrimų duomenis. Gauti rezultatai empiriškai patvirtina šešių poindustrinio kaimo gyvybingumo sėkmės veiksnių svarbą Lietuvos kaime nuo paprasčiausios kaimo vystymo stadijos iki sudėtingiausios. Trečiajame studijos skyriuje, pasitelkus aiškinamąją dauginę atvejo studiją, kruopščiai parinktais atvejais iliustruojamas kiekvienai poindustrinio kaimo kūrimo evoliucinei stadijai lemiamų kaimo gyvybingumo sėkmės veiksnių panaudojimo mechanizmas. Penkios atvejo studijos įgalina detaliau paaiškinti, kaip ir kodėl analizuojamų kaimų gyventojai sugebėjo veiksmingai pasinaudoti tam tikrais poindustrinio kaimo gyvybingumo sėkmės veiksniais.

Raktažodžiai: kaimo gyvybingumas; evoliucija; poindustrinis etapas; sėkmės veiksniai.

SUMMARY

Vitality factors of rural regions

The social and economic developments, in particular those related to the declined agricultural sector's role in the rural economy, keep changing the lives of rural communities as well as people's motivation to live in rural areas. Most of these changes are the components of transition to post-industrial society evolution phase, which result in new success factors for rural vitality, fundamentally different from the success factors, specific to rural industrialization phase. This study aims to identify the most important factors that lead to post-industrial rural vitality and can be used for transforming the industrialized rural settlements, and adopting or evaluating strategic management decisions for rural areas in countries, having stepped onto the post-industrial society's evolution stage.

The study is explanatory in its nature and is based on a holistic approach. In order to better disclose the scientific approaches to rural vitality and diversity of their change patterns from public management point of view, identification of the main factors for rural regions' vitality was carried out according to the evolutionary, actors and systematic methodologies.

The first chapter presents the evolutionary point of view, based on analysis of society's economic system change and elucidate the factors which caused the vitality of rural industrial society, the relation of these factors towards essential innovations in the main rural population's economic activity – agriculture, and the reasons for their decreased effects further. The new important determinants of rural vitality in post-industrial society and conditions for them to arise are discussed. This particular aspect of analysis in changing factors is of top importance for rural policy makers, because if there are causes and patterns for explaining the dominance of one or other factors in certain periods of time, they become the reference point for the formation of rural development policy. The second chapter of the study presents the results of empirical research in accordance to the post-industrial rural vitality factors, identified in the first part of the study, their importance and extent in Lithuania using the existing database of statistical indicators and published special studies. The results empirically confirm the importance of six post-industrial rural vitality success factors in Lithuanian village from the simplest rural development stage to the most complex one. The third chapter of the study is developed using multiple explanatory case study. Carefully selected cases illustrate each evolutionary stage of post-industrial rural development alongside its critical success factors' empowerment mechanisms for rural vitality. The five case studies enable to explain more detail how and why the analyzed villages were able to embrace effectively certain post-industrial rural vitality success factors.

Keywords: rural vitality; evolution; post-industrial stage; success factors.

TURINYS

SANTRAUKA	3
SUMMARY.....	4
PAVEIKSLŲ SĄRAŠAS	6
LENTELIŲ SĄRAŠAS.....	7
ĮVADAS.....	8
1. KAIMO GYVYBINGUMĄ LEMIANČIŲ VEIKSNIŲ SKIRTUMAI INDUSTRINIAME IR POINDUSTRINIAME VISUOMENĖS RAIDOS ETAPUOSE <i>Dalia Vidickienė</i>	10
1.1. Svarbiausi veiksniai, lemiantys kaimo gyvybingumą industriniame etape.....	13
1.2. Kaimo gyvybingumą lemiančių veiksnių pokyčiai poindustriniame etape	23
2. POINDUSTRINIO LIETUVOS KAIMO GYVYBINGUMAS IR JĮ LEMIANČIŲ VEIKSNIŲ SVARBA <i>Živilė Gedminaitė-Raudonė, Dalia Vidickienė</i>	35
3. LIETUVOS KAIMO GYVYBINGUMĄ DIDINANČIŲ VEIKSNIŲ PANAUDOJIMAS <i>Rita Vilké, Živilė Gedminaitė-Raudonė, Dalia Vidickienė</i>	53
3.1. Kurtuvėnų mokyklos-daugiafunkcio centro vaidmuo gyvenvietės patrauklumui didinti	55
3.2. Paslaugų verslas teminiame „Vikingų kaime“	61
3.3. Netradicinis kaimo išteklių panaudojimo būdas nuomojant daržus miestiečiams	67
3.4. Kaimų senbuvių ir naujakurių požiūrių derinimas Nemenčinės kaimiškojoje seniūnijoje	74
3.5. Naujų reikalavimų gyvenamajai vietai besilaikančios bendruomenės sukūrimas Melkio kaime	82
IŠVADOS IR REKOMENDACIJOS.....	89
LITERATŪROS SĄRAŠAS	91

PAVEIKSLŲ SĄRAŠAS

2.1 paveikslas. Gyventojų skaičiaus dinamika Lietuvoje, Lietuvos mieste ir kaime 2000–2016 m.	35
2.2 paveikslas. Poindustrinio kaimo gyvybingumo sėkmės veiksniai pagal evoliucijos stadijas.....	36
2.3 paveikslas. Gyventojų tankis Lietuvos Respublikos savivaldybėse 2000–2016 m.	40
2.4 paveikslas. Bendrojo ugdymo mokyklų ir mokinių skaičius Lietuvoje, 2000–2016 m.	41
2.5 paveikslas. Vietinio (priemiestinio) susisiekimo maršrutų keleivių apyvarta Lietuvos Respublikos apskrityse 2000–2015 m.	42
2.6 paveikslas. Lietuvos kaimo užimtųjų gyventojų pasiskirstymas pagal ekonomines veiklos rūšis 2001–2016 m.	43
2.7 paveikslas. Lietuvos kaimo užimtųjų gyventojų skaičius valstybės ir privačiame paslaugų sektoriuose 2008–2015 m.	44
2.8 paveikslas. Bedarbių skaičius Lietuvos kaime 2000–2016 m.	47
2.9 paveikslas. Bedarbių skaičius Lietuvos kaime pagal išsilavinimą 2000–2016 m.	47
2.10 paveikslas. Lietuvos miesto ir kaimo gyventojų, nuolat ir kartais dirbančių namuose, skaičius 2001–2016 m.	49
2.11 paveikslas. Lietuvos kaimo ir miesto namų ūkiai, turintys interneto prieigą, 2000–2016 m.	50

LENTELIŲ SĄRAŠAS

1.1 lentelė. Darbo našumas, produkcija ir gamybos veiksniai Europos žemės ūkyje 1950–2005 m.	16
1.2 lentelė. Lemiami kaimo gyvybingumo sėkmės veiksniai, transformuojant agrarinį kaimą į industrinį.....	17
1.3 lentelė. Sektorinės ir „į vietovę orientuotos“ kaimo politikos koncepcijų skirtumai.....	22
1.4 lentelė. Lemiami kaimo gyvybingumo sėkmės veiksniai, transformuojant industrinį kaimą į poindustrinį	32
2.1 lentelė. Vidaus migrantų skaičius pagal judėjimo kryptis Lietuvoje 2000–2015 m.	37
2.2 lentelė. Vidaus migracija Lietuvos savivaldybėse 2013–2015 m.	39
2.3 lentelė. Apleistų pastatų ir statinių išsidėstymo tankumas Lietuvoje 2008 m.	46

ĮVADAS

Pastaruoju metu daugėja studijų, skirtų išsivysčiusių šalių kaimo gyvybingumui vertinti ir jį lemiantiems veiksniams identifikuoti. Tai natūrali reakcija į labai sparčiais tempais augantį verslo aplinkos ir gyvenimo stiliaus dinamiškumą, sukeltą esminius pokyčius ne tik miesto, bet ir kaimo gyvenvietėse. Socialiniai ir ekonominiai pokyčiai, ypač susijusieji su sumažėjusiu žemės ūkio sektoriaus vaidmeniu kaimo ekonomikoje, keičia kaimo bendruomenių gyvenimą ir žmonių motyvaciją gyventi kaime. Dauguma šių pokyčių yra visuomenės perėjimo į poindustrinį evoliucijos etapą komponentai, kurie iš esmės keičia kaimo gyvybingumo sėkmės veiksnius, būdingus kaimo industrializavimo etapui, ir kelia naujus iššūkius kaimo ir regioninės politikos formuotojams. Kaimo gyvybingumas ES netgi įvardijamas kaip viešoji prekė, kurios sukūrimas apmokamas mokesčių mokėtojų lėšomis, nepriklausomai nuo to, ar jie gyvena kaime, ar mieste (European Network 2010; 2011). Todėl moksliniai tyrimai, padedantys identifikuoti poindustriniam visuomenės raidos etapui būdingus kaimo gyvybingumą lemiančius sėkmės veiksnius, yra ypač aktualūs.

Tyrimo objektas. Nepaisant gana gausios mokslinės literatūros, skirtos kaimo gyvybingumo tyrimams pristatyti, pati kaimo gyvybingumo sąvoka nėra suprantama vienareikšmiškai. Kaimo gyvybingumo terminas mokslinėje literatūroje vartojamas dažnai, tačiau daug autorių jį vartoja kaip savaimę suprantamą sąvoką, giliau nedetalizuodami jos turinio. Netgi studijose, skirtose vien kaimo gyvybingumo temai, gyvybingumo samprata interpretuojama gana laisvai. Gyvybingumas dažniausiai analizuojamas ne kompleksiškai, bet tiriant tik vieną tuo metu svarbią kaimo dimensiją, ir jos būklę bei pokyčius matuojant keleto ar net kelių dešimčių rodiklių rinkiniu. Dažniausiai tiriama ekonominė kaimo dimensija, prilyginant ją kaimo gyvybingumui. Šiame darbe kaimo gyvybingumas apibrėžiamas kaip jo patrauklumas gyventi. Ši kaimo savybė matuojama gyventojų skaičiumi, jų struktūra ir migracijos srautais. Visos kitos kaimo dimensijos ir jas matuojantys rodikliai yra laikomi veiksniais, kurie stipriau ar silpniau veikia kaimo gyvybingumą.

Tyrimo tikslas – identifikuoti svarbiausius veiksnius, kurie lemia kaimo gyvybingumą ir gali būti panaudoti, kuriant poindustrines kaimo gyvenvietes bei priimant ar vertinant kaimo regionų strateginio valdymo sprendimus šalyse, perėjusiose į poindustrinį visuomenės evoliucijos etapą.

Tyrimo naujumas. Kaimo gyvybingumo studijos būna aprašomojo ir aiškinamojo pobūdžio (Turcanu 2012). Dauguma mokslinių tyrimų, skirtų kaimo gyvybingumo temai, yra aprašomojo pobūdžio studijos, kuriose analizuojama kaimo gyvybingumo būklė per tam tikrą laiko periodą. Pokyčiai matuojami pasirinktais kiekybiniais rodikliais, kurie, anot autorių, atspindi gyvybingumo mastą. Kita tyrimų dalis gali būti priskirta aiškinamojo pobūdžio studijoms, kuriose siekiama atskleisti kaimo gyvybingumo pokyčių priežastis. Tačiau ir aiškinamojo pobūdžio studijose dominuoja kiekybiniai tyrimo metodai, jų tikslas – surasti rodiklius, kurie identifikuojami kaip kaimo gyvybingumo rodikliai, reikšmių priklausomybę nuo kitų rodiklių, įvardijant

juos kaip gyvybingumo pokyčių priežastis. Šiai priklausomybei nustatyti naudojami regresiniai modeliai, daugiakriterinis metodas ir kiti panašūs matematiniai metodai. Šioje studijoje pristatomas kaimo gyvybingumo tyrimas taip pat yra aiškinamojo pobūdžio, bet jis atliktas naudojant kokybinius tyrimo metodus. Tokio pobūdžio darbų, pateikiančių kompleksinį kaimo gyvybingumo tyrimą, rasti nepavyko.

Tyrimo metodologija ir metodai. Tyrimas grindžiamas holistiniu požiūriu. Tyrimo metu naudota sisteminė, evoliucinė ir veikėjų metodologijos. Siekiant geriau atskleisti mokslininkų požiūrių į kaimo gyvybingumą įvairovę ir jų kaitos dėsningumus viešosios vadybos aspektu, pagrindinių kaimiškųjų regionų gyvybingumo veiksnių identifikavimas makrolygmeniu buvo atliekamas taikant evoliucinę metodologiją ir išskiriant agrarinį, industrinį ir poindustrinį ekonominės sistemos ir visos visuomenės evoliucijos etapus. Veikėjų metodologija padėjo išryškinti inovatoriaus vaidmenį, pertvarkant industrinį kaimą į poindustrinį. Sisteminė metodologija buvo taikoma, siekiant suvokti kaimo gyvybingumą lemiančius veiksnius kaip didesnės sistemos – bendrosios ekonominės politikos modelių evoliucijos proceso – dalį. Identifikuojant kaimo gyvybingumo veiksnius, naudota sisteminė ir palyginamoji kaimo vystymo istorijos analizė, gramatinis metodas, lemiamų sėkmės veiksnių metodas ir atvejų studijos, Lietuvos pavyzdžiu iliustruojančios, kaip projektai, kurių įgyvendinimo tikslas atitinka lemiamus sėkmės veiksnius, padeda spręsti kaimo gyvenviečių problemas mikrolygmeniu ir taip užtikrina jų gyvybingumą.

Pirmajame studijos skyriuje evoliuciniu požiūriu pagrįsta visuomenės ekonominės sistemos kaitos analizė išryškina, kokie veiksniai lėmė kaimo gyvybingumą industrinėje visuomenėje, kaip jie buvo susiję su esminėmis inovacijomis pagrindinėje kaimo gyventojų ekonominėje veikloje – žemės ūkyje ir dėl kokių priežasčių po kurio laiko jų poveikis sumažėjo. Aptariama, kokie nauji kaimo gyvybingumą lemiantys veiksniai tanpa svarbūs, o dažnai ir svarbesni, nei tradiciškai manoma poindustrinėje visuomenėje, ir kas tai sąlygoja. Kaimo politikos formuotojams svarbiausias būtent šis veiksnių kaitos analizės aspektas, nes jei egzistuoja priežastys ir dėsningumai, paaiškinantys vienų ar kitų veiksnių dominavimą tam tikrais laikotarpiais, jie tanpa pagrindiniais orientyrais, formuojant kaimo vystymo politiką. Antrajame studijos skyriuje pristatomi empirinio tyrimo rezultatai, atskleidžiantys pirmojoje studijos dalyje identifikuotų poindustrinio kaimo gyvybingumo veiksnių svarbą ir pasireiškimo mastą Lietuvoje, pasitelkus esamą statistinių rodiklių bazę ir publikuotų specialių tyrimų duomenis. Gauti rezultatai empiriškai patvirtina šešių poindustrinio kaimo gyvybingumo sėkmės veiksnių svarbą Lietuvos kaime nuo paprasčiausios kaimo vystymo stadijos iki sudėtingiausios. Trečiajame studijos skyriuje, pasitelkus aiškinamąją dauginę atvejo studiją, kruopščiai parinktais atvejais iliustruojamas kiekvienai poindustrinio kaimo kūrimo evoliucinei stadijai lemiamų kaimo gyvybingumo sėkmės veiksnių panaudojimo mechanizmas. Penkios atvejo studijos įgalina detaliau paaiškinti, kaip ir kodėl analizuojamų kaimų gyventojai sugebėjo veiksmingai pasinaudoti tam tikrais poindustrinio kaimo gyvybingumo sėkmės veiksniais.

1. KAIMO GYVYBINGUMĄ LEMIANČIŲ VEIKSNIŲ SKIRTUMAI INDUSTRIINIAME IR POINDUSTRIINIAME VISUOMENĖS RAIDOS ETAPUOSE

Dalia Vidickienė

Šiame tyrime susitelkta į išsivysčiusių pasaulio šalių kaimo gyvybingumo sampratą ir jį sąlygojančių veiksnių tyrimus. Kaimo gyvybingumas – dažnai mokslinėje literatūroje vartojamas terminas, tačiau jo reikšmė neretai yra praradusi apibrėžtumą. Galima aptikti įvairių kaimo gyvybingumo sąvokų interpretacijų, tai priklauso nuo pasirinktų vertinimo aspektų ar tikslų. Autorių nuomone, pagrindinė kaimo gyvybingumo tyrimų problema yra holistinio požiūrio trūkumas, nes kaimo gyvybingumas dažniausiai analizuojamas ne kompleksiškai, bet tiriant tik vieną tuo metu svarbią kaimo dimensiją, ir jos būklę bei pokyčius matuojant keleto ar net kelių dešimčių rodiklių rinkiniu. Ilgą laiką kaimo teritorijų gyvybingumo samprata buvo susiaurinama iki ekonominės kaimo dimensijos, ir jo vertinimas buvo sutelktas vien į ekonominę situaciją, analizuojant kaimo gyventojų užimtumą, BVP, tenkantį vienam gyventojui, vidutinį darbo užmokestį ir namų ūkių pajamas, nedarbo ir skurdo lygį ir pan. (Agarwal, Rahman ir Errington 2009; Holland et al. 2009; Deller et al. 2001; Kim, Marcouiller ir Deller 2005; Lorah ir Southwick 2003). Pastaraisiais metais vis dažniau tirama socialinė kaimo dimensija. Tuomet gyvybingumas matuojamas kaimo bendruomenės glaudumu, lyderystės apraiškomis, kultūriniu bendrumu ir pan. (Cook et al. 1996; Copus ir Crabtree 1996; Etuk et al. 2012; Koomen 2011). Jei kaimas analizuojamas kaip gyvenvietė, jos gyvybingumą dauguma autorių tiria vertindami gyvenamuosius namus ir kitus statinius bei fizinę infrastruktūrą, būsto paklausos/pasiūlos santykį, nekilnojamojo turto kainas, apsirūpinimą buitinius patogumus teikiančiais fizinės infrastruktūros objektais ir pan. (Cook et al. 1996; Yust ir Memken 2000). Šiose studijose tyrinėtojai gyvybingumo sąvoką vartoja kaip apibendrinantį terminą jų analizuojamo kaimo aspekto būklei nusakyti. Tačiau tokios kaimo gyvybingumo traktuotės yra vienpusiškos ir netspindi tiriamojo objekto kaip visumos. Todėl galima rasti tyrimų, kuriuose koks nors rodiklis vadinamas gyvybingumo rodikliu, o kito tyrimo autorius tą patį rodiklį identifikuoja kaip kaimo gyvybingumą lemiantį veiksnį. Pavyzdžiui, J. C. Bureau ir L. P. Mahe (2009) teigia, kad gyvybingumas – tai galimybė kaimo gyventojams turėti prieigą prie priimtino socialinių paslaugų lygio paketo, o kiti autoriai socialinių paslaugų prieinamumą vadina veiksniumi, palaikančiu kaimo gyvybingumą ir padedančiu kaimo vystymui (Conyers 1993; OECD 2010).

Daugumoje tyrimų, aiškinant gyvybingumo pokyčių priežastis, taip pat nesiekama suvokti jas kaip vieningos sistemos dalis. Veiksniai, sukeltantys kaimo gyvybingumo pokyčius, identifikuojami matematiniais metodais, tiriant kiekvieno

parinkto gyvybingumo rodiklio priklausomybę nuo hipotetinių priežasčių. Toks tyrimo būdas dažnai sukuria „vištos ir kiaušinio“ problemą, nes paaiškėja, kad kaimo gyvybingumui ir jį keičiančiam veiksniai matuoti parinktų rodiklių reikšmės yra susiję abipusiu ryšiu. Pavyzdžiui, laisvos darbo vietos gali pritraukti naujų gyventojų, tačiau daugėjant gyventojų, daugėja ir verslo iniciatyvų, kuriančių papildomas darbo vietas. Ne visi tyrėjai į tai kreipia dėmesį, galima rasti tik keletą studijų, kuriose analizuojama naudojamų rodiklių tarpusavio priklausomybė, ir jos mėginama išvengti naudojant simultanių lygčių modelius (Agarwal, Rahman ir Errington 2009).

Be to, identifikuojant veiksnius kiekybiniais metodais apsiribojama prieinamų statistinių rodiklių sąrašu. Dėl to gali likti neįvertinti svarbūs veiksniai, kurių pasireiškimo duomenys neprieinami. Tai ypač susiję su pastaruoju metu kaimo gyvybingumą vis labiau veikiančiais socialiniais ir kultūriniais veiksniais, kurių įtaką sunku ar net neįmanoma išmatuoti statistiniais rodikliais.

Šiame tyrime kaimo gyvybingumas analizuojamas taikant holistinį požiūrį. Kaimo kaip visumos funkcionavimas suvokiamas per gyventojų prizmę, nes jokia gyvenamoji vieta, nepaisant ten esančių gyvenamųjų, verslo ar viešosios paskirties statinių ir kitų fizinės infrastruktūros objektų, negali būti laikoma gyvybinga, jei joje nėra gyventojų. Remiantis šiuo požiūriu, kaimo gyvybingumas apibrėžiamas kaip jo patrauklumas gyventi ir matuojamas kaimiškose teritorijose (jos apibrėžiamos kaip visa kita šalies teritorija, kuri nėra miestas) gyvenančių žmonių skaičiumi ir jų migracijos srautais. Visi kiti pokyčiai kaimiškose teritorijose suvokiami kaip veiksniai, darančių įtaką kaimo gyvybingumui, panaudojimo/nepanaudojimo pasekmės. Toks tyrimo aspektas ypač aktualus viešosios politikos formuotojams, norint išsiaiškinti, kodėl kyla dalies kaimų depopuliacijos grėsmė, o kiti kaimai sėkmingai gyvuoja.

Tyrimas remiasi idėja, kad yra keli ypač svarbūs veiksniai, kurie lemia kaimo gyvybingumą bei jo raidos sėkmę, ir kurie gali būti nustatyti ir panaudoti kaimo regionų strateginiame valdyme bei vertinant kaimo politikos sprendimus. Žvelgiant istoriškai, lemiamų sėkmės veiksnių metodas pirmiausiai pradėtas naudoti valdymo informacinių sistemų srityje ir tik vėliau paplito verslo strategijų tyrimuose. Pirmasis idėją suformulavo D. R. Daniel (1961), po to šią mintį detalizavo J. F. Rockart ir C. V. Bullen (Bullen ir Rockart 1981; Rockart 1979). Šie du autoriai teigė, kad įmonių vadovybė retai naudojasi valdymo informacinėmis sistemomis todėl, kad jos neatitinka vadovybės informacinių poreikių. Tirdami vadovybės poreikius informacijai, kurią gali panaudoti savo valdymo sistemoje, jie sukūrė terminą „lemiamas sėkmės veiksnys“ (*critical success factor*). Pasak C. V. Bullen ir J. V. Rockart, lemiami sėkmės veiksniai yra baigtinis įmonės veiklos sričių, kuriose pasiekti sėkmingi rezultatai gali užtikrinti konkurencinį pranašumą individui, departamentui ar visai organizacijai, skaičius. Lemiami sėkmės veiksniai yra kelios svarbiausios sritys, kur verslo procesai turi veikti ypač sėkmingai, kad verslas klestėtų, ir kad vadovybės tikslai būtų pasiekti (Bullen ir Rockart 1981, p. 7). C. V. Bullen ir J. F. Rockart (1981) sukurta lemiamų sėkmės veiksnių išskyrimo metodika yra įkvėpta verslo strategijos esmės – siekio suderinti verslo charakteristikas su verslo aplinkos sąlygomis, nes ji apima tam tikrus fundamentalius reikalavimus ir apribojimus, grėsmes ir galimybes, prie kurių verslas, norėdamas pasiekti sėkmingų rezultatų, turi pritaikyti savo strategiją, įgūdžius ir

išteklius. Todėl lemiamų sėkmės veiksnių analizė ypač paplito verslo organizacijų strateginiame valdyme. Pastaruoju metu lemiamų sėkmės veiksnių metodą pradėta taikyti ne tik verslo įmonėse, bet ir kitose organizacijose bei viešosios politikos programų kūrimui ir vertinimui.

Analizuojant kaimo gyvybingumo veiksnius, lemiamų sėkmės veiksnių metodas gali būti naudojamas tiek mikro, tiek makrolygmeniu. Naudojant šį metodą mikrolygmeniu gali būti tyrinėjami atskirų kaimo bendruomenių gyvybingumo veiksniai (pvz., Flora ir Flora 1990; Flora 2001; Shaffer ir Summers 1988; Wall 1999). Makrolygmeniu ši metodika gali būti naudojama formuojant ir vertinant Kaimo vystymo programas (pvz., Dimitris 2006; Gießen 2010; Renting et al. 2006). Šiame tyrime susitelkta į makrolygio problemas, tačiau išskiriant ir iliustruojant kaimo gyvybingumo veiksnius naudojamas integruotas požiūris. Integruotu požiūriu siekiama sujungti į visumą industrinėje eroje įsigalėjusį požiūrį, kad sprendimai turi būti priimami „iš viršaus“, su XX a. pabaigoje kaimo vystymo teoretikų darbuose pradėtu propaguoti požiūriu „iš apačios“. Toks požiūris atitinka šiuolaikinėje visuomenėje ryškėjančias viešosios politikos formavimo tendencijas ir padeda sutelkti kaimo gyventojų ir kaimo politikos formuotojų iniciatyvas didinti kaimo gyvybingumą bendromis pastangomis.

Siekiant geriau atskleisti požiūrių įvairovę ir jų kaitos dėsningumus viešosios vadybos aspektu, pagrindinių kaimo gyvybingumo veiksnių identifikavimas makrolygmeniu buvo atliekamas taikant evoliucinę metodologiją. Evoliucija traktuojama plačiąja prasme ir suprantama kaip palaipsnis procesas, per kurį koks nors objektas pasikeičia ir įgyja kitą kokybę, tapdamas sudėtingesniu. (Terminas *evoliucija* kilęs iš lotyniško žodžio *evolutio* – „išvyniojimas“, „išsirutuliojimas“, kuris, savo ruožtu, kilęs iš žodžio *evolvo* – „išvynioju risdamas“; lietuvių kalboje jo atitikmuo būtų „raida“). Būtent toks požiūris būdingas evoliucinės mokyklos atstovams, kurie ekonomiką nagrinėja kaip kompleksinę ir nuolat besivystančią sistemą (pvz., Anderson, Arrow ir Pines 1988; Arthur, Durlauf ir Lane 1997; Dosi 2011). Kaimo gyvybingumo veiksnių identifikavimas, remiantis evoliucine metodologija, sudaro sąlygas kaimo politikos formuotojams pasirinkti tokius valdymo būdus, kurie ne tik padeda įgyvendinti trumpalaikius tikslus, bet ir atsižvelgia į platesnį kaimo raidos kontekstą bei dėl ekonominės sistemos pokyčių visuomenei iškilusius naujus ilgalaikius ekonominius, socialinius ir aplinkosauginius iššūkius.

Šiame tyrime kaimiškujų regionų gyvybingumą lemiantys veiksniai identifikuojami remiantis ekonominės sistemos evoliucijos teorija, išskiriančia agrarinį, industrinį ir poindustrinį evoliucijos etapus, nes XXI a. dažnai apibūdinamas kaip poindustrinis arba žinių visuomenės raidos etapas, kuriame žmonės atsidūrė visai kitomis vertybėmis pagrįstame pasaulyje, lyginant su kelis šimtmečius trukusia industrine epocha. Šis etapas visų pirma susijęs su nauja ekonominės sistemos evoliucijos pakopa, pastebimai besiskiriančia nuo ankstesniojo – industrinio – etapo. Šie skirtumai kasdien vis labiau ryškėja ir gali būti prilyginti ankstesniajam esminiam ekonomikos virsmui, vadinamam „industrine revoliucija“, kai nuo agrarinio gamybos būdo buvo pereita prie industrinio. Ekonominės veiklos ir visuomeninio gyvenimo organizavimo sėkmės veiksniai dabartiniame etape skiriasi nuo ankstesniojo etapo iš

esmės, skirtumas toks pat didelis, kaip ir skirtumas tarp agrarinės ir industrinės visuomenės ekonominę veiklos sėkmę lemiančių veiksnių.

Perėjimas prie iš esmės naujo ūkinio ir socialinio gyvenimo organizavimo būdo reiškia, kad diegiamos radikalios inovacijos, todėl kaimo gyvybingumą industrinėje ir poindustrinėje visuomenėje didinančių sėkmės veiksnių tyrimas mikrolygmeniu buvo atliekamas remiantis kaimo vystymo inovacijų teorijomis (Dearing 2009; Knickel et al. 2009; Leeuwis 2013; Snapp ir Pound 2011; Virkkala 2007). Šios teorijos siekia paaiškinti, kaip greičiau ir efektyviau diegti naujoves.

Empirinis tyrimas buvo atliekamas, naudojant atvejo studijos metodą. Buvo atliktos 5 atvejo studijos, Lietuvos pavyzdžiu iliustruojančios, kaip projektai, kurių įgyvendinimo tikslas atitinka lemiamus poindustrinio visuomenės raidos etapo kaimo vystymo sėkmės veiksnius, padeda spręsti kaimo gyvenviečių problemas ir taip užtikrina jų gyvybingumą.

1.1. Svarbiausi veiksniai, lemiantys kaimo gyvybingumą industriniame etape

Industrinėje eroje buvo siekiama, kad gyvenamoji vieta būtų kuo arčiau darbovietės. Kadangi tuo metu absoliuti dauguma kaimo namų ūkių pagrindiniu savo pajamų šaltiniu laikė veiklą žemės ūkyje, kaimo politika ilgą laiką buvo suprantama kaip agrarinė politika, o kaimiškųjų regionų gyvybingumas tapatinamas su žemės ūkio sektoriaus gyvybingumu. Kaimo gyvybingumą lemiančius veiksnius tyrinėja kaimo vystymo (*angl.: rural development*) teorija. Kaimo vystymo paradigma, kaip atskira akademinė disciplina, gimė 6-ajame XX a. dešimtmetyje, remiantis W. A. Lewis 1954 m. pasiūlytu dualistinės ekonomikos modeliu, kuris aiškiai atiboja miesto ir kaimo ekonomiką, o ūkio sektorius skirstė į tradicinius ir modernius. Mieste buvo vystoma pramonė, kuri, kaip ir dera industrinėje epochoje, buvo priskiriama prie moderniojo sektoriaus, o kaime – žemės ūkis, vystomas tradiciniais metodais. Siekiant padidinti kaimo gyvybingumą, imtasi industrializuoti ir agrarinį sektorių (šis reiškinys XX a. antrosios pusės literatūroje dažnai vadinamas „modernizavimu“).

Nors dauguma išsivysčiusių pasaulio valstybių gyvena industrinėje visuomenėje jau ne pirmą šimtmetį, žemės ūkio sektoriaus, kuriame dirbo dauguma kaimiškųjų regionų gyventojų, industrializacija prasidėjo ne taip seniai. Ekonominę žemės ūkio istoriją tyrinėjantys autoriai teigia, kad masinis žemės ūkio industrializavimas prasidėjo tik po Antrojo pasaulinio karo (Federico 2005). Žemės ūkio gamybos industrializavimas vyko diegiant šias inovacijas:

- 1) mechanizuojant darbo procesą;
- 2) elektrifikuojant žemdirbių ūkius;
- 3) įrengiant irigacijos ir melioracijos sistemas;
- 4) taikant chemines gamybos technologijas (dirbtines trąšas, herbicidus, insekticidus, fungicidus ir t. t.).

Pirmieji mechanizmai, gerokai palengvinantys žemdirbių darbą, buvo pradėti naudoti XIX a. pabaigoje, tačiau juos turėjo vos keletas inovatyviai mąstančių ūkininkų. XX a. pradžioje ūkininkų naudojamas traktorių skaičius didėjo, tačiau iki Antrojo pasaulinio karo žemės ūkio technika masiškai buvo naudojama tik javininkystėje besispecializuojančiuose ūkiuose Šiaurės Amerikos didžiųjų lygumų ir Ramiojo vandenyno regionuose bei Sovietų Sąjungoje. Masinis žemės ūkio darbų mechanizavimas prasidėjo tik po Antrojo pasaulinio karo, kai pramonės įgūdžiai gaminti karinę techniką buvo pritaikyti žemės ūkio technikai kurti ir gaminti. 6-ajame dešimtmetyje traktorių skaičius ypač išaugo išsivysčiusiose Vakarų Europos valstybėse ir Okeanijoje, Azijoje ir Pietų Amerikoje žemės ūkio technikos naudojimo bumus vyko 8–9 dešimtmečiais, o Afrikoje – 9 dešimtmetį. Antrojoje XX a. pusėje sparčiau mechanizuoti imta ir gyvulininkystės darbus. Pvz., 1910 m. JAV žemės ūkyje buvo naudojama tik 12 tūkst. melžimo aparatų, 1940 m. jų skaičius išaugo iki 175 tūkst., o 1950 m. – net 636 tūkst. (Federico 2005, p. 48).

Kaimo vietovių elektrifikacijos srityje situacija buvo priešinga, joje pirmavo Europos šalys. Daugumoje jų kaimas buvo visiškai elektrifikuotas jau 4-ajame XX a. dešimtmetyje, o Jungtinėse Amerikos Valstijose (JAV) šis procesas užsitęsė. 1934 m. čia buvo elektrifikuota tik 11 proc. ūkių, ir visuotinė elektrifikacija pasiekta tik 6-ajame dešimtmetyje, kai 1959 m. buvo elektrifikuota 96 proc. ūkių (Federico 2005; LaVerne 2012).

Kita svarbi inovacija industrializuojant žemės ūkį buvo dirbamos žemės pertvarkymas įrengiant irigacijos ir melioracijos sistemas. Tose vietovėse, kur žemės ūkio produktyvumas buvo glaudžiai susijęs su žemės apsirūpinimu vandeniu, šios sistemos prilygo tuščių fabriko patalpų aprūpinimui gamybiniais įrengimais, nes leido plėtoti augalininkystę pelkėtose ar nuo nuolatinių sausrų kenčiančiose teritorijose. Irigacijos ir melioracijos sistemų įrengimo procesas XX a. viduryje įgavo pagreitį dėl galingų dyzelinių ir elektrinių variklių atsiradimo, sudarančio galimybę juos panaudoti povandeninio vandens pompavimui. Atskirose šalyse irigacijos ir melioracijos sistemų poreikis ir finansinės galimybės jas įrengti buvo labai nevienodos, todėl, norint suvokti šios žemės ūkio industrializavimo krypties mąstą, vidutiniai duomenys pagal žemynus nėra informatyvūs. Pvz., Europoje 1961–2009 m. laikotarpiu žemės plotai, kuriuose įrengtos irigacijos sistemos, kasmet augo 1,56 proc., tačiau šio padidėjimo pasiskirstymas buvo labai nevienodas. Aktyviausiai pokyčiai vyko Viduržemio jūros regiono šalyse. Rumunija, Graikija ar Prancūzija kasmet didino savo drėkinamos žemės plotus atitinkamai 5,9 proc., 2,7 proc. ir 3,5 proc. (Martín-Retortillo ir Pinilla 2012). Daugelyje šalių, ypač turinčiose mažai žemės ūkiui tinkamų naudmenų, irigacijos ir melioracijos sistemų įrengimą ar jų kokybės pagerinimą skatino ir finansavo Vyriausybė.

XX a. 7–8 dešimtmečiais prasidėjo žemės ūkio chemizavimo bumus. Antrojo pasaulinio karo metu patirta bado baimė paskatino žemės ūkio mokslinių tyrimų finansavimą. Tai davė labai akivaizdų rezultatą, leidusį sukurti naujas industrines technologijas, padedančias iš esmės keisti ūkininkavimo būdus ir leidžiančias pasiekti neįtikėtinais greito žemės ūkio kultūrų derlingumo augimo. Mokslo pasiekimai, sukėlę perversmą ūkininkavimo sistemoje, ypač augalininkystėje, buvo pradėti vadinti

Žaliosios revoliucijos vardu. Žaliosios revoliucijos pradininku laikomas amerikiečių mokslininkas, Nobelio premijos laureatas N. Borlaug. 1940 m. jis pradėjo mokslinius tyrimus Meksikoje ir sukūrė naujų ligoms atsparių ir labai derlingų kviečių veislių. Iki pradėdama auginti šias veisles, šalis importavo beveik pusę reikalingo kviečių kiekio. Derindama N. Borlaugo išvestas kviečių veisles su naujomis žemės ūkio mechanizavimo technologijomis, Meksika tapo pajėgi užsiauginti daugiau kviečių, nei reikėjo savo reikmėms, ir nuo 1960 m. tapo kviečių eksportuotoja. Žaliosios revoliucijos sėkmė Meksikoje paskatino naujas technologijas naudoti visame pasaulyje. XX a. 6–7-ajame dešimtmečiuose šios technologijos padarė didžiulę įtaką tiek išsivysčiusių, tiek ir skurdžių, badaujančių šalių žemės ūkiui. Pvz., 5-ajame dešimtmetyje JAV importuodavo maždaug pusę sunaudojamų kviečių, o pradėjus naudoti Žaliosios revoliucijos technologijas, 6-ajame dešimtmetyje ji tapo savarankiška, o 7-ajame – ėmė kviečius eksportuoti. Indijai dėl sparčiai didėjančio gyventojų skaičiaus 7-ojo dešimtmečio pradžioje kenčiant bada, Borlaugo ir Fordo fondo įgyvendinami moksliniai tyrimai padėjo sukurti naujos veislės ryžius IR8, kurie, auginami naudojant irigaciją ir trąšas, duodavo daug didesnę derlių. XX a. pabaigoje Indija tapo viena iš pasaulyje pirmaujančių ryžių gamintojų, ir IR8 ryžiai išplito visoje Azijoje. Nors Žalioji revoliucija dažniausiai minima aptariant pokyčius besivystančiose šalyse, jos įtaka buvo žymi ir išsivysčiusiose šalyse. Pvz., JAV trąšų naudojimas ypač išaugo 6-ajame ir 8-ajame dešimtmetyje, kai metinis augimo tempas sudarė apie 8–9 proc. (Federico 2005, p. 54), Europos žemyne šis procesas vyko dar sparčiau: nuo 1950 m. trąšų sunaudojimas kas dešimtmetį išaugdavo daugiau kaip 2 kartus, ir toks augimo tempas buvo stebimas net tris dešimtmečius.

Dėl po Antrojo pasaulinio karo masiškai pradėtų diegti mechanizacijos, elektrifikacijos, irigacijos ir chemizacijos procesų agrarinis sektorius išsivysčiusiose industrinėse (šiaurinėse) šalyse patyrė tikrą revoliuciją (Clunies-Ross ir Hildyard 2013; Harwood 1990). Augalininkystei naudojami žemės plotai vis labiau panašėjo į fabriku gaminamas patalpas tiek dėl juose nutiestų sunkiajai technikai pravažiuojamų kelių ir įrengtų irigacijos ar melioracijos sistemų, tiek dėl to, kad dirbtinės trąšos leido keisti dirvožemio struktūrą pagal žemdirbių norą. Daug žemės ūkio gamybos procesų vyko mechanizuotai ir naudojantis elektrifikacijos teikiama galimybėmis. Daugėjo dirbtinai išvestų augalų ir gyvulių veislių. Augalams buvo kuriama dirbtinė aplinka, naudojant fungicidus, herbicidus, insekticidus ir t. t. Ypač panašios į fabrikus, kuriuose gamyba vyksta konvejeriniu būdu, tapo gyvulininkystės fermos. 1.1 lentelėje pateikti duomenys, charakterizuojantys pagrindinių gamybos veiksnių pokyčius Europos žemės ūkyje ir jų poveikį darbo našumui bei pagamintos produkcijos apimtims, vaizdžiai iliustruoja agrarinio sektoriaus industrializacijos sukeltų pokyčių mastą.

Kaimo vystymo paradigma, gimusi 6-ajame XX a. dešimtmetyje, patyrė daug transformacijų. Analizuojant šį procesą evoliuciniu požiūriu, galima išskirti šias stadijas, kurioms būdingi vis sudėtingesni tikslai ir priemonės, padedančios didinti kaimo gyvenviečių gyvybingumą, panaudojant su industriniu gamybos būdu susijusias kaimo pertvarkos priemones:

- 1 stadija. Agrarinio sektoriaus industrializavimo plėtra.
- 2 stadija. Agrarinio sektoriaus industrializavimo spartinimas.

3 stadija. Ūkininkų pajamų palaikymas.

4 stadija. Ūkininkavimo rizikos mažinimas.

5 stadija. Bendradarbiavimas priimant kaimo vystymo sprendimus.

6 stadija. Inovatyvus gamtinių išteklių panaudojimas.

Kaip jau buvo minėta skyriaus pradžioje, žemės ūkio industrializavimo priemonių diegimo laikotarpis atskiruose žemynuose ir valstybėse šiek tiek skyrėsi, tačiau proceso evoliucija vyko ta pačia seka, laikantis evoliucijos dėsnio, kad neįmanoma peršokti į aukštesnę evoliucijos stadiją, prieš tai bent minimaliai neįsisavinus ankstesnei stadijai būdingo saviorganizacijos būdo (Vidickienė ir Melnikienė 2014).

1.1 lentelė. Darbo našumas, produkcija ir gamybos veiksniai Europos žemės ūkyje 1950–2005 m.

Metai	Darbo našumas, \$	Grynoji produkcija, mln. \$	Užimtieji, tūkst.	Ariama žemė ir daugiamečiai sodiniai, tūkst. ha	Traktoriai, tūkst.	Trąšos, tūkst. t	Gyvulių banda, tūkst.
1950	1,397	92,868	67,300	150,388	962	6,983	132,456
1962	2,378	130,187	54,592	151,854	4,002	14,803	155,744
1972	3,815	157,032	41,125	142,750	6,312	26,050	163,866
1982	6,173	188,969	30,418	140,337	8,684	31,769	175,453
1992	8,726	191,122	22,143	136,378	9,923	23,995	162,536
2000	11,664	195,073	16,762	131,313	9,595	19,568	148,442
2005	13,627	192,444	14,218	126,741	9,806	19,534	142,230
Metinis augimo tempas 1950–1992	4,46	1,73	-2,61	-0,23	5,71	2,98	0,49
1992–2005	3,49	0,05	-3,35	-0,56	-0,09	-1,57	-1,02
1950–2005	4,23	1,33	-2,79	-0,31	4,31	1,89	0,13

Šaltinis: Martín-Retortillo M. ir Pinilla V. 2012, p. 6.

Kiekviena žemės ūkio industrializavimo evoliucijos stadija kėlė savitas grėsmes ir galimybes kaimo gyvybingumui. Galimybės panaudoti agrariniame sektoriuje pramoninius gamybos būdus nuolat augo ne tik dėl naujų techninių ir technologinių atradimų, bet ir tobulinant žemės ūkio veiklos vadybą mikrolygiu bei diegiant į daugiau veiksmų atsižvelgiančius viešosios ekonominės ir socialinės politikos modelius. Gyvybingumą lemiantys veiksniai atrinkti naudojant sisteminę ir lyginamąją kaimo ekonominės istorijos proceso analizę bei sintezę, siejant veiksmus su pagrindiniu kaimo gyvybingumo vertinimo rodikliu – gyventojų skaičiaus pokyčiu. Žiūrint per organizacinę prizmę, kiekvienoje evoliucijos stadijoje išryškėjo po vieną lemiamą sėkmės veiksnį, kurio panaudojimas prisidėdavo prie kaimo gyvybingumo didinimo. Kiekvienas naujas veiksnys nepaneigė ankstesniojo veiksnio svarbos, bet jį papildydavo.

Lemiami išsivysčiusių pasaulio šalių kaimo gyvenviečių gyvybingumo sėkmės veiksniai, svarbūs XX a. antrojoje pusėje vykusio agrarinio sektoriaus industrializavimo procese, išskirti ir susisteminti remiantis gramatiniu metodu (Vidickienė 2004), o jų evoliucijos ciklas, susidedantis iš šešių stadijų, pristatytas 1.2 lentelėje. Išryškinti lemiamus veiksnius padeda klausimai inovatoriui, diegiančiam industriniam gamybos būdai būdingas priemones žemės ūkyje, duodantys atsakymus į lietuvių kalboje vartojamus daiktavardžio linksniavimo klausimus. Šioje tyrimo dalyje tiriamasis daiktavardis yra inovacijų strategija, suprantama kaip agrarinio sektoriaus industrializavimas, padedantis didinti kaimo gyvybingumą, agrarinį kaimą transformuojant į industrinį.

1.2 lentelė. Lemiami kaimo gyvybingumo sėkmės veiksniai, transformuojant agrarinį kaimą į industrinį

Kaimo evoliucijos stadijos	Klausimai inovatoriui	Lemiami kaimo gyvybingumo sėkmės veiksniai
1 stadija Agrarinio sektoriaus industrializavimo plėtra	<i>Kur yra ūkis?</i>	Vietovės palankumas ūkininkauti, atsižvelgiant į jos gamtines ir ekonomines-socialines sąlygas
2 stadija Agrarinio sektoriaus industrializavimo spartinimas	<i>Kuo naudojantis galima paspartinti kaimo industrializavimą?</i>	Žemės konsolidacija ir gyvenvietės fizinės infrastruktūros objektų industrializavimas
3 stadija Ūkininkų pajamų palaikymas	<i>Ką galima išlošti gyvenant kaime?</i>	Valstybės parama ūkininkams leidžia gauti panašias pajamas, kaip ir persikėlus į miestą, bet kaime mažesnės išlaidos maistui ir būstui
4 stadija Ūkininkavimo rizikos mažinimas	<i>Kam skirta didžioji dalis kaimo gaminamos produkcijos?</i>	Žemės ūkio produkcijos eksporto rėmimas
5 stadija Bendradarbiavimas priimant kaimo politikos sprendimus	<i>Iš ko kyla kaimiškujų gyvenviečių vystymo planai? Kieno nuomone remiamasi, priimant kaimo politikos sprendimus?</i>	Vietinių gyventojų dalyvavimas kaimo vystymo procesuose
6 stadija Inovatyvus gamtinių išteklių panaudojimas	<i>Kas geriausiai panaudos kaimo gamtos išteklius?</i>	Atsakingas vietinių gamtos išteklių panaudojimas verslui ir gyvenamajai vietai

Pirmojoje kaimo industrializavimo stadijoje kaimo gyvybingumą lėmė jo gyventojų antrepreneriškumas¹ ir pajėgumas skirti žemės ūkio veiklos industrializavimui pakankamai kapitalo. Perėję prie naujojo gamybos būdo, ūkiai

¹ Anot Valstybinės lietuvių kalbos komisijos, žodžiai „antreprenerystė“ ar „entreprenerystė“ yra nevertotinos svetimybės, juos siūloma keisti terminais „verslininkystė“, „verslumas“ ar net „įmonių vadyba“. Tačiau akademinėje literatūroje siūlomi pakaitalai nėra sinonimai, antreprenieris yra tik vienas iš galimų verslininko tipų, pasižymintis specifinėmis savybėmis.

galėjo tikėtis gerokai padidinti savo pajamų lygį, nes atotrūkis tarp žemės ūkio veiklos produktyvumo ūkininkaujant tradiciškai ir moderniai buvo didžiulis. Greitai paaiškėjo, kad realias galimybes mechanizuoti veiklą bei elektrifikuoti ir iriguoti ar melioruoti savo žemes turėjo tik didieji ūkiai (plantacijos, dvarai, rančos, kiti stambūs komerciniai ūkiai). Likusi užimtųjų agrariniame sektoriuje dalis pagal dualistinį ekonomikos vystymo modelį buvo laikoma pigios darbo jėgos tiekėju miestui. Toks požiūris ėmė kelti grėsmę daugelio kaimo gyvenviečių gyvybingumui, nes pakankamai kapitalo neturintys ūkininkai pradėjo masiškai migruoti į miestus.

Reaguojant į šią grėsmę, buvo siekiama plėtoti industrializavimo mastą žemės ūkyje taip, kad į jį įsitrauktų kuo daugiau kaimo gyventojų. Tuo laikotarpiu buvo remiamasi smulkių kaimo įmonių efektyvumo paradigma. Šios paradigmos pradininku laikomas T. W. Schultz, 1964 m. paskelbęs straipsnį „Tradicinio žemės ūkio transformacija“. Jam antrino ir Jungtinių Amerikos Valstijų (JAV) akademinė bendruomenė, pastaruoju metu dažniausiai cituojami B. J. Johnston ir J. Mellor (Johnston ir Mellor 1961). Buvo ieškoma būdų pritaikyti modernius ūkininkavimo būdus smulkiuose ūkiuose ir taip pristabdyti buvusių žemės ūkio darbuotojų migraciją į miestą, kurios mastai kai kuriuose regionuose ėmė darytis kritiški. Didinti smulkių ūkių produktyvumą ypač padėjo šio laikotarpio mokslo pasiekimai, chemizuojant žemės ūkį. Sprendžiant, ar smulkiam ūkiui verta daryti dideles investicijas industrializuojant gamybą, daug dėmesio buvo kreipiama į vietovės palankumą ūkininkauti, atsižvelgiant į jos gamtines ir ekonomines-socialines sąlygas. Svarbus tapo net tik dirvožemio derlingumas, bet ir reljefo tinkamumas dirbti su žemės ūkio technika, todėl prie nepalankių ūkininkauti imta priskirti akmenuotas ir kalvotas vietoves. Be to, paaiškėjo, kad naudoti žemės ūkio techniką trukdo smulkūs žemės sklypai. Tai tapo pagrindiniu kliuviniu toliau mechanizuoti darbus bei įrengti irigacijos ar melioracijos sistemas.

Antrojoje kaimo industrializavimo stadijoje buvo siekiama paspartinti žemės ūkio veiklos industrializavimą, naikinant pirmojoje stadijoje išryškėjusius pagrindinius kliuvinius. Tai buvo daroma kompleksiškai pertvarkant kaimo vietovių teritorijoje esančių žemės sklypų ribas, šiuos žemės sklypus sujungiant taip, kad būtų sudarytos industrializuotam žemės ūkio gamybos būdui tinkamos žemės ūkio valdos, pagerinta jų struktūra ir sukurta reikiama kaimo infrastruktūra. Norint paspartinti augalininkystės industrializavimą, buvo vykdomi žemės konsolidacijos projektai, kurių metu vyko žemės sklypų mainai tarp privačių ir valstybinių projekto dalyvių, siekiant atlikti žemėvaldų sustambinimą ir pertvarkyti visą konsoliduojamų žemės sklypų projekto teritoriją. Be to, vyko kelių, sudarančių patogias sąlygas privažiuoti žemės ūkio veiklos tikslais, tiesimas ir asfaltavimas bei kitų kaimo fizinės infrastruktūros objektų industrializavimas (gyvenvietės elektrifikavimas, centralizuoto vandentiekio, kanalizacijos ir šildymo sistemų įrengimas). Tai leido buitines gyvenimo sąlygas kaime priartinti prie gyvenimo mieste sąlygų. Taigi, pagrindiniu kaimo gyvybingumo didinimo veiksmu šioje stadijoje buvo žemės konsolidacija ir fizinės kaimo gyvenviečių infrastruktūros objektų industrializavimas. Išsisėmus žemės konsolidacijos ir fizinės kaimo gyvenviečių infrastruktūros objektų industrializavimo bei ūkininkų investavimo į savo ūkio industrializavimą galimybėms, buvo ieškoma kitų būdų, kaip padaryti kaimą patrauklesne gyvenamąja vieta.

Trečiojoje kaimo industrializavimo stadijoje siekiant sumažinti kaimo gyventojų kraustymosi į miestą mastus, ypač išpopuliarėjo *Harris-Todaro* modelis, aiškinantis migraciją kaip darbo užmokesčio dydžio mieste ir kaime skirtumų funkciją (Harris ir Todaro 1970). Siekiant šalies ekonomikos vystymo, turėjo būti atsižvelgta į tai, kad, nepaisant industrializavimo, darbo našumas žemės ūkio sektoriuje išliko mažesnis nei pramonėje, nes čia galutinio produkto pagaminimo greitį smarkiai riboja gamtiniai veiksniai. Jei norima išvengti masinio darbo jėgos ir kapitalo persiliejiimo iš agrarinio į pramonės sektorių, atsiranda poreikis perskirstyti pajamas tarp ūkio sektorių. 8-ajame dešimtmetyje pajamų perskirstymas tarp ūkinės veiklos sektorių buvo atliekamas reguliuojant žemės ūkio produktų kainas, siekiant, kad jos būtų „teisingos“. Prisitaikant prie vieno iš pagrindinių industrinės visuomenės bruožų – masinės produkcijos – pirmiausiai buvo palaikomos tokių standartinių produktų, kaip grūdai, mėsa, pienas, kainos. Tačiau palaikant kainas turėjo būti atsižvelgiama ir į vartotojų interesus, jos negalėjo būti labai padidintos. Siekiant mažinti migracijos į miestus srautus išsivysčiusiose šalyse, valstybė ėmėsi ūkininkų pajamų didinimo subsidijomis. Valstybės parama, skirta ūkininkų pajamų lygiui palaikyti, tapo pagrindiniu kaimo gyvybingumo veiksmu šioje evoliucijos stadijoje. Subsidijų dydis buvo apskaičiuojamas taip, kad žemės ūkyje dirbantys žmonės būtų pajėgūs užsitikrinti bent pajamų minimumą, leidžiantį pragyventi jiems ir jų išlaikomiems asmenims bei turėti lėšų žemės ūkio veiklai modernizuoti. Paramos mastai daugumoje išsivysčiusių valstybių buvo tokie, kad trečiojoje kaimo industrializavimo stadijoje, kai buvo sveriami persikėlimo gyventi į miestą privalumai ir trūkumai, pasirodydavo, kad persikėlimas gali būti ekonomiškai nuostolingas. Valstybės parama ūkininkams leisdavo gauti panašias pajamas, kaip ir įsidarbinus mieste, bet įvertinus pragyvenimo išlaidas, paaiškėdavo, kad persikėlus gyventi į miestą teks daugiau mokėti už maistą ir būstą. Be to, dėl didelių migracijos į miestą srautų būsto pasiūla kaimiškuose regionuose buvo didžiulė, todėl norintiems persikelti į miestą dažnai kildavo problemų dėl būsto kaime likvidumo. Ūkininkų pajamų lygio palaikymas kurį laiką tarnavo kaip svarbus veiksnys, stabdantis gyventojų kėlimąsi į miestą ir didinantis kaimo gyvenviečių ekonomikos gyvybingumą.

Ketvirtoje kaimo industrializavimo stadijoje pagrindiniu kaimo gyvybingumą užtikrinančiu veiksmu tapo žemės ūkio produkcijos eksporto rėmimas. Žaliosios revoliucijos pasiekimai didinant augalų derlingumą ir gyvulių produktyvumą buvo tokie dideli, kad patenkinus vietos poreikius iškilo jų rinkų užsienyje paieškos problemos. Šalyse, sugebėjusiose suintensyvinti žemės ūkio sektoriaus veiklą, nuo eksporto ėmė priklausyti didelės ūkininkų dalies pajamų lygis, todėl kaimo politikos priemonės irgi turėjo atsižvelgti į pagrindinių žemės ūkio produktų eksporto problemas. Be to, žemės ūkio sektoriaus produkcijos eksportas kai kuriose šalyse tapo svarbus užsienio valiutos šaltinis. Kad šalies ar regiono žemės ūkio sektorius galėtų sėkmingiau veikti pasaulinėse rinkose, kaimo politikos priemonėmis buvo pradėta siekti didinti ūkių konkurencingumą. Pagrindinės priemonės, naudojamos didinant ūkių konkurencingumą, buvo savo rinkos apsauga muitais ir kitomis protekcionistinėmis priemonėmis, subsidijos eksportuotojams, intervenciniai pirkimai, intervencinių kainų naudojimas. Tai leido ūkininkams užsitikrinti tam tikrą saugumą. Tačiau XX a. 9-ajame dešimtmetyje bendrojoje ekonominėje politikoje

paplitus neoliberalioms idėjoms, ypač skeptiškai pradėta žiūrėti į valdžios kišimąsi į natūralius rinkos veiklos procesus, nes pagrindiniu ekonomikos efektyvumo didinimo veiksmu buvo laikoma konkurencija. Bendrojoje vystymo koncepcijoje vyraujančios idėjos persidavė ir kaimo vystymo politikai. Todėl daugelyje išsivysčiusių valstybių pradėjus diegti laisvų maisto rinkų ir laisvos prekybos modelį, veikla žemės ūkyje darėsi vis rizikingesnė. Ypač skaudžiai tai pajuto siaurai specializuoti ūkiai, gaminantys masinę žemės ūkio produkciją eksportui. Svarbus veiksnys, didinantis ūkininkavimo riziką, tuo metu buvo ir krintančios pagrindinių žemės ūkio produktų pasaulinės kainos. Lyginant su Žaliosios revoliucijos technologijų diegimo pradžios periodu, jos nukrito kelis kartus (Rosegrant 2001). Tai skurdino kaimą ir vėl paskatino dalį ūkininkų atsisakyti žemdirbio profesijos ir kraustyti gyventi į miestą.

Penktojoje kaimo industrializavimo stadijoje dėl žemės ūkio produktų perprodukcijos ir verslo sąlygų dinamiškumo susidariusi krizinei situacijai buvo pradėta ieškoti naujų būdų kaimo gyvybingumui palaikyti. Praktika parodė, kad, nors laisvai konkuruojančios rinkos yra ekonomiškai efektyvios, jos nebūtinai tuo pačiu metu yra ir socialiai efektyvios, todėl XX a. pabaigoje dėmesys pradėtas koncentruoti į laisvosios rinkos funkcionavimo sukeltą neigiamą socialines pasekmes. Siekiant sumažinti neigiamus socialinius efektus, buvo siūloma vėl naudoti daugiau valstybinio reguliavimo priemonių. Tačiau tai nebuvo tiesioginis grįžimas prie ankstesniųjų reguliavimo priemonių. Penktojoje kaimo industrializavimo stadijoje kaimo politikos dėmesys nukrypo prie subjektų vaidmens, didinant kaimo gyvybingumą. Ilgą laiką išsivysčiusių šalių kaimo politikos formuotojai laikėsi centro – periferijos požiūrio, sprendimų priėmimas vyko „iš viršaus“. Išėties tašku buvo laikoma ekonomika, o ne žmonės, akcentuojamas makro, o ne mikrolygmuo, sprendimai priimami kabinetuose, o ne pasėlių laukuose (Chambers 1993, p. 264). Siekiant surasti naujų būdų didinti kaimo gyvybingumą, kaimo politikoje buvo labiau susitelkta į politinių sprendimų formavimą „iš apačios“, akcentuojant valdžios bendradarbiavimo su kaimo gyventojais svarbą. Buvo siekiama, kad į kaimo politikos sprendimų priėmimą kuo aktyviau įsitrauktų vietos gyventojai, akcentuojama, kad priimant politinius sprendimus reikia įvertinti visų suinteresuotų asmenų ir organizacijų nuomonę (Atkočiūnienė 2008). Vietinių gyventojų dalyvavimo vystymo procesuose koncepcija buvo grindžiama tikėjimu, kad piliečiai, siekdami pagerinti savo gyvenimą, gali daug prisidėti prie geresnių politinių sprendimų priėmimo. Šios koncepcijos pagrindu buvo sukurta daug įvairių tyrimų metodologijų, analizei skirtų matricinių modelių, mokymo metodikų, padedančių įtraukti kaimo gyventojus į vystymo procesą. Kaip žinomiausius metodus galima paminėti greitąjį visuomenės dalyvavimo kaimo vertinime metodą (angl. *rapid and participatory rural appraisal*); pripažinimo-poveikio-kontrolės analizę (angl. *appreciation-influence-control analysis*); „atviros erdvės“ metodą; į tikslus orientuoto projektų planavimo metodą, pažeidžiamumo/pajėgumų analizę, ateities paieškos seminarus. Buvo pabrėžiama, kad kaimo žmonės, netgi labai skurdžiai besiverčiantys, turi suvokti kaime vykstančius procesus (Long ir Long 1992). Praktinėse kaimo politikos sprendimų įgyvendinimo programose atsirado specialios priemonės, skirtos kaimo gyventojų iniciatyvai skatinti, pvz., ES LEADER metodas. Taigi, XX a. pabaigoje imta pripažinti, kad „Vystymo politika – tai ne tik siekis padidinti prekių ir paslaugų kieki, gaminamą ir vartojamą visuomenės. Ji taip pat turi padėti bendruomenėms įgyti

didesnę jų santykių su gamta ir kitomis bendruomenėmis kontrolę <...>. Vietovės vystymas turi būti grindžiamas socialinio gyvybingumo, sugebėjimų ir pagalbos procesų skatinimu, padedant mažinti atsilikusiems kaimo regionams būdingas apatiškumo ir bejėgiškumo nuotaikas (Kearney et al. 1994, p. 22).

XX a. pabaigoje daugumoje išsivysčiusių valstybių kaimo evoliucija, kai vystymasis buvo skatinamas industrializavimo priemonėmis, įžengė į paskutinę, **šeštąją ciklo stadiją**. Iki tol naudoti kaimo gyvybingumo sėkmės veiksniai išsėmė savo galimybes ar net ėmė duoti neigiamą efektą. Tapo akivaizdu, kad kuo labiau agrarinis sektorius buvo industrializuojamas, tuo mažesni kaimo gyventojų skaičių jis galėjo įdarbinti, nes žemės ūkio darbų mechanizavimas ir automatizavimas labai sumažino darbo jėgos poreikį. Kaimų, ypač įsikūrusių atokiai nuo didesnių miestų, gyventojams nebuvo kur įsidarbinti. Be to, žemės ūkio industrializavimo pradžioje ypatinga pažanga laikytas intensyvus ūkininkavimas ir žemės ūkio mechanizavimas imtas vis labiau kritikuoti. Siaurai specializuotas intensyvus ūkininkavimas naudojant sunkiąją techniką nualino dirvožemį ir kitus gamtos išteklius (Lowe et al. 1998; Pretty 1998), paaikšėjo, kad chemizuotomis technologijomis gaminami žemės ūkio produktai kenkia žmonių sveikatai. Kai kurie autoriai netgi teigė, kad po Antrojo pasaulinio karo vyravęs agroindustrinis aprūpinimo maistu modelis patyrė krizę (Marsden 2003; Ploeg et al. 2000).

Be to, žemės ūkio produkcijos eksportas į skurdžias šalis buvo ekonomiškai nenaudingas, todėl kilo klausimas, kokie žemės ūkio veiklos mastai turėtų būti palaikomi išsivysčiusiose valstybėse. Analizuojant pasaulines maisto ūkio problemas, prasidėjo diskusijos, kaip žemės ūkio gamybos plėtra, skirta patenkinti skurdžių šalių poreikius, paveiks aukštą išsivystymo lygį pasiekusias šalis – donores. Į pirmą vietą iškilo žemės ūkio daromos žalos gamtai, industrinėmis technologijomis pagaminto maisto poveikio žmonių sveikatai klausimai. Be to, ekonomikos globalizacija atvėrė išsivysčiusioms šalims naujų galimybių apsirūpinti pigesniais maisto produktais. Aukšto gyvenimo lygio standartus pasiekusių šalių žemdirbiams tapo sunku konkuruoti su šalimis, kuriose darbo jėga labai pigi. Kaip teigia M. Mazoyer ir L. Roudart, „daugumai pasaulio žemdirbių tarptautinės pagrindinių maisto produktų kainos yra pernelyg mažos, kad jie galėtų save išlaikyti ir atnaujinti savo gamybos priemones, dar mažiau galimybių jie turi investuoti ir didinti savo ūkį“ (Mazoyer ir Roudart 2006, p. 14). Svarstant, kokie žemės ūkio sektoriaus produkcijos kiekiai reikalingi, kad užtikrintų šalies saugumą, aiškėjo, kad agrarinis sektorius ateityje turėtų vaidinti dar menkesnį vaidmenį kaip kaimo gyventojų pajamų šaltinis. Norint išlaikyti kaimo gyvenvietes gyvybingas ateityje turėjo būti rasti kiti, žemės ūkio veiklai alternatyvūs pajamų šaltiniai ir nauja motyvacija gyventi kaime, nes žemdirbio profesija darėsi vis mažiau populiari tarp jaunimo, ir ūkininkų amžiaus struktūroje buvo stebimas nuolatinis senėjimo procesas.

Vis daugiau kaimo vystymo ekspertų ėmė linkti į tai, jog formuojant kaimo politiką turėtų būti nuo šakinio, „į žemės ūkį orientuoto“ požiūrio pereinama prie regioninio, vadinamojo „į vietovę orientuoto“ (angl. *place-based*) požiūrio. Į šios nuomonės šalininkų balsą pastaraisiais metais vis labiau įsiklausoma (Kraybill ir Kilkenny 2003). Šį požiūrį ypač rėmė Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros

organizacija (OECD 2005; OECD 2006a; OECD 2006b). Pagrindiniai „į vietovę orientuotos“ kaimo politikos paradigmos skirtumai nuo tradicinės kaimo paradigmos pristatyti 1.3 lentelėje.

1.3 lentelė. Sektorinės ir „į vietovę orientuotos“ kaimo politikos koncepcijų skirtumai

	Sektorinė	„Į vietovę orientuota“
Pagrindinis reguliavimo objektas	Žemės ūkis	Visi kaimiško regiono ūkio sektoriai
Tikslas	<ul style="list-style-type: none"> • Šalies viduje – žemdirbių ekonominės būklės artinimas prie darbuotojų pramonėje • Šalies konkurencingumo didinimas, eksportuojant žemės ūkio produktus 	Kaimiško regiono konkurencingumas, vietinių išteklių panaudojimas ir jų vertės didinimas
Pagrindinis reguliavimo instrumentas	Subsidijos	Investicijos
Veikiantys subjektai	Nacionalinė valdžia ir žemdirbiai	Visi valdžios lygmenys, vietos aktyvistai, NVO

Šaltinis: OECD, 2006 a.

Regioninės kaimo politikos paradigmos rėmėjų argumentams svarumo pridėjo ir tai, kad pastaruoju metu apskritai vis daugiau dėmesio imama skirti regioninei politikai, kuri reikalauja į pirmą vietą iškelti kompleksinį požiūrį, o šakinius, sektorinius klausimus laikyti antraeiliais, pavaldžiais bendrų regiono tikslų siekiui. Peržiūrėti žemės ūkio vaidmenį kaimo politikoje skatina ir žemės ūkio rėmimo priemonių ribojimo poreikis. Pastaruoju metu Pasaulinė prekybos organizacija griežtai kelia klausimą dėl žemės ūkio politikos, pagrįstos išmokomis ūkininkams, sąlygojamų problemų tarptautinėje prekyboje ir deformacijų ekonomikoje (OECD 2006a). Taip pat dėl to didžiulė našta tenka viešojo sektoriaus finansams. ES ši našta biudžetui ypač sustiprėjo priėmus naujas nares, kurios reikalauja lygių išmokų su senosiomis narėmis ir turi didelį agrarinį sektorių.

Pertvarkų šalininkai nuolat užduoda klausimą, kas geriausiai panaudos kaimo gamtos išteklius, ar tai tik žemdirbių privilegija. Inovatyvus ir atsakingas vietinių gamtos išteklių panaudojimas turizmui, edukacinei ir sveikatinimo veiklai, bioenergijai gaminti bei sveikai ir patraukliai gyvenamajai vietai kurti tampa vis aktualesniu industrializuoto kaimo gyvybingumo didinimo veiksmu.

Apibendrinus ir susisteminus XXI a. pradžios kaimo vystymo būdų kritiką ir ją pagrindžiančius statistinius duomenis bei populiarėjančias inovacijas ir sektorinės kaimo politikos paradigmos keitimą į teritorinę, „į vietovę orientuotą“ paradigmą, darosi akivaizdu, kad pagrindinės grėsmės ir iššūkiai yra glaudžiai susiję su industrinio visuomenės evoliucijos ciklo pabaiga. Norint suprasti, kaip kaimiškosios teritorijos turi būti vystomos ateityje, kad išliktų patrauklios gyventi, turi būti remiamasi poindustrinės visuomenės teorija.

1.2. Kaimo gyvybingumą lemiančių veiksnių pokyčiai poindustriniame etape

Pradžią plačiam koncepcijos „poindustrinė visuomenė“ naudojimui davė sociologas Daniel Bell savo knygoje „The coming of post-industrial society“, išleistoje 1973 m., ir jos pakartotiniame išplėstame 1976 m. leidime. Teorijos šalininkų nuomone, žmonijos civilizacijos eigoje gana aiškiai išryškėja trys jos etapai: ikiindustrinis (agrarinis), industrinis ir poindustrinis, kuriame vyrauja paslaugų sektorius, ir kiekviename iš jų visuomenės gyvenimas grindžiamas skirtingomis taisyklėmis.

Siekiant išryškinti naujojo poindustrinio etapo esmę, pastaruoju metu jis dažnai vadinamas žinių visuomene. Apibūdinant esminį poindustrinės visuomenės veiksnį, svarbu aiškiai nubrėžti ribą tarp informacijos ir žinių. Kad tai padarytume, svarbu atkreipti dėmesį į du esminius skirtumus:

1. Informacija gali būti laikoma objektyviu dalyku, nes tai yra užkoduotos ir materialiam nešėjui užfiksuotos žinios. Tačiau pačios žinios – subjektyvus gamybinis išteklius, priklausantis nuo individo pasiekimų ir valios. Šį skirtumą gana gerai atskleidžia žinių vadybos teorijoje ir praktikoje paplitęs žinių skirstymas į du tipus: išreikštos (angl. *explicit*) ir neišreikštos (angl. *tacit*) žinios (Nonaka ir Takeuchi 1995; Polanyi 1966). Išreikštos žinios yra mažiau susietos su jų taikymo kontekstu, lengvai dokumentuojamos, automatizuojamos ir imituojamos. Neišreikštomis vadinamos žinios, kurių žinių turėtojas turi, tačiau nemoka išreikšti žodžiais. Neišreikštos žinios yra individualios, ir organizacijos stengiasi jas paversti organizacinėmis išreikštomis žiniomis. Taigi, žinios iš esmės skiriasi nuo kitų gamybos išteklių, nes jos yra neatskiriamos nuo jas turinčio žmogaus sąmonės. Remiantis žinių skirstymu į išreikštas ir neišreikštas ekonomikoje labai svarbiais tampa tokie dalykai, kuriuos tradiciškai priskiriame kultūriniais aspektams: asmenybės vystymasis, jos vertybės, noras į kolektyviai atliekamą darbą įnešti kuo didesnę indėlį. Į šiuos dalykus klasikinėje industrinio etapo ekonominėje teorijoje beveik nebuvo kreipiamas dėmesys, joje ekonomikos vystymasis nagrinėjamas per materialių ir nematerialių gėrybių gamybos dėsnų prizmę.
2. Žinios nuo informacijos skiriasi savo taikomumu. Vadybos mokslo tėvu vadinamas P. Drucker pabrėžė, kad informaciją galima rasti knygoje, bet žinios yra sugebėjimas pritaikyti informaciją uždaviniams spręsti. Žinias jis vadino tokia energijos forma, kuri egzistuoja tik tuomet, kai atlieka kokį nors darbą, panašiai kaip elektros energija ar pinigai (Drucker 2007). Remiantis tokia žinių samprata, jos dabartinėje visuomenėje gali būti tik valdymo, bet jokių būdu ne nuosavybės objektas, nes nei darbdavys, nei visuomenė negali visiškai kontroliuoti žinių panaudojimo.

Apibūdintos žinių savybės laikomos svarbiausiu dalyku, formuojančiu visus dabartinio poindustrinio visuomenės raidos etapo ypatumus ir darančiu jį iš esmės kitokį nei industrinė ar agrarinė visuomenė. Agrarinėje visuomenėje pagrindinis visuomenės laisvę ribojantis veiksnys buvo gamtos jėgos, industrinėje visuomenėje tokiu veiksmu tapo socialiniai santykiai, o poindustrinėje – pagrindinio gamybinio išteklių subjektyvumas (Inozemcev 2000). Žmonių, kaip pagrindinio poindustrinės ekonomikos gamybinio išteklių, subjektyvumas pasireiškia nuomonių įvairove ir gebėjimais bei noru pritaikyti visas savo žinias ekonominėje veikloje. Nuomonių apie kaimo vystymo būdus subjektyvumas aiškiai išryškėjo jau paskutiniojoje kaimo evoliucijos, apimančios agrarinio sektoriaus industrializavimo ciklą, stadijoje. Jau XX a. pabaigoje išsivysčiusių valstybių kaimo tyrinėtojai tokį kaimą, kuriame dominuoja žemės ūkio veikla, o gyvenimas vyksta izoliuotai nuo miesto gyvenimo, laikė „kaimo mitu“ (Kapferer 1990). Pastarųjų dešimtmečių pokyčiai, vykstantys ekonominėse ir socialinėse išsivysčiusių valstybių sistemose, dar labiau pakeitė žmonių gyvenimo stilių bei jų motyvaciją renkantis gyvenamąją vietą.

Nagrinėjant poindustrinės ekonomikos ir visuomeninio gyvenimo kaimiškuose regionuose charakteristiką iš inovacijų strategijos diegėjo pozicijų, svarbu identifikuoti, kas labiausiai suinteresuotas inovacijomis ir koku būdu jos galėtų būti diegiamos, norint industrinę kaimo gyvenvietę paversti poindustrine. Esminį skirtumą tarp industrinio ir naujojo kaimo mėgina paaiškinti poproduktyvaus kaimo teorija, įvedant „kaimo vartojimo“ sąvoką (Marsden 2003; Mather et al. 2006; Lundmark 2006; Perkins 2006). Plėtojant šią teoriją per poindustrinės teorijos prizmę, galima teigti, kad industriniame etape buvo koncentruojamasi į pramoninių technologijų taikymą žemės ūkyje, o poindustriniame etape dėmesys turi būti sutelktas į kaimo teritorijas kaip paslaugų teikėjas. Tačiau turimas omenyje ne tik paslaugų verslo įsigalėjimas ekonominėje kaimo gyventojų veikloje (išsivysčiusiose valstybėse tai jau įvyko), bet platesnis paslaugų visuomenės suvokimas. XXI a. kaime ūkininkavimas nebėra pagrindinis pajamų šaltinis ir kaimas nebėra ūkininkų monopolis (Ploeg et al. 2000). Todėl kaimo gyvybingumas, visų pirma, priklauso nuo sugebėjimo pakeisti dalies žemės ūkio naudmenų naudojimo paskirtį, pritaikant kaimo teritoriją prie naujų vartotojų reikalavimų.

Pirmoji poindustrinio kaimo kūrimo stadija. Viena iš perspektyviausių kryptių, keičiant žemės ūkio naudmenų naudojimo paskirtį, yra susijusi su nauju požiūriu renkantis gyvenamąją vietą. Dėl gero kelių tinklo ir galimybės kiekvienam turėti nuosavą automobilį ar dirbti namie, naudojant modernias informacinės-komunikacinės technologijas, nyksta industrinėje eroje akcentuojama būtinybė gyventi arti darbovietės. Pakilus pragyvenimo lygiui ir modernioms technologijoms tampant prieinamoms bet kurioje vietovėje, auga kaimiškų teritorijų kaip gyvenamosios vietos patrauklumas. Vis labiau populiarėja gyvenimo stilius, orientuotas į kaimišką aplinką tiek dėl jos rekreacinių galimybių, tiek ir dėl galimybių gyventi glaudžioje bendruomenėje bei kitų gyvenimo stiliaus ypatumų.

Naujojoje kaimo vystymo paradigmoje į pirmą vietą iškeliamas kaimo, kaip teritorinio, o ne gamybinio vieneto, vaidmuo. Industrinėje visuomenėje kaimiškose teritorijose vyravo žemės ūkis, o mieste – pramonė, ir tai buvo laikoma esminiu jų

skirtumu. Tačiau pastaruoju metu šis požymis nebėra skiriamasis kaimo ir miesto teritorijų bruožas, nes XXI a. daugumoje išsivysčiusių šalių tiek mieste, tiek kaime jau vyrauja paslaugų sektorius. Industrinės technologijos tiek sumažino darbo jėgos poreikį žemės ūkyje, kad per antrąją XX a. pusę išsivysčiusiose šalyse užimtųjų šiame sektoriuje dalis sumažėjo nuo 30–50 proc. iki 2–9 proc. Jei kaimo gyventojai nesugebės susirasti alternatyvių žemės ūkiui pajamų šaltinių, kaimiškųjų teritorijų gyventojų tankumas gali sumažėti iki kritinės ribos. Todėl pagrindiniu kaimo politikos uždaviniu išlieka siekis išvengti depopuliacijos kaimiškuose regionuose. Žinių visuomenėje, kurioje pagrindinis sėkmės rezervas glūdi sugebėjime panaudoti žmogiškuosius išteklius kaip žinių nešėjus ir gamintojus, žmonių trūkumas daro kaimiškus regionus dar pažeidžiamesnius nei industrinėje eroje. Todėl įgyvendinant kaimo politiką, skirtą poindustrinės visuomenės kūrimui, turi būti akcentuojama pagrindinio šio visuomenės raidos etapo ekonominio išteklių – kaimiškųjų regionų gyventojų, kaip žinių turėtojų ir valdytojų, skaičiaus svarba. Atsižvelgiant į tai, kad vis didesnė žinių dalis, atnešanti ekonominę sėkmę, yra ne kodifikuotos, bet neišreikštos (angl. *tacit*) žinios, kurios neatskiriamos nuo jų savininko (Nonaka ir Takeuchi 1995; Polanyi 1966), gyventojų tankumo kai kuriuose regionuose sumažėjimas iki kritinės ribos gali sukelti daug ekonominių ir socialinių problemų visos valstybės mastu. Be to, žinių visuomenės sąlygomis svarbus ne tik bendras gyventojų skaičiaus augimas, bet ir tai, koks jų išsilavinimas, darbo įgūdžiai. Tik kvalifikuotų ir antrepreneriškų gyventojų dalies augimas gali padėti pasiekti, kad kaimiškuose regionuose būtų sukuriama daugiau pridėtinės vertės ir didėtų jų patrauklumas gyventi.

Norintieji prikelti savo kaimą naujam gyvenimui inovatoriai turi užduoti sau klausimą, kur jų gyvenvietė yra įsikūrusi. Ieškant jau egzistuojančių kaimų ekonomikos pertvarkos iš industrinės į poindustrinę būdų, būtina atsižvelgti į labai išaugusį žmonių mobilumą, pasireiškiantį gyventojų polinkiu susirasti darbą ir pramogų ne savo gyvenvietėje, bet kitoje vietovėje. Transporto priemonių pigumas, geras kelių tinklas suteikė kaimų gyventojams galimybes važinėti į darbą nukeliaujant gana didelius atstumus. Daliai žmonių darosi nebesvarbu gyventi arti darbovietės, nes darbo vietos iš fabrikų ir įstaigų vis dažniau persikelia į verslo aplinką ir gyvenamąjį būstą (Champion, Coombes ir Brown 2009; Mason 2010; Newbery ir Bosworth 2010). Darbas pagal nuotolines sutartis tampa vis reikšmingesnis kaimo gyventojų namų ūkių pajamų šaltinis, nes informacinių-komunikacinių technologijų prieinamumas nepriklausomai nuo gyvenamosios vietos leidžia kaimo gyventojams didžiąją laiko dalį dirbti namie, atliekant miestuose įsikūrusių įmonių ar pavienių nuolatinių klientų užsakymus. Dėl naujųjų komunikacijos technologijų labai mobilūs tapo ir vartotojai. Jie perka, parduoda, dalijasi informacija nepriklausomai nuo savo buvimo vietos vos keliais mygtukų paspaudimais. Visi šie pokyčiai gali būti panaudoti pritraukiant į kaimą naujų gyventojų. XXI a. sustiprėjus rekreacinių poreikių svarbai, dalis didmiesčių gyventojų yra pasirengę kraustyti iš didmiesčio į gyvenvietę, kuri įsikūrusi gamtos apsuptyje. Stiprėjantis siekis būti originaliam, išreikšti save kuo geriau panaudojant savo žinias ir gabumus, būdingas poindustrinei visuomenei (Inozemcev 2000; Vidickienė ir Melnikienė 2014), taip pat skatina kai kuriuos miesto gyventojus, ypač kūrybinės klasės atstovus, ieškoti palankesnės gyvenamosios aplinkos, kurioje galėtų susikurti jų poreikius atitinkantį gyvenimo stilių (Florida 2014). Pritraukti

naujus gyventojus lengviausia prie didmiesčių įsikūrusiems kaimams. Jie gali tapti patrauklia vieta kurtis naujiems gyvenamųjų namų kvartalams, išplanuotiems ir įrengtiems pagal jų gyventojų poreikius. Pertvarkyti kaimą pagal naują gyvenimo stilių taip pat gali padėti laikini gyventojai: vasarotojai, turistai, pramogautojai. Antrųjų namų kūrimasis, siekiant patenkinti rekreacinius miesto gyventojų poreikius, gali pastebimai pakeisti kaimo gyvenvietę, ypač jei vasarnamiai ima sudaryti žymią kaimo gyvenamųjų namų dalį. Naujieji gyventojai, turintys įvairias profesijas ir gyvenimiškos patirties, gali įnešti reikšmingą indėlį į kaimo bendruomenės adaptavimosi prie besikeičiančių visuomenės vertybių ir gyvenimo stiliaus procesą, sukurdami naujus pajamų šaltinius nuolatiniam gyventojams, didindami socialinį vietos kapitalą ir padėdami išsaugoti kultūrinį vietos paveldą (Hiltunen 2007; Müller 2002; Müller et al. 2004; Roca 2016).

Antroji poindustrinio kaimo kūrimo stadija. Rekreacinių poreikių patenkinimo galimybė daugumai žmonių dar nėra pakankamas stimulus gyventi kaime, o ne mieste. Norint paspartinti gyventojų skaičiaus augimo kaimiškuose regionuose tempus, turi būti pereinama prie labiau kompleksinio požiūrio į kaimo gyventojų kasdienių poreikių tenkinimą, įgyvendinant antrajai evoliucijos stadijai būdingas priemones. Kadangi kaimo vietovės rečiau apgyvendintos, net nedidelis gyventojų skaičiaus sumažėjimas čia daro juntamą įtaką kaimo bendruomenės gyvenimui. Mažėjant gyventojų skaičiui, uždaromi tokie kaimo infrastruktūros objektai kaip mokyklos, ambulatorijos, parduotuvės ir buitines paslaugas teikiančios įmonės, banko skyriai ir pan., todėl svarbiu kaimo gyvybingumo veiksniu tampa būtiniausių buitinių paslaugų prieinamumas. Trečiojoje stadijoje, skirtoje visuomenės perėjimo prie poindustrinio kaimo formavimo proceso spartinimui, svarbu skatinti inovatyvius projektus, sprendžiančius kokybiškesnių paslaugų ar jų prieinamumo apskritai problemas. Kuriant paslaugų sistemą kaimo gyventojams, labai svarbu atsižvelgti į mobilumo aspektą. Anot M. J. Moseley ir S. Owen (2008), turi būti išnaudoti visi galimi paslaugų teikimo būdai:

1. Stacionarių paslaugų teikimo punktų sukūrimas. Šiuo atveju mobilūs turi būti klientai.
2. Mobilios paslaugos, kai juda paslaugų teikėjai, teikdami jas kliento namuose ar kitoje jam patogioje vietoje.
3. Elektroninės paslaugos. Jos turėtų būti prieinamos visiems kaimo gyventojams, sukuriant gyvenvietėje pastovią vietą, kurioje yra vieša prieiga prie interneto.

Vien bendruomenės iniciatyvų teikiant paslaugas, atitinkančias šiuolaikinius kaimo gyventojų poreikius, dažnai gali nepakakti, todėl turėtų būti apjungiamos vietinių gyventojų žinios ir valstybės ar regioninės valdžios parama. Tai gali būti projektai, susiję su bendruomeninio vaikų darželio, pradinės mokyklos ar universalaus daugiafunkcinio centro, kuriame teikiamos įvairios gyventojams svarbios paslaugos, įsteigimu ir savanorišku darbu mažinamomis jo išlaikymo sąnaudomis, visiems bendruomenės nariams prieinamos transporto priemonės įsigijimas ir panašūs projektai. Iš dalies remiami kaimo vystymo programų lėšomis tokio pobūdžio

projektai gali iš esmės pakeisti kaimo gyvenviečių patrauklumą gyventi tiek dėl buitinių sąlygų pagerėjimo, tiek ir dėl naujai susikūrusių pajamų šaltinių šias paslaugas pradėjusiems teikti kaimo gyventojams.

Trečioji poindustrinio kaimo kūrimo stadija. Kaimiškujų regionų gyvybingumą lemia ne tik gyvenamosios vietos savybės, bet ir jų gyventojų sugebėjimai susikurti poindustriniam gamybos būdai būdingus pajamų šaltinius. Atsižvelgiant į smarkiai sumažėjusį žemės ūkio vaidmenį ekonomikoje, kaimo politikos ekspertai vis dažniau pabrėžia, kad reikia išsivaduoti iš siaurojo kaimiškujų išteklių traktavimo, kuris ilgą laiką buvo analizuojamas tik įvairių žemės ūkio verslų kontekste (Anderson, Ossiechuk ir Illingworth 2010; ICARRD 2006; OECD 2006a; Stauber 2001) ir ieškoti naujų būdų panaudoti kaimiškujų regionų išteklius. Ketvirtojoje poindustrinės ekonomikos ir gyvenimo būdo kūrimo stadijoje kaimo gyvybingumas gali būti didinamas plėtojant jo gyventojų užimtumą versluose, kurie teikia paslaugas ne tik vietos gyventojams. Kuriant naujus kaimo gyventojų pajamų šaltinius, paslaugų verslui turi būti siekiama kitaip panaudoti žemę, miškus, vandens telkinius ir kitus vietos išteklius. Kaip ir žemės ūkio industrializavimo ciklo pradžioje, tai reikalauja inovatyvaus, antrepreneriško mąstymo (daugelis autorių šias sąvokas vartoja kaip sinonimus). Antreprenerystė kaimiškuose regionuose kaip atskiras tyrimų objektas beveik nenagrinėta mokslinėje literatūroje, nes industriniame visuomenės raidos etape vyravo nuomonė, kad pagrindiniai antreprenerystės procesai kaimiškuose ir miesto regionuose yra tokie patys (Stathopoulou et al. 2004). Tačiau poindustriniame visuomenės išsivystymo etape antreprenerystė nebėra vien ekonominis procesas, ji tampa ypač glaudžiai susijusi su socialiniu kontekstu (Anderson 2000). Socialinis kontekstas kaimiškuose ir miesto regionuose skiriasi, ir būtent nuo šio konteksto priklauso antreprenerystės pasireiškimo laipsnis, formos ir rezultatai, nes žmonių veikla kaimiškuose ir miesto regionuose turi specifinių bruožų. Antreprenerystės skirtumai kaime ir mieste didėja ir dėl to, kad keičiantis visuomenės raidos etapams, daugėja antreprenierių, kurie savo verslą ar kitą veiklą visų pirma renkasi kaip savo gyvenimo stilių formuojantį veiksnį, iš tos veiklos gaunamą ekonominę naudą laikydami antraeilium dalyku (Galloway ir Mochrie 2006; Henricks 2002; Kaplan ir Warren 2009; Marcketti et al. 2006). Tai „individai, kurie valdo savo veiklą, ją glaudžiai susiedami su savo asmeninėmis vertybėmis, interesais ir aistromis“ (Marcketti et al. 2006). Tokia verslo kūrimo koncepcija gali iš esmės pakeisti požiūrį į atokią gyvenamąją vietą. Todėl, skatinant antreprenerystę, susietą su priimtinausio gyvenimo būdo paieškomis, atsiranda galimybė padidinti ne tik palankioje geografinėje vietoje esančių, bet ir atokių bei jokių ypatingų gamtinių, kultūrinių ar materialių išskirtinimų neturinčių kaimų gyvybingumą. Industrinėje visuomenėje kaimo teritorijos buvo traktuojamos kaip per daug atokios, ir tai buvo laikoma vienu iš esminių jų, kaip gyvenamosios vietos, trūkumų. Atoki gyvenamoji vieta buvo kliūtis susirasti patinkantį darbą bei ribojanti laisvalaikio leidimo galimybes. Poindustrinėje visuomenėje atoki gyvenamoji vieta gali būti laikoma patrauklia, tačiau išskyla pajamų šaltinių problema. Negalintieji ar nenorintieji dirbti mieste ar pagal nuotolinio darbo sutartis turi imtis patys kurti savo verslą.

Keldami klausimą, ką būtų galima siūlyti kaip prekę ar paslaugą, gyvenant atokesnėje vietovėje, kaimo gyventojai gali imtis įgyvendinti įvairius edukacinio,

gastronominio ar sveikatinimo turizmo projektus. Paslaugų visuomenei būdingas ne tik kiekybinis paslaugų sektoriaus dominavimas ūkio struktūroje, bet ir aukštos kvalifikacijos reikalaujančių paslaugų dalies augimas visose paslaugose (Buera ir Kaboski 2012). Norėdami valdyti verslo riziką gyvendami atokioje vietovėje, kaimo verslininkai turėtų siūlyti labai aukštos kokybės išskirtines paslaugas ir taikyti tarpšakinį, tapsektorinį požiūrį. Keldami klausimą, iš ko kyla kaime teikiamų paslaugų pranašumai, kaimo antrepneriai turėtų išsiaiškinti, kokios kaimiškųjų teritorijų savybės yra svarbios šiuolaikiniam vartotojui ir sudaro geresnes sąlygas paslaugų verslo teikėjui gyvenančiam ne mieste, bet kaime. Kaimo pranašumų panaudojimas, teikiant keletos profesijų žinias integruojantį paslaugų paketą, į kurį įtraukiamas ir tokių kaimiškų teritorijų specifinių pranašumų kaip klientų buvimas gryname ore, gražiame kraštovaizdyje, maitinimasis šviežiu vietos ūkininkų tiekiamu maistu ir pan., gali tapti svarbiu depopuliuojančio kaimo gyvybingumą didinančiu veiksmu. Kaip sėkmingi ir besiplečiantys tokio pobūdžio paslaugų pavyzdžiai gali būti gyvūnų terapijos, pvz., arklių, šunų, verslas; gydomųjų sodų ir daržų įkūrimas, kuriuose turi būti suderinamos gilios gyvūnų arba augalų priežiūros ir medicinos bei psichologijos ir edukologijos žinios.

Keleto paslaugų teikėjų pastangų sutelkimas gali tradiciniame kaime suformuoti poproduktyvaus verslo salas (Brouder 2012; 2013). Siūlydami specialius paslaugų paketus, edukacines programas, kaimo gyventojai gali sukurti išsimenantį gyvenvietės įvaizdį ar net jos prekinį ženklą. Vienas iš labiausiai tinkamų būdų sukurti savo gyvenvietės gyvenvietės išskirtinumą – teminio kaimo įkūrimas, pvz., Lietuvoje sėkmingai veikia Paukščių kaimas, Gėrybių kaimas, Levandų kaimas, Labirintų kaimas ir daug kitų teminių kaimų. Apibendrinant poindustrinės ekonomikos siūlomas galimybes kaimo gyvybingumo didinimo veiksnį šioje evoliucijos stadijoje galima įvardyti kaip kaimo gyventojų siekį gyvenimo būdą paversti paslaugų verslu.

Ketvirtoji poindustrinio kaimo kūrimo stadija. Šioje kaimo evoliucijos stadijoje turi būti pereinama prie dar sudėtingesnio poindustrinio kaimo gyvybingumo didinimo būdo, siekiant maksimaliai panaudoti kaimo žemės sklypus ir pastatus jų gyventojų gerovei kurti. Šioje stadijoje taip pat reikalingas inovatyvus požiūris. Nepaisant žymiai sumažėjusio agrarinio sektoriaus vaidmens kaimo ekonomikoje, žemės ūkio veikla neišvengiamai išlieka svarbi kaimo verslų portfelio dalis. Tačiau žemės ūkio vystymo būdų bei mastų tikslingumas poindustriniame kaime turi būti iš esmės peržiūrimas, nes dabartiniame etape naują aktualumą įgyja klausimai, kiek žemės išsivysčiusiose šalyse turi būti skirta žemės ūkio produkcijos gamybai, ir ar turi būti naudojami intensyvios žemdirbystės būdai. Išryškėję intensyvios žemės ūkio gamybos trūkumai reikalauja naujų sprendimų, kaip iš ūkininkavimo užsidirbti pakankamai pajamų. Mokslininkai jau nuo paskutiniojo XX a. dešimtmečio pradžios diskutuoja apie galimybes pereiti nuo po industrializavimo įsigalėjusios „produktyvistinės“ žemės ūkio paradigmos prie „poproduktyvistinės“ paradigmos (Boyle, Halfacree ir Robinson 1998; Evans, Morris ir Winter 2002; Marsden 2003; Ward 1993). Pradžioje buvo diskutuojama apie poproduktyvų žemės ūkį, kuris charakterizuojamas kaip ūkininkavimo intensyvumo sumažinimas, žemės ūkio gamyboje taikant ekstensyvino, diversifikavimo ir teritorinės sklaidos būdus (Ilbery ir Bowler 1998) bei tokias dirvožemį ir kitus gamtos išteklius naudojančias

agrotechnikas kaip ekologinis, biodinaminis, permakultūrinis ūkininkavimas (Morris ir Winter 2002; Palojarvi, Pyysiainen ir Saloranta 2013; Potter 1998; Ward 1993). Tausojančios gamtą ūkininkavimo technologijos turi ir tą privalumą, kad reikalauja daug mažesnių investicijų nei industrinės, o užauginti produktai gali būti parduoti už aukštesnę kainą. Be to, perėjus prie trumpo maisto tiekimo grandinės, žemdirbių verslas irgi įgyja paslaugų sektoriui būdingus bruožus, nes maisto produktus imama pristatyti ar net gaminti pagal jų vartotojų užsakymus. Taip pat populiarėja tokios paslaugų sektoriaus elementų turinčios ūkininkavimo formos kaip bendruomeninis ūkininkavimas (*angl. community-based agriculture*), kai prie žemdirbiškos veiklos ir/ar jos finansavimo prisideda būsimieji šios produkcijos vartotojai, sodų ir daržų nuomos miestiečiams projektai, gydomųjų sodų kūrimas ir pan. Tai didina kaimo gyvybingumą, nes be tokių verslo modelių įdiegimo dalis turimų žemės ūkio naudmenų ir sodų liktų apleisti.

Poproduktyvaus žemės ūkio koncepcija vėliau buvo išplėtota iki poproduktyvistinio kaimo koncepcijos, kurioje akcentuojamas perėjimas nuo kaimo kaip žemės ūkio gamybos vietos prie „kaimo vartojimo“ (Marsden 2003; Mather et al. 2006; Lundmark 2006; Perkins 2006). Remiantis poproduktyvistinio kaimo koncepcija, svarbu pritaikyti inovatyvų požiūrį ne tik žemės ūkio naudmenų ir kitų gamtos išteklių panaudojimui, bet ir paslaugų versle remtis turima derlinga žeme, užveistais sodais, vietinio miško ar laukų bioįvairovės savybėmis, kraštovaizdžio ypatumais ir pan. Turi būti keliamas klausimas ir apie tai, kam būtų galima pritaikyti ištuštėjusias kaimo sodybas ir visuomeninius pastatus. Poproduktyvistinio kaimo koncepcija siūlo naują požiūrį į kaimo ekonomikos vystymo galimybes ir atveria naujus pajamų šaltinius ne tik žemdirbiškų profesijų žmonėms. Tai patvirtina daugybė sėkmingų projektų, kurie įgyvendinami panaudojant uždaromų kaimo mokyklų, bibliotekų ir kitų viešosios paskirties objektų pastatus neįgaliųjų stovykloms ar dienos centrams, reabilitacijos po tam tikrų susirgimų paslaugas teikiančių sanatorijų, savaitinių vaikų darželių ar internatinių mokyklų steigimui. Ištuštėję gyvenamieji namai taip pat gali būti panaudoti kaip socialinis būstas arba vasarnamiai. Kai kurių šalių patirtis rodo, kad specialios informacinės kampanijos apie vasarnamiams tinkamų sodybų pasiūlą, jų priežiūros paslaugų siūlymas gali ne tik atgaivinti tuštėjančias kaimo gyvenvietes, bet ir sukurti ten naujus antreprenerystės židinius, tam pasitelkiant vasarotojų žinias ir įgūdžius. Visuomenei senstant plinta iniciatyvos ištuštėjusias viešuosius pastatus, buvusius dvarus ar sodybas panaudoti pensininkų gyvenvietei (Brecht et al. 2009; Durrett 2009; Shippee 2012; Trolander 2011). Juk pagyvenusių, tačiau atskirame būste pajėgių gyventi žmonių koncentracija vienoje gyvenvietėje gali gerokai sumažinti jiems reikalingų priežiūros paslaugų kainas, o kartu sukurti šiai amžiaus grupei patraukliausias gyvenimo sąlygas bei galimybę bendrauti tarpusavyje, įkuriant tam specialias kooperatines erdves: sodelius, kavines, rankdarbių ir kitų pomėgių klubų susirinkimų vietas. Į tokias gyvenvietes žmonės kraustosi netgi nesulaukę pensinio amžiaus – tai populiarus būdas organizuoti naują šeimos gyvenimo etapą, kai užaugę vaikai išsikrausto iš tėvų būsto, ir jis tampa per didelis dviem ar vienam asmeniui. Į pensininkų bendruomenių gyvenvietes šalia didmiesčių galėtų būti perkelta ir dauguma miestų senelių globos namų, taip sutelkiant jose daugiau slaugos paslaugas galinčių teikti darbuotojų, o kartu sudarant jų

gyventojams sąlygas pasinaudoti rekreacinėmis kaimo gamtinių išteklių savybėmis. Kartu kaime būtų kuriamos naujos, su žemės ūkiu nesusijusios darbo vietos. Apibendrinant poproduktyvistinio kaimo koncepcijos siūlomas galimybes, poindustrinio kaimo gyvybingumo didinimo veiksnį šioje evoliucijos stadijoje galima įvardyti kaip tradicinių ir netradicinių veiklų derinimą, padedantį geriau panaudoti kaime turimus gamtinius, materialius ir žmogiškuosius išteklius.

Penktoji poindustrinio kaimo kūrimo stadija. Šioje poindustrinio kaimo evoliucijos stadijoje svarbu įvertinti ir stengtis maksimaliai sumažinti problemas, iškilusias gyvenvietės transformacijos iš industrinės į poindustrinę procese. Problemos ir neigiami pertvarkos efektai identifikuojami analizuojant kaimo gyventojų požiūrį į gyvenvietės vystymą ir jų vizijos skirtumus. Paskutiniųjų dešimtmečių studijose dažniausiai analizuojami kaimo senbuvių ir naujakurių interesų konfliktai, kylantys dėl naujai statomų pastatų architektūros, neatitinkančios tai vietai įprasto stiliaus (Halseth 2004), bioįvairovės ir kraštovaizdžio išsaugojimo statybų metu ir panašių dalykų. Kaimo regionų, kur poindustrinis gyvenimo būdas diegiamas jau ne pirmą dešimtmetį, patirtis rodo, kad didelis naujakurių skaičius gali sukurti neigiamus aplinkosaugai efektus (Hiltunen 2007; Wong 2004). Priemiestinės arba ypač patraukliu kraštovaizdžiu pasižyminčios gyvenvietės, patiriančios staigų gyventojų augimą, turi siekti suderinti naujų namų statybos ekonominius tikslus ir būtinybę išsaugoti gyvenvietės kraštovaizdžio grožį ir galimybes teikti jos gyventojams ekopašlaugas (Darling 2005; Marcouiller et al. 2011; Lapping 2016). Tai pasakytina ir apie nuolatinių gyventojų, ir apie vasarnamių būstų statybos ar renovavimo bei sodybų ir viešųjų kaimo erdvių išplanavimą ir tvarkymą. Be to, iš esmės pertvarkytame kaime pakyla žemės ir kito nekilnojamojo turto kainos. Dalis senbuvių, norinčių išplėsti savo sodybą, darosi ekonomiškai nepajėgūs tai padaryti ir yra pamažu išstumiami iš savo gimtųjų vietų (Gallent et al. 2005; Hiltunen 2007; Hines 2010). Esminiai kaimo gyvenvietės vystymo vizijos skirtumai taip pat gali būti išreikšti tarp jaunimo ir vyresnės kartos kaimo gyventojų, tarp ūkininkų ir kitus pajamų šaltinius turinčių gyventojų. Plėtojant paslaugų verslą kaimiškosiose gyvenvietėse, dideli turistų ir kitų vietos verslininkų klientų, besilankančių kaimo teritorijoje, srautai gali tapti kitų gyventojų nepasitenkinimo šaltiniu, kaip trukdantys ramybę ir verčiantys koreguoti įprastą gyvenimo būdą. Netracinius pajamų šaltinius turinčių gyventojų integracija į ūkininkų bendruomenę dar mažai tyrinėta ir yra aktuali tolesnių tyrimų tema, galinti prisidėti prie poindustrinės kaimo gyvenvietės vadybos tobulinimo.

Industrinėje visuomenėje pagrindinė užduotis buvo suderinti kaimo vystymo idėjas, ateinančias „iš viršaus“ ir „iš apačios“. Poindustrinėje visuomenėje didžiausias iššūkis susijęs su kaimo bendruomenės narių požiūrių derinimu. Kadangi poindustrinėje visuomenėje stengiamasi vengti standartizuotų požiūrių, būdingų industrinei visuomenei (Inozemcev 2000), idealios gyvenvietės viziją kiekvienas žmogus įsivaizduoja kiek kitaip. Ji priklauso nuo žmogaus vertybinių nuostatų, žinių, pomėgių, turimų įgūdžių ir gabumų. Tačiau, jei idealios gyvenvietės vizija skiriasi iš esmės, gyvenvietėje formuojasi susivienijusios grupės ir kuriama konfliktinė situacija, kuri dažnai apskritai sustabdo pažangias gyvenvietės pertvarkos iniciatyvas. Keliant klausimus, iš ko kyla gyvenvietės vystymo idėjos, kieno nuomone remiamasi priimant sprendimus, galima identifikuoti pagrindines nesutarimų temas. Jei kaimo

bendruomenė neturi panašiomis vertybėmis ir interesais pagrįstos kaimo vystymo vizijos, gyvenvietės transformacijos iš industrinės į poindustrinę procese nesutarimai gali kilti dėl kiekvieno prieš tai naudoto lemiamo poindustrinio kaimo gyvybingumą didinančio veiksnio panaudojimo būdų ir masto:

- dėl kaime verslą vystančių ir gyvenvietės rezidencinę funkciją akcentuojančių gyventojų požiūrių skirtumų;
- dėl labiausiai gyventojams reikalingų paslaugų finansavimo prioritetų ir šaltinių bei paslaugų teikimo organizavimo būdų;
- dėl ūkininkų ir kitus pajamų šaltinius turinčių gyventojų požiūrių skirtumų;
- dėl kitiems gyventojams nepriimtinos vietos išteklių panaudojimo idėjos, pvz., nuolat rengiant kaimo aikštėje triukšmingus ir aplinką niokojančius festivalius, panaudojus pastatą narkomanų gydymo centrui įkurti ir pan.

Diskusijos ir kompromisų paieška dėl visų šių klausimų gali tapti pagrindinių reikalavimų gyvenamajai vietai sąrašu, formuojančiu gyvenvietės viziją, kuriai pritaria ir prie kurios įgyvendinimo prisideda dauguma kaimo bendruomenės narių.

Šeštoji poindustrinio kaimo kūrimo stadija. Poindustrinei visuomenei būdinga nuomonių įvairovė, todėl, priešingai nei industrinėje visuomenėje, nėra bendro požiūrio į „pažangų“ gyvenimo būdą ir „idealią“ gyvenvietę. Atsižvelgdami į pokyčius, žmonės kelia naujus reikalavimus gyvenamajai vietai. Senosios kaimo gyvenvietės buvo formuojamos, pritaikant jas ūkininkų poreikiams. Kitu būdu pajamas gaunantys žmonės turi kitokią idealios gyvenvietės viziją. Įsikuriant senose gyvenvietėse, naujakuriams, ypač kilusiems iš miesto, ne visada pavyksta integruotis į senbuvių bendruomenę. Siekdami patenkinti savo poreikius išvengiant ilgo integracijos proceso, žmonės buriasi į bendraminčių grupes ir stato naujas gyvenvietes arba keliasi gyventi arti vienas kito, taip sukurdami atskirą teritorinę gyvenvietės padalinį, išplanuotą ir įrengtą pagal jų supratimą. Analizuojant, kas imasi kurti naują kaimo tipo gyvenvietę, galima aptikti įvairiausiomis vertybėmis ir tikslais grindžiamų naujos kaimo gyvenvietės kūrimo projektų (Vidickienė 2013). Dažniausiai inovatyvios gyvenvietės kūrimo koncepcija grindžiama didesniais nei tradiciškai įprasta rekreacinių poreikių tenkinimo tikslais, įkuriant griežtų ekologinių reikalavimų besilaikančią kaimo gyvenvietę, arba norint gyventi glaudžiais ryšiais susijusioje bendruomenėje, įkuriant bendruomeninį kaimą. Daugėja gyvenviečių, kurios sukurtos gyventojams, turintiems specialiųjų poreikių, pvz., pensininkams, asmenims su nežymia protine ar fizine negalia. Socialinės gyvenvietės su nuolatiniais gyventojais įkūrimas padeda tenkinti šių žmonių specialiuosius poreikius, o kartu sukuria aplinką, kurioje jie nesijaučia vieniši ir pagal savo galias užsiima ūkine veikla. Kai kurios gyvenvietės derina visus tris paminėtus tikslus. Galima rasti nemažai gyvenviečių, kuriose susibūrę toje teritorijoje mažai paplitusios religijos išpažinėjai, pvz., Europoje įkurtos krikščionų, rastafaristų ar naujojo amžiaus tikėjimą palaikančių bendruomenių gyvenvietės. Suprantama, kad naujų kaimo gyvenviečių kūrimasis, inicijuotas bendraminčių grupės, kuri mėgina į tam tikrus poreikius orientuoti ne tik savo asmeninį gyvenimo stilių, bet ir gyvenvietės viešąją tvarką bei fizinę infrastruktūrą, dar nėra masinis reiškinys. Tačiau ekokaimų

judėjimas plečiasi, kuriasi patirtimi besidalijantys tarptautiniai ir pasauliniai bendradarbiavimo tinklai.

Lemiami kaimo gyvenviečių gyvybingumo sėkmės veiksniai, svarbūs XXI a. išsivysčiusiose valstybėse prasidėjusiam kaimo transformavimo procese, išryškinti ir susisteminti remiantis gramatiniu metodu, o jų evoliucijos ciklas, susidedantis iš šešių poindustrinės gyvenvietės kūrimo stadijų, pristatytas 1.4 lentelėje. Išryškinti lemiamus veiksnius ir jų pritaikymo galimybes padeda klausimai inovatoriui, diegiančiam poindustrinę gamybos ir vartojimo būdą, duodantys atsakymus į panašius daiktavardžio linksnių klausimus, kaip ir atliekant industrinio kaimo tyrimą. Šioje tyrimo dalyje tiriamasis daiktavardis yra inovacijų strategija, suprantama kaip industrinio kaimo ekonominio ir socialinio gyvenimo pertvarkymas pagal poindustrinės visuomenės gamybos būdą ir gyvenimo stilių. Kiekvienai kaimo evoliucijos iš industrinio į poindustrinę kaimą stadijai priskirtas vienas lemiamas veiksnys. Jų nuoseklus panaudojimas, pritaikytas konkrečiam kaimo specifikai, leidžia žingsnis po žingsnio stiprinti poindustrinės visuomenės bruožus ir didinti gyvenvietės gyvybingumą vis sudėtingesnėmis priemonėmis.

1.4 lentelė. Lemiami kaimo gyvybingumo sėkmės veiksniai, transformuojant industrinę kaimą į poindustrinę

Poindustrinio kaimo evoliucijos stadijos	Klausimai inovatoriui	Poindustrinio kaimo gyvybingumo sėkmės veiksniai	Veiksmų panaudojimo pavyzdžiai
1 stadija Gyventojų, vertinančių rezidencinius kaimo privalumus, skaičiaus augimas	<i>Kur yra gyvenvietė?</i>	Geografinės vietos ir gamtinių išteklių panaudojimas	Pirmųjų ir antrųjų namų kūrimasis prie didmiščių, vandens telkinių, gražiame kraštovaizdyje, tenkinant rekreacinius ir/ar specifinio gyvenimo būdo žmonių poreikius
2 stadija Rezidencinių kaimo privalumų didinimas	<i>Kuo dar išsiskirianti gyvenvietė gali tapti patraukli gyventi?</i>	Būtiniausių paslaugų gyventojams teikimas	<ul style="list-style-type: none"> • Vaikų darželio ar pradinės mokyklos bendruomeninis projektas • Universalus daugiafunkcinio centro įsteigimas • Bendruomeninio transporto sistemos sukūrimas • Vasarnamių priežiūros ir remonto paslaugų sistemos sukūrimas
3 stadija Kaimo gyventojų specializacija teikiant paslaugas	<i>Ką galima siūlyti kaip paslaugą, kad verslas sutaptų su norimu gyvenimo stiliumi?</i>	Gyvenimo būdo pavertimas paslaugų verslu	<ul style="list-style-type: none"> • Teminio kaimo įkūrimas • Gyvūnų terapijos centro įkūrimas, pvz., arklių, šunų • Gydomieji sodai ir daržai • Sveikatinimo turizmo centro įkūrimas • Įsitraukimas į gastronomicinio turizmo programą • Edukacinio turizmo programa išskirtine tema

Poindustrinio kaimo evoliucijos stadijos	Klausimai inovatoriui	Poindustrinio kaimo gyvybingumo sėkmės veiksniai	Veiksnių panaudojimo pavyzdžiai
4 stadija Kaimo gamtinių, materialių ir žmogiškųjų išteklių panaudojimo diversifikavimas, teikiant paslaugas	<i>Kam dar galėtų būti panaudoti turimi kaimo ištekliai?</i>	Tradicinių ir netradicinių veiklų derinimas	<ul style="list-style-type: none"> • Žemės ir žinių apie ūkininkavimą panaudojimas, įgyvendinant daržų ir sodų nuomos miestiečiams ar bendruomeninio ūkininkavimo projektus • Pastatų panaudojimas vasarnamiams, socialiniam būstui, pensininkų bendruomenei įsikurti, reabilitacijos paslaugų centrui ar neįgaliųjų sveikatinimo stovykloms, savaitiniam vaikų darželiui ar internatui
5 stadija Bendradarbiavimas kuriant patrauklią gyvenvietę	<i>Iš ko kyla kaimiškųjų gyvenviečių vystymo idėjos? Kieno nuomone remiamasi priimant sprendimus?</i>	Susivienijusių kaimo bendruomenės grupių požiūrių į gyvenvietės vystymo viziją ir jos įgyvendinimo priemones derinimas	<ul style="list-style-type: none"> • Susitarimas dėl taisyklių, reguliuojančių turistų ir kitų vietos verslininkų klientų srautus, kaimo teritorijoje • Savanorių budėjimo sistemos sukūrimas, prižiūrint kaimo viešąjį objektą, pvz., vaikų žaidimų aikštelę ar baseiną • Jaunimo ir vyresnės kartos kaimo gyventojų bendradarbiavimo projektas • Gyventojų talkos, tvarkant gyvenvietės želdinius
6 stadija Iniciatyvos įkurti idealią gyvenvietę	<i>Kas norėtų kurti naują kaimo tipo gyvenvietę?</i>	Naujų reikalavimų gyvenamajai vietai besilaikančios bendruomenės sukūrimas	<ul style="list-style-type: none"> • Ekokaimo įkūrimas (ypatingų rekreacinių poreikių tenkinimas) • Bendruomeninio kaimo įkūrimas (gyvenimo glaudžioje bendruomenėje poreikių tenkinimas) • Socialinio ūkio su nuolatiniais gyventojais įkūrimas (specialiųjų poreikių tenkinimas)

Visi paminėti veiksniai, didinantys kaimiškų regionų patrauklumą gyventi, dar nepasireiškia pakankamai stipriai, kad besirinkdami gyvenamąją vietą žmonės pajėgtų nugalėti inerciją ir įsigalėjusius mitus apie „atsilikusį“ kaimą. Todėl naują kaimo evoliucijos ciklą pradedančiam kaimui atgauti gyvybingumą turi padėti kaimo politikos priemonės, skatinančios gyventojus apsigyventi kaimiškame regione ir ten vystyti savo gyvenimo būdai priimtinausią paslaugų verslą. Siekiant, kad kaimo politikos priemonės būtų veiksmingos, kiekviena valstybė turi atsižvelgti į nacionalinę specifiką ir atrasti svarbiausius barjerus, kliudančius kaimiškoms gyvenvietėms tapti patrauklioms išsilavinusiems žmonėms, turintiems kvalifikaciją ir verslumo įgūdžių bei sugebantiems kūrybiškai pritaikyti turimas žinias. Antreprenerystės skatinimas kaimiškuose regionuose kaimo politikos priemonėmis dabartiniame etape tampa ypač aktualiu, nes iki šiol ilgą laiką, ieškant būdų, kaip paskatinti kaimiškųjų regionų raidą, daugiausia dėmesio buvo skiriama žemdirbių ekonominių problemų sprendimui. Tačiau „į vietovę orientuota“ kaimo politikos paradigma, propaguojama Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacijos, daugiau dėmesio skiria viso kaimiškojo regiono problemoms,

reikalauja į pirmą vietą iškelti kompleksinį požiūrį, o šakinius, sektorinius klausimus laikyti antraeiliais, pavaldžiais bendrų regiono tikslų siekiui. Be to, naujojoje paradigmoje pabrėžiama būtinybė ne tiek remti atsiliekančius, kiek išnaudoti regiono „bazinius sugebėjimus“ (OECD 2006a), todėl kaimo politika turėtų akcentuoti pozityvių savybių stiprinimą visais lygmenimis: individo, organizacijų ir regiono.

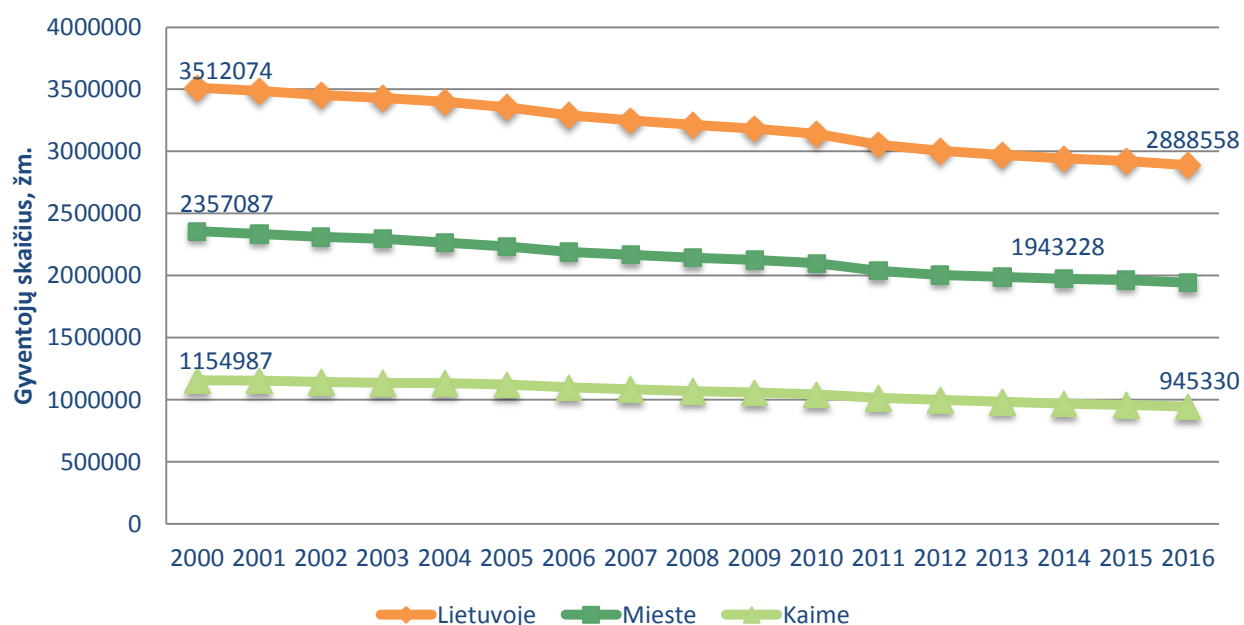
2. POINDUSTRINIO LIETUVOS KAIMO GYVYBINGUMAS IR JŲ LEMIANČIŲ VEIKSNIŲ SVARBA

Živilė Gedminaitė-Raudonė, Dalia Vidickienė

Šioje studijos dalyje pristatomi empirinio tyrimo, kurio tikslas – įvertinti pirmojoje studijos dalyje identifikuotų poindustrinio kaimo gyvybingumo sėkmės veiksnių svarbą ir pasireiškimo mastą Lietuvoje, rezultatai. Analizė atliekama remiantis esama statistinių rodiklių baze ir atskirų publikuotų specialių tyrimų duomenimis.

Lietuvos kaimo įžengimo į poindustrinį laikotarpį pradžia reikėtų laikyti 2006 m., kuomet susiformavo poindustrinei ekonomikai būdinga kaimo gyventojų užimtumo struktūra. Iki 2006 m. daugiausia kaimo gyventojų dirbo žemės ūkyje, medžioklėje, miškininkystėje ir žuvininkystėje, tačiau nuo 2006 m. tradicinė kaimo gyventojų veikla – agrarinis sektorius – buvo nustumtas į antrą, o 2008 m. – net į paskutinę vietą, pirmenybę užleisdamas poindustrinės ekonomikos lyderiui – paslaugų sektoriui. Paslaugų sektoriuje 2006 m. dirbo 39 proc., o 2008 m. – jau beveik pusė (46 proc.) kaimo užimtųjų.

2.1 paveikslas. Gyventojų skaičiaus dinamika Lietuvoje, Lietuvos mieste ir kaime 2000–2016 m., žm.

Šaltinis: Lietuvos statistikos departamento duomenys.

Pagrindiniai rodikliai, kuriais šioje studijoje matuojamas Lietuvos kaimo gyvybingumas – gyventojų skaičius ir jų struktūra bei dinamika. Statistikos departamento prie LR Vyriausybės duomenimis, nuo 2000 m. gyventojų skaičius Lietuvos kaime, kurį Statistika departamentas prie LR Vyriausybės apibūdina kaip gyvenvietes, kurios turi ne daugiau kaip 3 tūkst. gyventojų, nuolat mažėjo. Nuo 2000 m. iki 2016 m. kaime gyvenančių žmonių skaičius sumažėjo 18,1 proc. (nuo 1,15 mln. gyventojų 2000 m. iki 0,95 mln. gyventojų 2016 m.) (2.1 paveikslas).

Tačiau panašios Lietuvos nuolatinių gyventojų skaičiaus mažėjimo tendencijos nuo 2000 m. iki 2016 m. buvo pastebimos ir Lietuvos miestuose. Tai leidžia daryti išvadą, kad egzistuoja bendrieji Lietuvos, kaip gyvenamosios vietos, gyvybingumą lemiantys veiksniai. Jų įtaka ir svarba, lyginant su kaimo gyvybingumą lemiančiais veiksniais, galėtų būti tolesnių Lietuvos kaimo gyvybingumo tyrimų objektas.

Lietuvos kaimo gyventojų skaičiaus dinamika per pastaruosius šešiolika metų rodo kaimo gyvybingumo mažėjimo tendencijas, todėl tampa svarbu panaudoti lemiamus kaimo gyvybingumo sėkmės veiksnius, kuriant poindustrinį kaimą kiekvienoje kaimo evoliucijos stadijoje. Toliau pristatyta situacijos Lietuvos kaime analizė patvirtina pirmojoje studijos dalyje identifikuotų ir 2.2 paveiksle pristatytų šešių poindustrinio kaimo gyvybingumo sėkmės veiksnių svarbą.

2.2 paveikslas. Poindustrinio kaimo gyvybingumo sėkmės veiksniai pagal evoliucijos stadijas

Pirmoji industrinio kaimo transformacijos į poindustrinį evoliucijos stadija.

Poindustrinio kaimo gyvybingumo sėkmės veiksnys – geografinės vietos ir gamtinių išteklių panaudojimas.

Tai paprasčiausia kaimo vystymo stadija, kurioje kaimas, esantis palankioje geografinėje vietoje ar turintis ypatingų gamtinių išteklių, gali padidinti savo gyvybingumą be didelių bendruomenės pastangų. Statistiniai duomenys rodo, kad Lietuvoje šis kaimo gyvybingumo didinimo veiksnys turi didelę įtaką. Inovatyvaus požiūrio į kaimą, būdingo poindustrinei visuomenei, pasireiškimą apibendrintai iliustruoja miesto gyventojų, vertinančių rezidencinius kaimo privalumus, skaičiaus augimas. Šalies viduje migruojančių gyventojų skaičius nuo 2000 iki 2015 m. keitėsi netolygiai (2.1 lentelė). Didžiausias vidaus migrantų skaičius per šiuos metus buvo 2015 m. ir siekė 61,4 tūkst. migrantų. 2005, 2010 ir 2011 m. migruojančių šalies viduje gyventojų skaičius per metus buvo vidutiniškai ~13 proc. mažesnis nei 2015 m. Tendencija, kai gyventojai keičia nuolatinę gyvenamąją vietą iš miesto į kaimą, per 16 metų laikotarpį kito netolygiai, miesto gyventojų, pakeitusių nuolatinę gyvenamąją vietą ir miesto į kaimą, skaičius ženkliai padidėjo 2003 ir 2004 m. bei 2014 ir 2015 m. Pakeitusių nuolatinę gyvenamąją vietą iš kaimo į kaimą skaičius 2000–2015 m. laikotarpiu buvo maždaug 4–6 kartus mažesnis kiekvienais metais, lyginant su gyventojais, pakeitusiais gyvenamąją vietą iš miesto į kaimą. 2015 m. tokių gyventojų skaičius buvo 3,7 tūkst. gyventojų, judėjusių kryptimi „iš kaimo į kaimą“.

2.1 lentelė. Vidaus migrantų skaičius pagal judėjimo kryptis Lietuvoje 2000–2015 m., žm.

	Iš viso	Pakeitė nuolatinę gyvenamąją vietą į miestą			Pakeitė nuolatinę gyvenamąją vietą į kaimą		
		iš viso	iš miesto	iš kaimo	iš viso	iš miesto	iš kaimo
2000	44013	24384	12988	11396	19629	15459	4170
2001	37472	21009	10321	10688	16463	12856	3607
2002	39034	21864	10615	11249	17170	13838	3332
2003	57396	32169	16828	15341	25227	21857	3370
2004	59086	34357	16898	17459	24729	20841	3888
2005	52969	33151	16752	16399	19818	16290	3528
2006	51588	31979	15617	16362	19609	15894	3715
2007	56435	34396	16354	18042	22039	18031	4008
2008	56675	33259	15929	17330	23416	19227	4189
2009	49564	30136	13589	16547	19428	15770	3658
2010	49796	30281	13654	16627	19515	16325	3190
2011	52199	31844	14313	17531	20355	17017	3338
2012	60053	38029	16727	21302	22024	18382	3642
2013	57243	35837	15669	20168	21406	18041	3365
2014	61415	37245	16546	20699	24170	20671	3499
2015	61426	37358	16412	20946	24068	20342	3726

Šaltinis: Lietuvos statistikos departamento Demografijos metraštis, 2001–2016 m.

Per analizuojamą laikotarpį kiekvienais metais vis dar nemažai gyventojų migruoja iš kaimo į miestą, o ne iš vieno miesto į kitą miestą, pvz., nuolatinę gyvenamąją vietą iš miesto į miestą 2015 m. pakeitė 16,4 tūkst. gyventojų, o iš kaimo į miestą – 20,9 tūkst. gyventojų (21,6 proc. daugiau nei judėjimo kryptimi „iš miesto į miestą“). Vertinant vidaus migrantų srautus, pakeitusius nuolatinę gyvenamąją vietą iš miesto į kaimą arba iš kaimo į miestą, jie kiekvienais analizuoto laikotarpio metais buvo labai panašūs, taigi bendras kaimo gyventojų skaičius išliko panašus, nepriklausomai nuo vidaus migracijos srautų.

Šio kaimo gyvybingumo sėkmės veiksnio pasireiškimo mastą taip pat rodo augančių gyvenviečių ir individualių namų skaičius prie didžiųjų Lietuvos miestų bei kurorto statusą turinčių miestų. Kurtis priemiesčiuose arba kurorto statusą turinčiuose miestuose bei šalia jų esančiuose vietovėse skatina palanki šių vietovių geografinė vieta – nedidelis atstumas nuo gyvenamosios vietovės iki netoliese esančio miesto centro arba/bei dažnai tokiose vietovėse esantys patrauklūs gamtiniai išteklių, pvz., miškas, ežeras, upė, šviri ir graži gamta, sukurta laisvalaikio praleidimui skirta infrastruktūra ir pan. Šią tendenciją atspindi ir vidaus migracijos srautai Lietuvos savivaldybėse. Per pastaruosius 3 metus (2013–2015 m.) didžiausi vidaus imigracijos srautai ir teigiama neto vidaus migracija buvo stebima savivaldybėse, esančiose prie didžiųjų Lietuvos miestų, t. y. Vilniaus r., Kauno r., Klaipėdos r., Šiaulių r. ir Alytaus r. savivaldybėse, taip pat dalyje savivaldybių, kuriose yra kurorto statusą turintys miestai, pvz., Birštono savivaldybėje, Neringos savivaldybėje, Palangos m. savivaldybėje bei dalyje savivaldybių, kuriose yra didieji Lietuvos miestai, t. y. Vilniaus ir Klaipėdos miesto savivaldybėse. Kauno, Panevėžio ir Šiaulių miesto savivaldybėse 2013–2015 m. neto vidaus migracija buvo neigiama, išskyrus 2013 m., kai Kauno miesto savivaldybėje neto migracija buvo 222, o Šiaulių miesto savivaldybėje – 136 (2.2 lentelė). Likusios savivaldybės, neturinčios didelių miestų, lieka mažiau patrauklios miesto gyventojams. Neto vidaus migracija visose likusiose Lietuvos savivaldybėse 2013–2015 m. buvo neigiama (išskyrus Kazlų Rūdos sav., kurioje neto vidaus migracija 2015 m. – 19 (2014 m. – -27, 2013 m. – -1) ir Elektrėnų sav., kurioje neto vidaus migracija 2015 m. – 12 (2014 m. – 124, 2013 m. – 5).

Pastarųjų metų vidaus migracijos srautai Lietuvoje patvirtina naujo kaimo gyvybingumo sėkmės veiksnio svarbą – geografinės vietovės ir gamtinių išteklių panaudojimo perspektyvas poindustrinėje visuomenėje, kai siekiama didinti kaimo gyvybingumą, panaudojant rezidencinius kaimo pranašumus. Kaimo gyvenvietės, esančios arti didžiųjų miestų ar pasižyminčios kraštovaizdžio grožiu, yra gyvybingos, o likusių gyvybingumui palaikyti reikalinga valstybės parama, padedanti padidinti gyvenvietės patrauklumą gyventi.

Antroji industrinio kaimo transformacijos į poindustrinį evoliucijos stadija.
Poindustrinio kaimo gyvybingumo sėkmės veiksnys – būtiniausių paslaugų gyventojams teikimas.

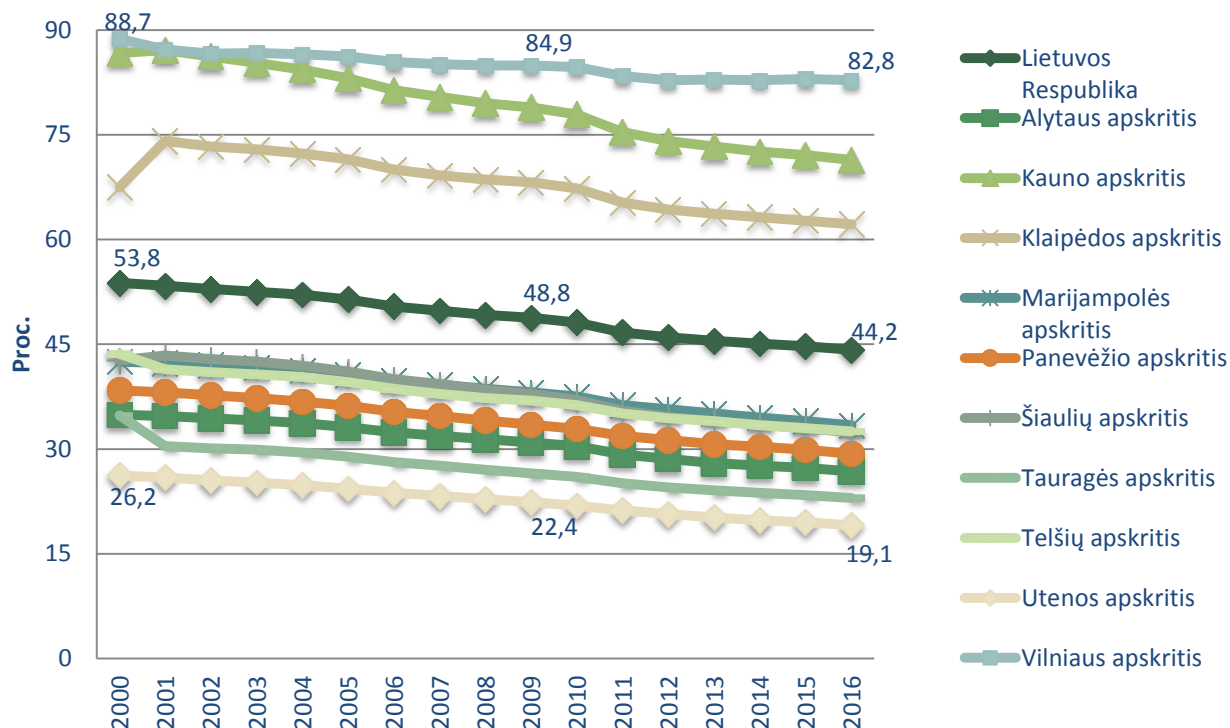
2.2 lentelė. Vidaus migracija Lietuvos savivaldybėse 2013–2015 m., žm.

	Atvyko			Išvyko			Neto vidaus migracija		
	2013	2014	2015	2013	2014	2015	2013	2014	2015
<i>Savivaldybės, esančios netoli didžiųjų Lietuvos miestų:</i>									
Alytaus r. sav.	597	683	736	509	594	611	88	89	125
Kauno r. sav.	3271	3812	3915	2099	2217	2297	1172	1595	1618
Klaipėdos r. sav.	1964	2468	2404	1257	1502	1484	707	966	920
Šiaulių r. sav.	1118	1230	1427	1215	1203	1242	-97	27	185
Vilniaus r. sav.	2593	3009	3081	2099	2109	2578	494	900	503
<i>Savivaldybės, kuriose yra kurorto statusą turintys miestai:</i>									
Birštono sav.	106	129	130	115	102	116	-9	27	14
Neringos sav.	189	275	280	141	144	152	48	131	128
Palangos m. sav.	478	547	648	306	405	342	172	142	306
Druskininkų sav.	573	547	570	635	634	569	-62	-87	1
<i>Savivaldybės, kuriose yra didieji Lietuvos miestai:</i>									
Vilniaus m. sav.	9322	8900	10357	5225	6193	5935	4097	2707	4422
Kauno m. sav.	4696	4870	4758	4474	5116	5110	222	-246	-352
Klaipėdos m. sav.	2814	2978	2816	2370	2789	2752	444	189	64
Panevėžio m. sav.	1448	1407	1325	1667	1831	1787	-219	-424	-462
Šiaulių m. sav.	1908	1909	1835	1772	2104	2224	136	-195	-389
Likusios Lietuvos savivaldybės	Likusiose Lietuvos savivaldybėse neto vidaus migracija 2015 m. buvo neigiama (išskyrus Kazlų Rūdos sav. (neto vidaus migracija – 19 (2015 m.), -27 (2014 m.), -1 (2013 m.) ir Elektrėnų sav. (neto vidaus migracija – 12 (2015 m.), 124 (2014 m.), 5 (2013 m.).								

Šaltiniai: Lietuvos statistikos departamento Demografijos metraštis, 2013–2015.

Kaimo gyventojų skaičiaus mažėjimas yra XXI a. ryškiausias bruožas, vertinant situaciją kaimiškuose Lietuvos regionuose. Kaimo gyventojų skaičiaus mažėjimas daro tiesioginę įtaką gyventojų tankiui kaimiškuose teritorijose. Gyventojų tankio mažėjimo tendencija 2000–2016 m. laikotarpiu yra akivaizdi visose Lietuvos apskrityse ir šalies mastu (2.3 paveikslas). Lietuvos Respublikos mastu gyventojų tankis per 16 m. sumažėjo 9,6 gyventojų viename kv. km – nuo 53,8 iki 44,2 gyventojų viename kv. km, arba 17,8 proc. Didesniu už Lietuvos vidurkį gyventojų tankio pokyčiu išsiskyrė Kauno, Klaipėdos ir Šiaulių apskritys. Per 16 m. gyventojų tankis Kauno apskrityje sumažėjo 15,3 gyventojų viename kv. km (nuo 86,7 iki 71,4 gyventojų viename kv. km), arba 17,6 proc. Klaipėdos apskrityje gyventojų tankis per 16 m. sumažėjo 5,3 gyventojų viename kv. km (nuo 67,5 iki 62,2 gyventojų viename kv. km), arba 7,9 proc. Šiaulių apskrityje per šį laikotarpį gyventojų tankis sumažėjo 10,3 gyventojų viename kv. km (nuo 42,7 iki 32,4 gyventojų viename kv. km), arba 24,1 proc. Nedidelis gyventojų tankio pokytis nuo 2000 iki 2016 m. buvo Vilniaus apskrityje, t. y. per šį laikotarpį sumažėjo 5,9 gyventojų viename kv. km – nuo 88,7 iki 82,8 gyventojų kv. km, arba 6,7 proc. (Lietuvos statistikos departamento duomenys, 2016).

2.3 paveikslas. Gyventojų tankis Lietuvos Respublikos apskrityse 2000–2016 m. metų pradžioje viename kv. km

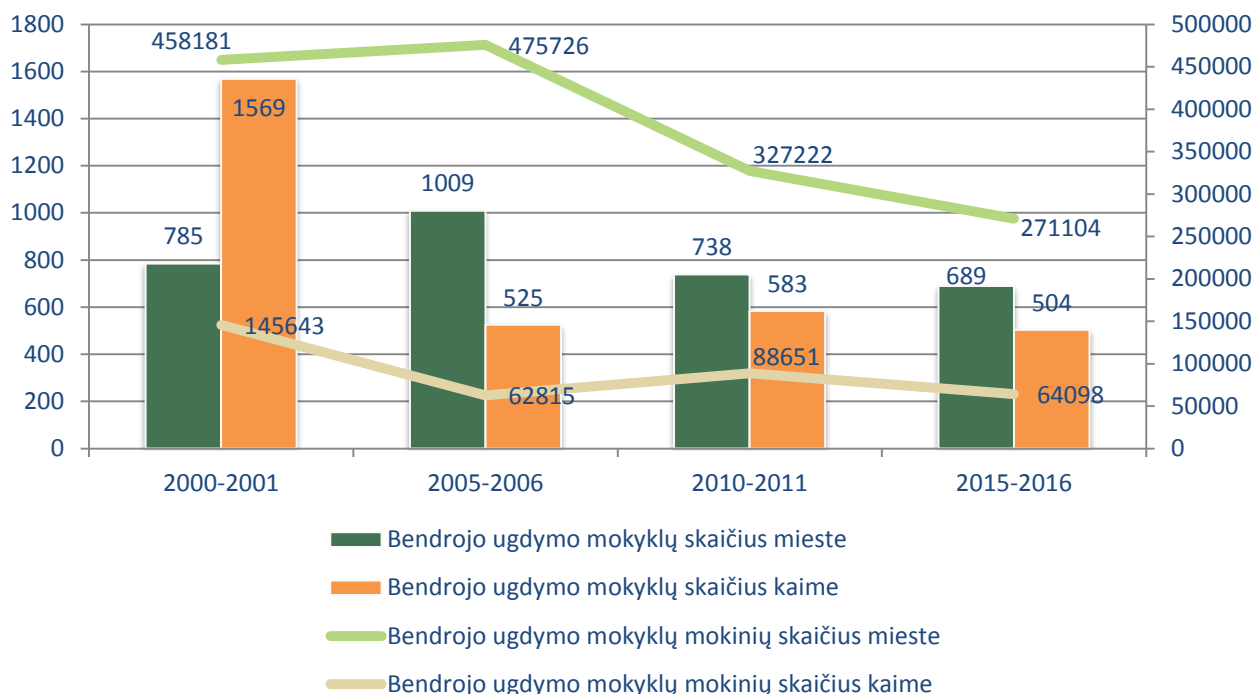

Šaltinis: Lietuvos statistikos departamento duomenys.

Gyventojų tankis daro didžiulę įtaką visam visuomenės gyvenimui, gamtinei aplinkai ir ekonomikai, organizuojant gamybos ir aptarnavimo sferos išdėstymą, gamtinės ir gyvenamosios aplinkos kokybę, gamtinių ir ekonominių išteklių panaudojimą, transporto plėtotę, investicijų apimtis bei jų efektyvumą (Cloke 2013; Kriauciūnas ir Daugirdas 2013; Žalioji knyga „Lietuvos kaimo ateitis“ 2010).

Pagrindinė problema, organizuojant paslaugų teikimo procesą Lietuvos kaimo regionuose, kyla dėl to, kad mažėjant gyventojų tankiui, mažėjo ir paslaugų vartotojų. Mažėjantis klientų skaičius lemia augančią viešųjų paslaugų savikainą, todėl vietos valdžia siekia sumažinti paslaugų teikimo sąnaudas ir koncentruoja paslaugų teikimą keliose regiono institucijose, atsisakydama mažų ir nuostolingų paslaugų teikimo vietų (Vidickienė ir Melnikienė 2014). Šios aplinkybės pirmiausia paskatino pokyčius nuo regionų centrų nutolusiuose mažuose miesteliuose ir kaimo gyvenvietėse. Šiuos procesus iliustruoja Lietuvos statistikos departamento duomenys apie viešųjų paslaugų teikimo vietas ir jų apimtis mieste ir kaime. Nuo 2000 m. drastiškai pradėjo mažėti mokinių skaičius kaimo regionuose – mokinių skaičius, siekęs 145,6 tūkst. 2000 m., sumažėjo iki 64,1 tūkst. 2015 m. (2.4 paveikslas). Sparčiai mažėjant mokinių skaičiui kaimo vietovėse, vietos savivaldybės nesugebėjo išlaikyti didžiosios dalies bendrojo lavinimo mokyklų. 2000–2001 m. bendrojo lavinimo mokyklų kaimo vietovėse buvo 1569, o 2015–2016 m. mokyklų liko 3 kartus mažiau – tik 505 bendrojo lavinimo mokyklos.

2.4 paveikslas. Bendrojo ugdymo mokyklų ir mokinių skaičius Lietuvoje 2000–2016 m. mieste ir kaime, vnt. ir žm.

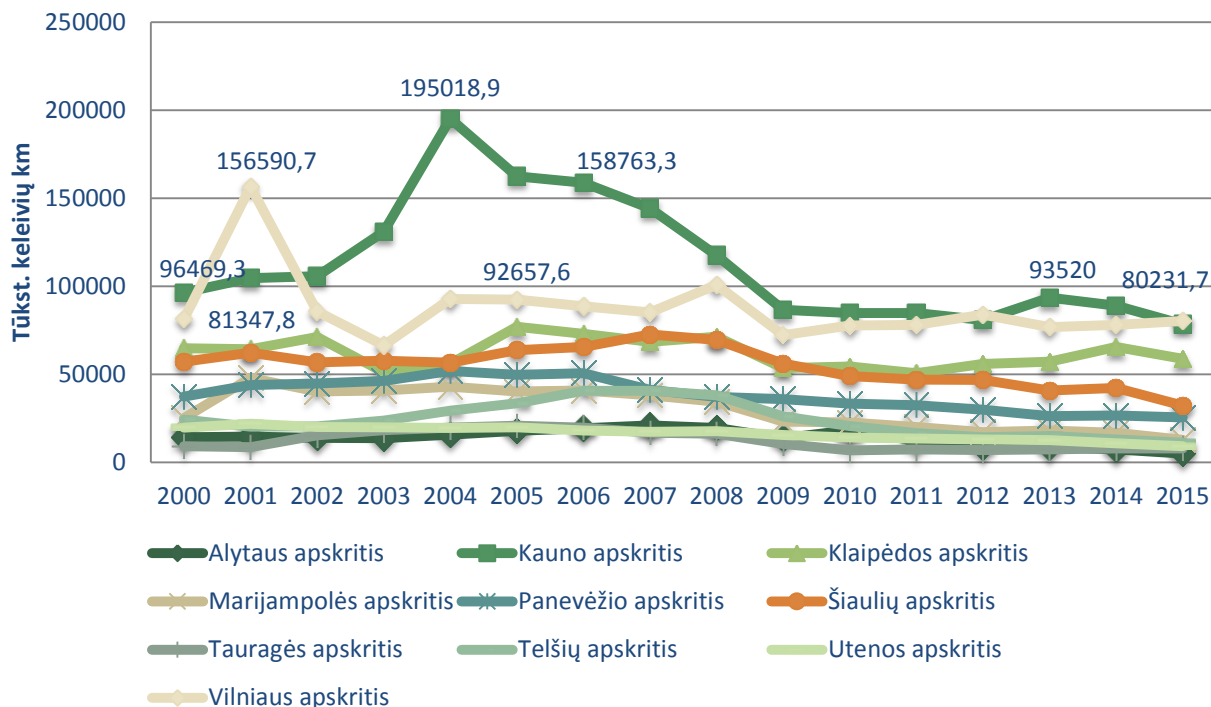

Šaltinis: Lietuvos statistikos departamento duomenys.

Mažėjant galimybėms gauti paslaugas gyvenamoje vietovėje, gyventojai yra priversti važiuoti į didesnius miestus. Tačiau ir dėl to kyla problemų, nes mažėjant gyventojų skaičiui mažėjo ir vietos gyventojų galimybės pasinaudoti transporto paslaugomis. Per 2000–2015 m. laikotarpį vietinio (priemiestinio) susisiekimo maršrutų keleivių apyvarta Lietuvos mastu sumažėjo 25 proc. (nuo 429,4 iki 320,9 tūkst. keleivių km). Vietinio (priemiestinio) susisiekimo maršrutų keleivių apyvartą pavyko išsaugoti tik Vilniaus regionui, 2015 m., lyginant su 2000 m., keleivių pervežimas šiame miesto regione sumažėjo tik 1,3 proc. (2.5 paveikslas). Nors tuo pat metu vykęs namų ūkių apsirūpinimo nuosavu transportu lygio gerėjimas dalinai padėjo spręsti kaimo gyventojų mobilumo problemą, ji išliko aktuali tam tikroms gyventojų grupėms.

Viešojo transporto paslaugų trūkumas tampa ypač aktualus kaimo gyventojams, kurie patys nevairuoja. Be artimųjų, kaimynų ir kitų asmenų pagalbos dauguma kaimo gyventojų, ypač vyresnio amžiaus ir turintys sveikatos problemų, sunkiai susisiektų arba visai nesusisiektų su gydymo įstaiga. Prieinamumo prie ambulatorinių sveikatos priežiūros paslaugų kliūtys iš kitos vietovės atvykstantiems pacientams atsiranda ir dėl sveikatos priežiūrą teikiančių institucijų organizacinių veiklos ypatumų: eilių registruotis pas sveikatos priežiūros specialistus, atvykus į gydymo centrus ir prie gydytojų kabinetų bei eilių pas specialistus tyrimams – vienos pagrindinių organizacinio pobūdžio kliūčių. Pastarosios problemos kyla dėl nepatogaus, pacientams per trumpo darbo laiko, reikiamų specialistų stygiaus, ypač kaimo vietovėse (Tamutienė, Černiauskaitė ir Sruogaitė 2011).

2.5 paveikslas. Vietinio (priemiestinio) susisiekimo maršrutų keleivių apyvarta Lietuvos Respublikos apskrityse 2000–2015 m., tūkst. keleivių km

Šaltinis: Lietuvos statistikos departamento duomenys.

Viešojo transporto paslaugų sumažėjimas taip pat aktualus šeimoms, turinčioms vaikų. Pastaruoju metu Lietuvos mokslininkų paskelbtuose tyrimuose taip pat konstatuojama, kad kaimo vietovių gyventojų gyvenimo kokybė blogėja dėl mažėjančios galimybės gyvenamoje vietoje gauti vaikams būtinas paslaugas. Tyrimai rodo, jog dėl kaimo vietovėse per pastaruosius metus mažėjusio visų tipų bendrojo lavinimo mokyklų skaičiaus moksleiviams sunku pasiekti mokyklą bei pasinaudoti neformaliojo ugdymo teikiamomis galimybėmis (Ratkevičienė 2008). Vaikai, kurių gyvenamoji vieta yra toli nuo mokyklos, mažiau dalyvauja įvairiuose sporto, meniniuose ar kituose būreliuose. Galimybės pasirinkti norimą būrelį yra didesnės tiems mokiniams, kurie gyvena arčiau mokyklos. Ši situacija mažina atokesnėse gyvenvietėse gyvenančių mokinių socialinių kompetencijų ugdymo(si) galimybes (Juodaitytė et al. 2012). Dirbantiems tėvams mokyklinio amžiaus vaikų priežiūra po pamokų kelia daug rūpesčių, nes kaimo vietovėse trūksta dienos centro paslaugų.

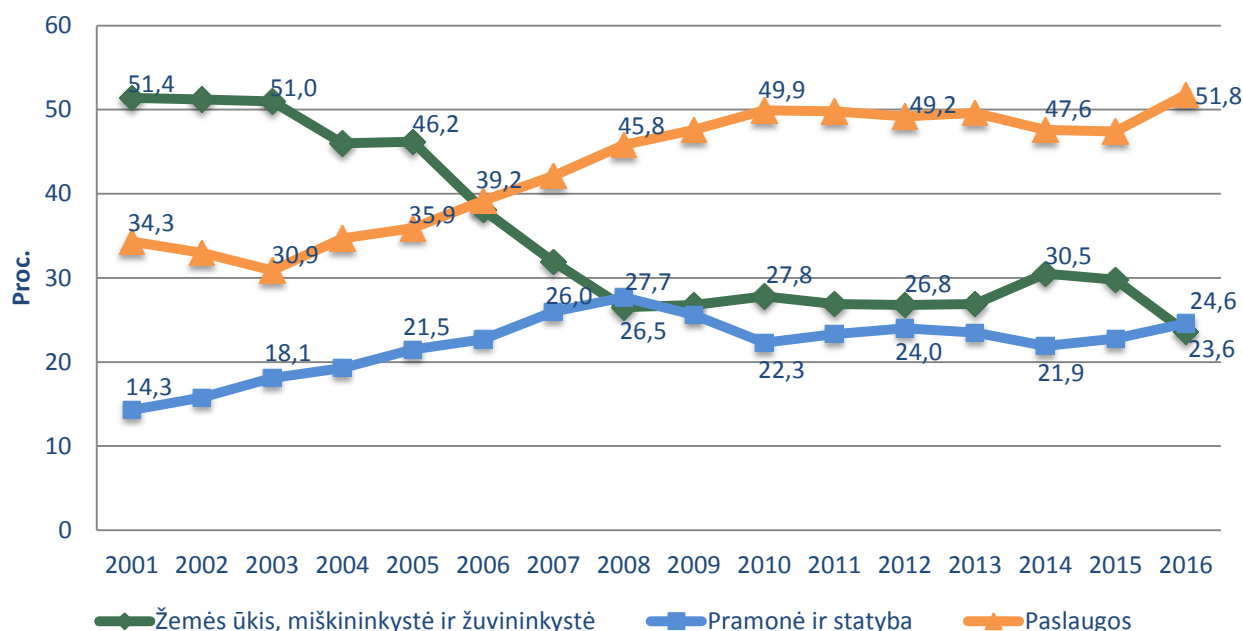
Švietimo reforma bei infrastruktūros pertvarka kaimiškose teritorijose turėjo lemiamą pasekmę kaimo gyvybingumui – šalia gyvenamosios vietos negalint gauti svarbiausių paslaugų (švietimo, socialinių, sveikatos priežiūros ir pan.), toliau ryškėjo kaimo gyventojų tendencija migruoti į miestus arba į užsienį. Šios problemos ypač aktualios jaunoms šeimoms, kurioms labai svarbu, kad darželis ir mokykla būtų kuo arčiau namų, bei vyresnio amžiaus žmonėms, kuriems svarbios medicinos ir socialinės paslaugos bei mobilumo klausimas, naudojantis viešuoju transportu.

Akivaizdžiai retėjantis paslaugų tiekėjų tinklas rodo tokio poindustrinio kaimo gyvybingumo sėkmės veiksnio, kaip būtiniausių paslaugų gyventojams teikimas, panaudojimo būtinybę. Nors, reaguojant į blogėjančią situaciją, pastarąjį dešimtmetį Lietuvoje buvo pradėtas universalių daigafunkčių centrų steigimas, daugeliui kaimo bendruomenių pritrūko žinių ir aktyvumo sukuriant ir veiksmingai eksploatuojant šių centrų galimybes padidinti rezidencinius savo kaimo pranašumus. Todėl šie centrai Lietuvos teritorijoje yra išsidėstę labai netolygiai ir padeda patenkinti tik nedidelės kaimo gyventojų dalies socialinių ir švietimo paslaugų poreikį. Lietuvos kaimas taip pat akivaizdžiai stokoja iniciatyvų ir finansinės paramos iš įvairių valstybės ir ES programų, įgyvendinant įvairius bendruomeninius projektus, pvz., bendruomeninio transporto sistemos sukūrimą.

Trečioji industrinio kaimo transformacijos ir poindustrinį evoliucijos stadija. Poindustrinio kaimo gyvybingumo sėkmės veiksnys – gyvenimo būdo pavertimas verslu.

Didinant kaimo gyvybingumą, svarbus ne tik gyventojų skaičius ir tankis, bet ir jų struktūra. Vienas svarbiausių poindustrinės ekonomikos bruožų – paslaugų sektoriaus dominavimas. Sugebėjimas orientuotis į paslaugų teikimą kaip į pagrindinį pajamų šaltinį arba kuo labiau servitizuoti ūkininkavimą yra kaimo gyventojų ekonominės gerovės pagrindas ateityje.

2.6 paveikslas. Lietuvos kaimo užimtų gyventojų pasiskirstymas pagal ekonomines veiklos rūšis 2001–2016 m., proc.

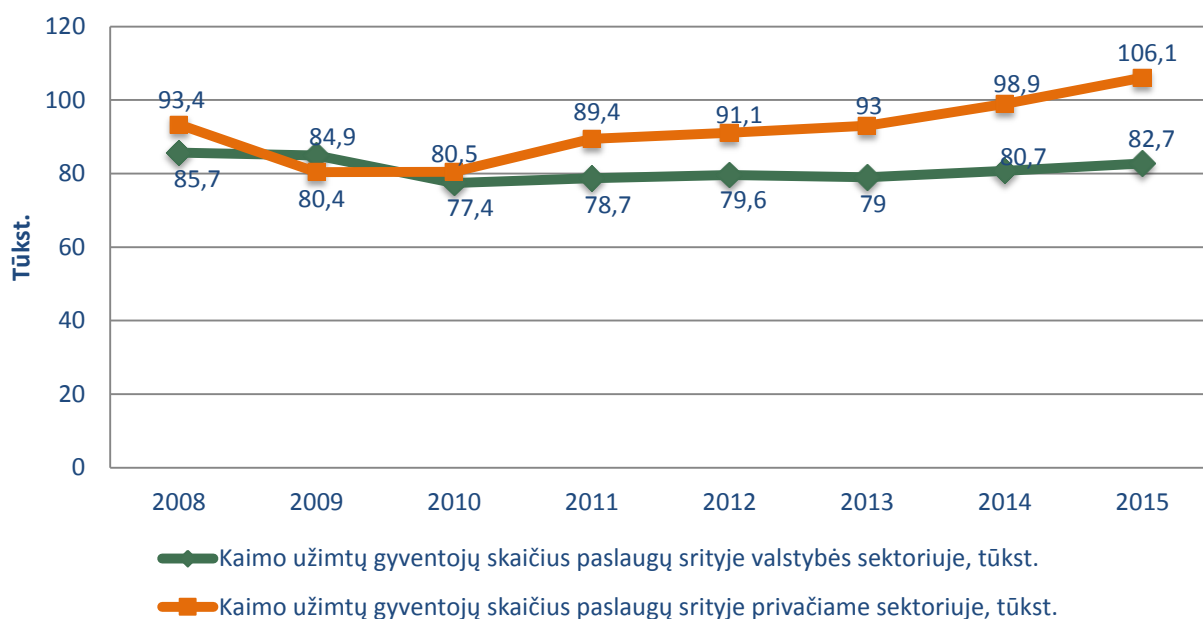
Šaltinis: Lietuvos statistikos departamento duomenys.

Nors atkūrus Lietuvos nepriklausomybę 1992–1997 m. laikotarpiu didėjo užimtųjų žemės ūkyje dalis, kadangi Lietuvoje didžioji dalis žemės po 2–3 ha buvo išdalyta asmenims, kurie tuo metu dirbo žemės ūkyje, nuo 1997 m. užimtumas žemės

ūkyje ėmė mažėti ir po truputį augti paslaugų sektorius (Žalioji knyga „Lietuvos kaimo ateitis“ 2010). Lietuvoje kaimo gyventojų užimtumas žemės ūkyje, miškininkystėje ir žuvininkystėje analizuojamu 2001–2016 m. laikotarpiu kasmet mažėjo. Ūkininkavimas nebėra dominuojanti ekonominė veikla daugelyje kaimo vietovių. 2016 m. mažiau nei vienas ketvirtadalis (23,6 proc.) visų kaimo užimtųjų dirbo agrariniame sektoriuje. Iš šios veiklos gaunamos pajamos duoda tik 1/6 visų kaimo namų ūkių pajamų. Per analizuojamus penkiolika metų ženkliai išaugo paslaugų vaidmuo kaimo vietovėse – nuo 2001 m. iki 2016 m. kaimo užimtųjų gyventojų skaičius paslaugų sektoriuje padidėjo 17,5 proc., ir 2016 m. jau daugiau kaip pusė užimtų kaimo gyventojų dirbo paslaugų sektoriuje (nuo 34,3 proc. 2001 m. iki 51,8 proc. 2016 m.) (2.6 paveikslas). Pramonės ir statybų sektoriaus vaidmuo taip pat išaugo – dirbančių kaimo gyventojų skaičius per penkiolika metų šiame sektoriuje padidėjo 10,3 proc. (nuo 14,3 proc. 2001 m. iki 24,6 proc. 2016 m.).

Lietuvos kaimo gyventojų, užimtų paslaugų sektoriuje, finansavimo šaltinių analizės rezultatai rodo, kad daugiausia paslaugų sektoriuje dirbančių žmonių yra finansuojami iš valstybės biudžeto (2.7 paveikslas). Privačių iniciatyvų teikti paslaugas kaimo vietovėse vis dar trūksta. 2016 m. užimtų kaimo gyventojų dalis paslaugų srityje valstybės sektoriuje buvo 22 proc. didesnė nei dirbančiųjų paslaugų srityje privačiame sektoriuje. Didžioji dalis dirbančiųjų valstybės sektoriuje teikia švietimo, žmonių sveikatos priežiūros ir socialinio darbo bei viešojo valdymo ir gynybos paslaugas. Privačiame sektoriuje dirbantys kaimo gyventojai teikia didmeninės ir mažmeninės prekybos, transporto ir saugojimo bei apgyvendinimo ir maitinimo paslaugas.

2.7 paveikslas. Lietuvos kaimo užimtų gyventojų skaičius valstybės ir privačiame paslaugų sektoriuose 2008–2015 m., tūkst.

Šaltinis: Lietuvos statistikos departamento duomenys.

Didžioji dalis pastaraisiais metais vykdytų mokslinių tyrimų patvirtina, kad privačių paslaugų kaime trūksta, ir kaimo gyventojų poreikis paslaugoms nėra patenkinamas. Kaimiškose vietovėse socialinė infrastruktūra nepajėgia užtikrinti pirmo būtinumo, kasdienės ir periodinės paklausos paslaugų prieinamumo, periodinės bei epizodinės paklausos paslaugų pasiekiamumo. Trūkstamų rūšių kaimo socialinės infrastruktūros paslaugos galėtų būti teikiamos tiek verslo įmonių, tiek kaimo bendruomenės ar pelno nesiekiančių organizacijų. Tačiau svarbus veiksnys, stabdantis verslininkų iniciatyvas plėtoti paslaugų sektorių kaime, yra maža vietinė rinka, nepakankamai dinamiška vietos ekonomika. Todėl kaimo gyventojai atsiduria mažiau palankiose sąlygose, lyginant su miesto gyventojais (Atkočiūnienė et al. 2014; Atkočiūnienė, Kiaušienė ir Urmonienė 2014).

Vienas iš galimų sprendimų, plėtojant paslaugų verslą kaime, yra miesto gyventojų, vertinančių rezidencinius kaimo pranašumus, pritraukimas. Pastaraisiais metais atsiranda vis daugiau iniciatyvų kaimo vietovėse, kai buvę miesto gyventojai keliasi nuolat gyventi į kaimą ir siūlo naujas inovatyvias paslaugas, o jų sukurtas verslas sutampa su norimu gyvenimo stiliumi. Šiuo patrauklų gyvenimo būdą paversti paslaugų verslu taip pat galėtų ir kaimo senbuviai. Kaip vieną iš ypač perspektyvių galimybių padidinti kaimo gyvybingumą galima įvardyti teminių kaimų² įkūrimą kaimo vietovėse (pvz., Paukščių kaimas Ignalinos r., Vikingų kaimas Širvintų r., Senolių kaimas Zarasų r. ir kt.).

Ketvirtoji industrinio kaimo transformacijos į poindustrinį evoliucijos stadiją.
Poindustrinio kaimo gyvybingumo sėkmės veiksnys – tradicinių ir netradicinių veiklų derinimas.

Lietuvos kaimo vietovėse pastaraisiais dešimtmečiais mažėja vietos išteklių panaudojimo laipsnis ir reprodukcijos mastas. Akivaizdžiausiai tai matoma analizuojant kaimo regionuose turimų viešosios infrastruktūros objektų ir kito nekilnojamojo turto būklę. Išaugusių nebenaudojamų ir neatnaujinamų pastatų skaičių per nepriklausomybės laikotarpį lėmė kelios priežastys. Pirmiausia pastatų naudojimo laipsnį paveikė po valstybės turto privatizacijos ir žemės grąžinimo susiformavę nauji gamybiniai vienetai, kurių veiklai sovietmečiu naudoti gamybiniai pastatai nebuvo pritaikomi (Antuchevičienė 2005). Vėliau, įgyvendinant žemės ūkio įmonių pertvarką, po nepriklausomybės buvo privatizuoti buvusių kolūkių ir tarybinių ūkių socialinės paskirties objektai, bet naujieji savininkai nesugebėjo jų panaudoti pajamas duodančiais veiklais, todėl pastatai tapo nenaudojami ir apleisti. Trečioji priežastis – gyventojų emigracija, dėl kurios kaimo vietovėse daugėjo apleistų gyvenamųjų pastatų (Vidickienė ir Melnikienė 2014).

2008 m. Valstybinės saugomų teritorijų tarnybos parengtoje „Apleistų pastatų likvidavimo programoje“ įvardyta, kad Lietuvos teritorijoje yra 9312 apleistų pastatų (Apleistų pastatų likvidavimo programa 2008). Kaimiškuose regionuose tokių pastatų gerokai daugiau (2.3 lentelė). Nusidėvėję ir yrantys pastatai kelia grėsmę žmonių saugumui, atneša materialinių nuostolių ir formuoja visuomenės nuomonę, kad nesugebama tinkamai tvarkytis šalyje. Iki 2016 m. spalio mėn., įgyvendinant 2008 m. parengtą Apleistų pastatų likvidavimo programą, likviduoti ir/ar sutvarkyti tik 252 apleisti statiniai ir aplinką žalojantys objektai saugomose Lietuvos teritorijose.

2.3 lentelė. Apleistų pastatų ir statinių išsidėstymo tankumas Lietuvoje
 2008 m., vnt./tūkst. kv. km

Regionai (NUTS-3 lygmuo)	Gyvenamieji pastatai	Negyvenamieji pastatai	Susisiekimo komunikacijos ir kiti inžineriniai statiniai	Kiti statiniai	Bendras apleistų statinių tankumas
Kaimo	7,9	142,7	1,0	9,7	161,3
Miesto	2,9	84,5	0,6	4,0	92,0

Šaltinis: Apskaičiuota autorių, remiantis Apleistų pastatų likvidavimo programa (2008).

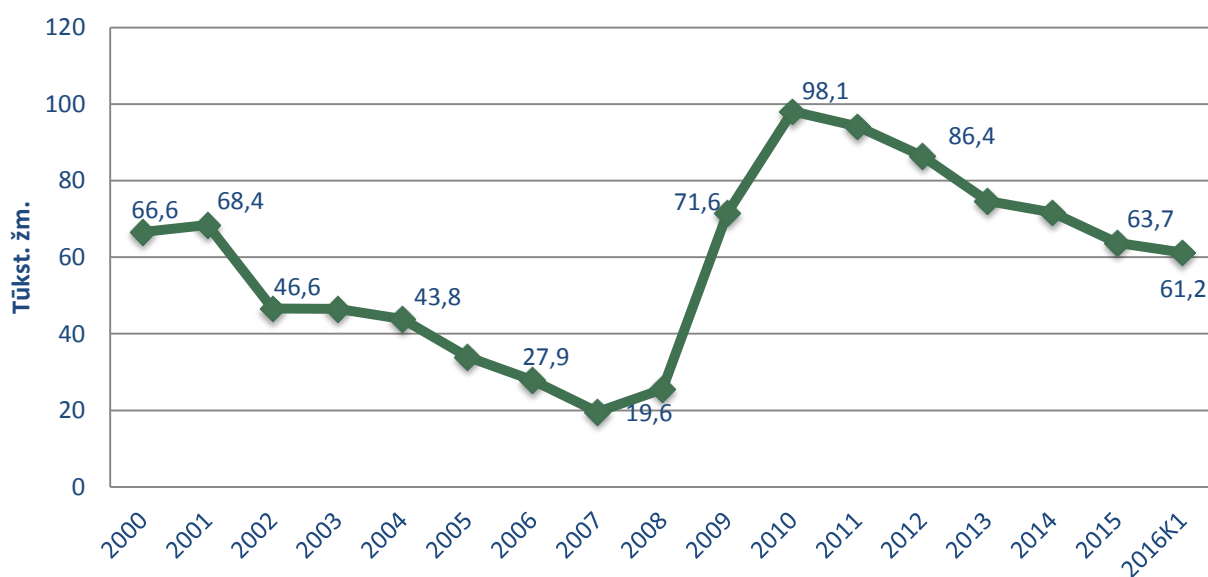
Mokslininkai, tyrinėjantys verslo sąlygų gerinimo kaimo vietovėse prielaidas, patalpų, tinkamų gamybinei veiklai, trūkumą įvardijo kaip vieną iš svarbių problemų, nes norint panaudoti apleistus pastatus naujoje ekonominėje ūkininkavimo sistemoje, iškyla nemažai sunkumų, jie netenkina dabartinių technologinių ir ekonominių reikalavimų (Jasaitis 2008). Vienas iš galimų apleistų pastatų panaudojimo būdų yra jų transformavimas į vietos bendruomenei reikalingus infrastruktūros objektus ar pritaikymas įvairioms veikloms, duodančioms pajamų. Kaimo vietovėje inicijuojant ir įgyvendinant bendradarbiavimo projektus, taip pat galima neefektyviai naudojamam turtui suteikti daugiafunkcinę paskirtį, išvengiant netikslingų investicijų ir papildomų išlaidų, statant ir išlaikant konkrečioje vietovėje retai naudojamus pastatus ir statinius.

Ne visa žemės ūkio paskirties žemė Lietuvoje yra panaudojama žemės ūkio produkcijos gamybai dėl žemės reformos ypatumų, po Nepriklausomybės atkūrimo porą dešimtmečių užsitęsio žemės privatizavimo proceso bei šalies ekonomikos ir žemės ūkio raidos ypatybių. Remiantis Žemės ūkio informacijos ir kaimo verslo centro duomenimis, pastaraisiais metais bendras nenaudojamų žemės ūkio naudmenų plotas po truputį mažėja (Žemės ūkio informacijos ir kaimo verslo centras 2016). Ypač sparčiai nenaudojamų žemės ūkio naudmenų mažėjimo procesas vyko 2003–2005 m., siejant tai su narystės ES ir su tuo susijusios didesnės finansinės paramos žemės ūkio gamintojams lūkesčiais. Tačiau permainingoje rinkoje ne visų ūkininkaujančiųjų lūkesčiai pasiteisino, todėl vėliau naudojamos žemės plotas pamažėjo ir vėl augti ėmė tik nuo 2009 m. 2004–2009 m. laikotarpiu Lietuvoje 15,3–22,3 proc. žemės ūkio naudmenų (be sodininkų bendrijų valdomos žemės) buvo nenaudojama. Skirtingais metais tai sudarė ~659–747 tūkst. ha. Dažniausiai apleidžiama prasčiausios ūkinės vertės žemė. Didesnę dalį nenaudojamų žemės ūkio naudmenų sudaro privati žemė, tačiau likusi dalis – tai neišnuomota ir nesuteikta naudotis valstybinė žemė, paprastai mažiau patraukli potencialiam naudotojui. Valstybinės žemės dalies plotas per 2004–2009 m. laikotarpį sumažėjo nuo ~340 tūkst. ha iki ~193 tūkst. ha. Didžiausi nepanaudoti valstybiniai žemės ūkio naudmenų plotai išliko Vilniaus apskrityje (~53 tūkst. ha) ir Utenos apskrityje (~31 tūkst. ha). Privačių nenaudojamų žemės ūkio naudmenų plotas kito permainingai. Didžiausia nederbamų privačių žemės ūkio naudmenų dalimi išsiskiria Lietuvos regionai, kuriuose yra didieji Lietuvos miestai, ir nederlingi žemės plotai, esantys Rytų ir Pietų Lietuvoje. Ignalinos ir Druskininkų sav.

nedirbamos žemės plotas siekia ~49 proc., Molėtų ir Zarasų r. – po ~45 proc., Trakų ir Varėnos sav. – po ~43 proc. Tačiau dalis jų gali būti įvardijami kaip rekreacijai tinkami regionai, galintys tapti patrauklia gyvenamąja vieta.

Norint didinti kaimo gyvybingumą, pastaruosiu metu ypač svarbų vaidmenį kaimo vietovėse atlieka žmoniškųjų išteklių aktyvumas ir sugebėjimas inicijuoti ir įgyvendinti inovatyvius ekonominius ir socialinius projektus, atsižvelgiant į poindustrinio kaimo sėkmės veiksnius ir sąlygas. Bedarbių, ypač turinčių aukštąjį išsilavinimą, skaičius kaimo vietovėse rodo papildomų ekonominių veiklų įgyvendinimo potencialą. Bedarbių skaičius Lietuvos kaime per analizuojamą laikotarpį nuo 2000 iki 2016 m. kito netolygiai. 2000 m. bedarbių skaičius kaime siekė 66,6 tūkst. kaimo gyventojų, 2016 m. – 61,2 tūkst. bedarbių (2.8 paveikslas). Mažiausias bedarbių skaičius (19,6 tūkst. gyventojų) kaime buvo 2007 m. Prasidėjus ekonominei krizei, nedarbo lygis išaugo ne tik kaimo vietovėse, tačiau ir visos Lietuvos mastu. 2010 m. bedarbių kaime išaugo iki 98,1 tūkst.

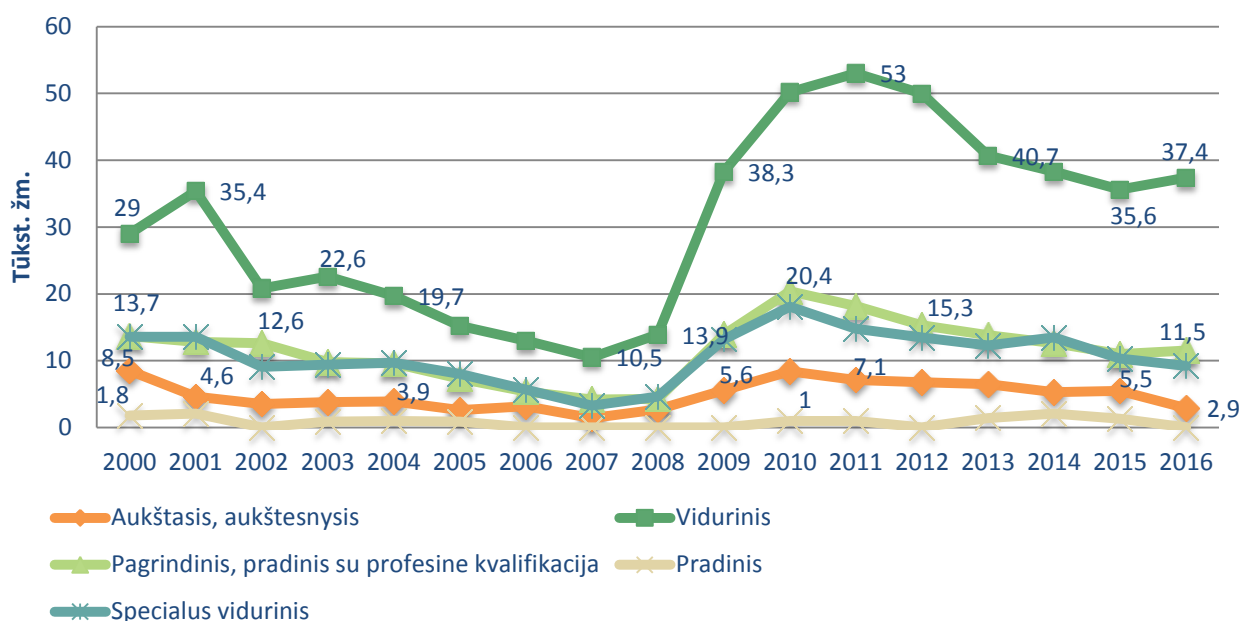
2.8 paveikslas. Bedarbių skaičius Lietuvos kaime 2000–2016 m., tūkst. žm.

Šaltinis: Lietuvos statistikos departamento duomenys.

Pagal išsilavinimą daugiausia bedarbių kaime turi vidurinį išsilavinimą (2.9 paveikslas), antroje ir trečioje vietoje – turintys pagrindinį, pradinį su profesine kvalifikacija bei specialųjį vidurinį išsilavinimą. Bedarbių skaičiaus kitimo tendencijos pagal visas išsilavinimo grupes per analizuojamą laikotarpį nuo 2000 iki 2016 m. išliko labai panašios – nuo 2000 m. iki 2007 m. bedarbių skaičius mažėjo, prasidėjus pasaulinei finansinei krizei Lietuvoje iki 2010 m. bedarbių skaičius ženkliai išaugo, o nuo 2010 m. iki 2016 m. vėl nuosekliai mažėjo.

2.9 paveikslas. Bedarbių skaičius Lietuvos kaime pagal išsilavinimą 2000–2016 m., tūkst. žm.

Šaltinis: Lietuvos statistikos departamento duomenys.

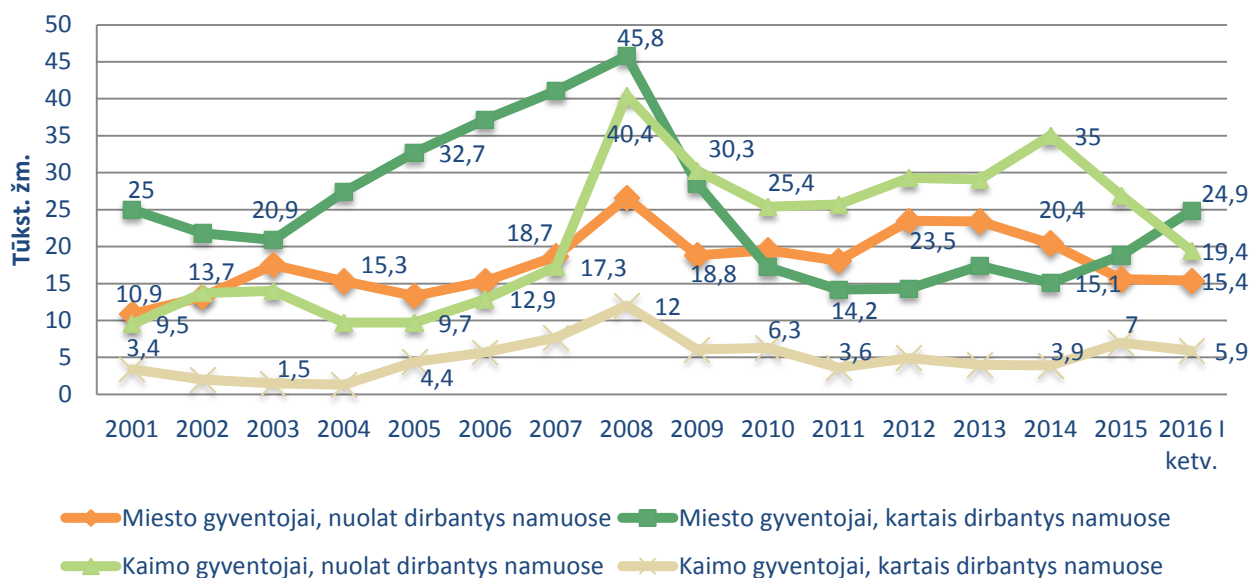
Bedarbių su aukštuoju išsilavinimu skaičius kaimo vietovėse yra svarbus nepanaudotas intelektinis išteklius, pajėgus padidinti kaimo gyvybingumą. 2016 m. kaimo vietovėse buvo 2,9 tūkst. tokių bedarbių. Galima daryti prielaidą, kad juos pakvietus dalyvauti verslo kūrimui skirtose konsultacijose ar mokymuose, ši bedarbių grupė turi didelį potencialą imtis įgyvendinti inovatyvius verslo projektus, kuriuose tradicinės kaimo veiklos būtų derinamos su netradicinių paslaugų teikimu. Lietuvoje įgyvendinamų projektų analizė rodo, kad pastaraisiais metais tokie projektai buvo pradėti įgyvendinti. Jų iniciatoriai siekia inovatyviais būdais diversifikuoti kaimo gamtinių, materialių ir žmogiškųjų išteklių panaudojimą teikiant paslaugas. Kaip ypač sėkmingus ir sektinus pavyzdžius galima įvardyti projektus, kurių metu panaudojama žemė ir žinios apie ūkininkavimą, įgyvendinant daržų ir sodų nuomos miestiečiams ar bendruomeninio ūkininkavimo projektus (pvz., daržų nuomos miestiečiams projektas „CoolŪkis“ (VŠĮ „Socialinių idėjų dirbtuvė“ 2016), „Slėnio“ projektas, kurio viena edukacinių programų skirta daržininkystei – daržų nuoma miestiečiams, biodinaminis bendruomenės palaikomo ūkio projektas Ilzenbergo dvare ir kt.). Deja, labai stinga projektų, skirtų nenaudojamų pastatų pritaikymui naujai paskirčiai. Ypač perspektyvūs būtų projektai, kurių metu ištuštėjusios kaimo sodybos būtų panaudojamos socialiniam būstui ir vaikų darbo įgūdžiams ugdyti, pensininkų bendruomenėms įsikurti, sprendžiant senėjančios visuomenės problemas.

Penktoji industrinio kaimo transformacijos į poindustrinį evoliucijos stadija.

Poindustrinio kaimo gyvybingumo sėkmės veiksnys – susivienijusių kaimo bendruomenės grupių požiūrių į gyvenvietės vystymo viziją ir jos įgyvendinimo priemonės derinimas. Poindustriniame visuomenės išsivystymo etape labai svarbia savybe tapo plačiąja prasme suprantamas mobilumas, apimantis gyventojų mobilumą važinėjant į darbą, keičiant gyvenamąją ir darbo vietą, verslo įmonių steigimosi tempus ir kitus procesus (Vidickienė ir Gedminaitė-Raudonė 2011). Gyventojų

judėjimo srautai, kryptys ir judėjimo greitis formuoja ne tik naują visuomenės gyvenimo būdą, bet ir patrauklios gyvenvietės vizijos pokyčius. Šiuolaikinėje Lietuvoje patrauklios gyventi kaimo gyvenvietės viziją keičia tiek labai sumažėjusi kaimo gyventojų, užsiimančių žemės ūkio veikla, dalis, tiek ir pastaraisiais dešimtmečiais prasidėjusi migracija iš miesto į kaimą, kaimą pasirenkant savo gyvenamąją vietą dėl natūralios ir švarios aplinkos, ramesnio gyvenimo būdo ir tempo, o darbo vietą susirandant gretimuose miestuose, į kurią pagal susitarimą su darbdaviu arba turimus įsipareigojimus dažniausiai važiuojama tik keletą dienų per savaitę. Dažnėja nuotolinių darbo sutarčių naudojimas, kadangi dabartinės technologijos leidžia daugumą funkcijų sėkmingai atlikti namuose. Be to, besikeičiantis darbo pobūdis didelei daliai specialistų leidžia lanksčiai pasirinkti darbo vietą, darbo rezultatus pristatant į užsakovui patogią vietą, o ne į darbovietę. Šias tendencijas parodo ir Lietuvos statistikos departamento duomenys apie miesto ir kaimo gyventojus, dirbančius namuose. Kaimo gyventojų, dirbančių namuose, skaičius nuo 2001 m. iki 2016 m. išaugo dvigubai, nuo 9,5 tūkst. iki 19,4 tūkst. (2.10 paveikslas). Nuo 2008 m. kaimo gyventojų, dirbančių namuose, skaičius iki pat 2016 m. buvo didesnis nei namuose dirbančių miesto gyventojų. Kartais dirbančių namuose kaimo gyventojų skaičius nuo 2001 m. iki 2016 m. taip pat augo, per 16 m. laikotarpį jis padidėjo 1,7 karto.

2.10 paveikslas. Lietuvos miesto ir kaimo gyventojų, nuolat ir kartais dirbančių namuose, skaičius 2001–2016 m., tūkst. žm.

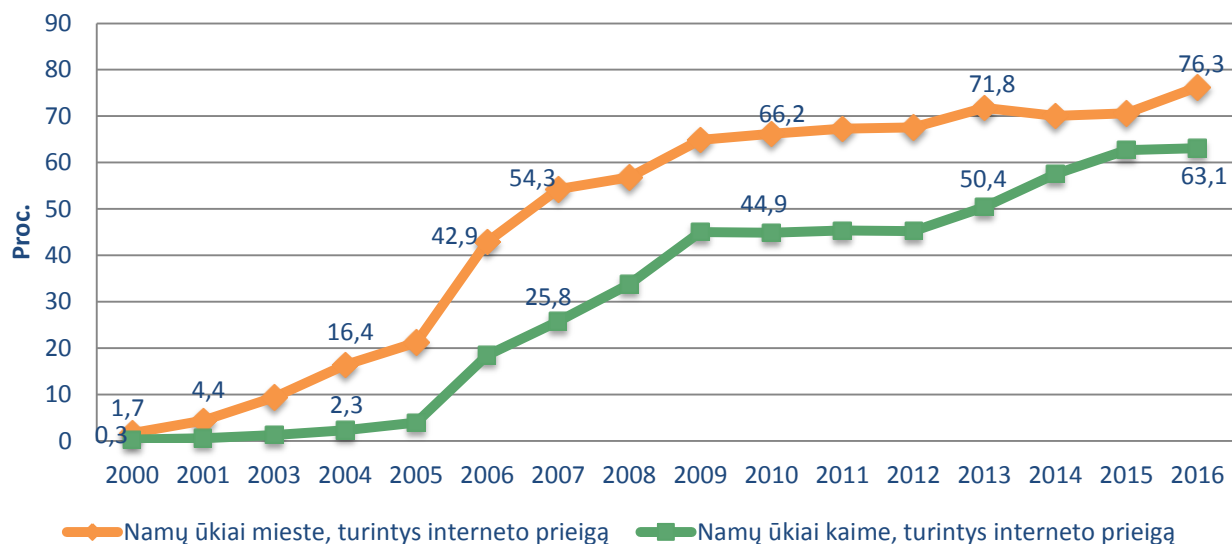

Šaltinis: Lietuvos statistikos departamento duomenys.

Kaimiško regiono, tradiciškai suvokiamo kaip retai apgyvendintos, žemės ūkiui naudojamos teritorijos, sampratą taip pat keičia nauji informacijos ir viešųjų paslaugų prieinamumo būdai. Šią aplinkybę atspinti namų ūkių, turinčių interneto prieigą, skaičiaus mieste ir kaime augimas nuo 2000 iki 2016 m. (2.11 paveikslas). Namų ūkių, turinčių interneto prieigą, skaičius kaime ženkliai pradėjo augti nuo 2006 m. 2016 m. net 63,1 proc. namų ūkių kaime turėjo interneto prieigą, ir ši dalis mažesnė tik 13 proc., lyginant su namų ūkiais mieste (2016 m. 76,3 proc. namų ūkių mieste turėjo

interneto prieigą). Šios tendencijos rodo augančias kaimo gyventojų galimybes dirbti namuose nuotoliniu būdu.

2.11 paveikslas. Lietuvos kaimo ir miesto namų ūkiai, turintys interneto prieigą, 2000–2016 m., proc.

Šaltinis: Lietuvos statistikos departamento duomenys.

Visos aptartos naujos tendencijos keičia kaimo gyventojų pajamų šaltinius, o kartu ir kaimo gyvenvietėse vyraujančių veiklų pobūdį. Dėl to daugėja nesutarimų tarp ūkininkų ir kitus pajamų šaltinius turinčių gyventojų požiūrių, kai kurie jų netgi tampa nacionalinio lygio žiniasklaidoje ilgai aptarinėjamu objektu, pvz., į Širvintų rajoną iš miesto atvykusio naujakurio pretenzijos dėl traktorių sukeliama triukšmo. Dažnai ką tik atsikraustę naujakuriai siekia įvesti savus reikalavimus viešajai infrastruktūrai: reikalauja, kad seniūnija išasfaltuotų kelius, kad valantys sniegą greideriai nuvalytų ir įvažiavimus į jų kiemus, kad kaimo gyventojai netrukdytų eismo traktoriais ir nestatytų jų aikštelėse ar kiemuose. Kaimų senbuviams dažnai nepatinka ne tik pradėję dygti nauji namai, statybų triukšmas, aukštos naujakurių tvoros, pro kurias nematyti, kaip jie gyvena, dideli palaidi šunys, teršiantys daržus. Dar viena itin opi ir plačiai žiniasklaidoje aptariama naujakurių ir senbuvų problema – patekimo prie vandens telkinių teisės. Pvz., Molėtų rajone Miežionių kaime naujakuriai kėsinaisi į paskutinį savivaldybės žinioje likusį ir vienintelį kaimo senbuviams prieinamą Galuonų ežero paplūdimį, kurį jau ne kartą mėginta privatizuoti. Visi sklypai aplink ežerą priklauso pasiturintiems savininkams, kurie susimoka baudas, o tvoros lieka stovėti (Labutyte 2012). Kulių kaime gyvenantys senbuviai dažnai nėra pajėgūs apginti savo interesus. Kitas pavyzdys – į kovą su Seimo nare Dangute Mikutiene dėl tėvų žemės stojusi senolė jau daugiau nei dešimtmetį negali atgauti visos jai priklausančios žemės. Pensininkės tėvų turėtas sklypas Trakų rajone ant ežero kranto atiteko parlamentarei, o neįgalų sūnų auginančiai moteriai buvo pasiūlyta žemė kitoje,

prastesnėje vietoje. Tačiau net ir čia lopinėlio sklypo valstybė moteriai vis tiek nesugeba grąžinti (Trakų rajone... 2014).

Taip pat nuolat kyla diskusijų dėl naujų namų statybos ir vietinių gyventojų noro išsaugoti gyvenvietės kraštovaizdžio grožį, įprastą gyvenimo būdą ar ilgainiui nusistovėjusią tam tikrą specifinę vietos paskirtį. Pvz., Klaipėdos rajono Slengių kaime suformavus naujus sklypus gyvenamųjų namų statybai, išplėskė konfliktas tarp kaimo senbuvų ir naujakurių dėl Slengių kaimo kapinaičių. 2009 m. kapinaičių pašonėje sklypus išigijo apie 100 naujakurių šeimų, kurie tik vėliau sužinojo, kad 2006 m. Klaipėdos raj. savivaldybė buvo patvirtinusi planą, kuriuo leidžiama padidinti kapinių teritoriją ir kartu išplėsti sanitarinę zoną aplink kapinaites (Jutkonė 2009). Naujakuriams išsigyjant sklypus, naujai suplanuoto gyvenamojo kvartalo dokumentuose Slengių kapinės kaip veikiančios neregistruotos. Vėliau paaiškėjo, kad naujai pastatyti namai pateko į kapinių sanitarinę zoną, todėl jų nei priduoti naudojimui, nei parduoti nėra galimybių. Naujakuriai, nepritardami planuose numatyti kapinių plėtrai ir norėdami, kad jos visai neveiktų, kreipėsi į prokuratūrą (38 asmenų ieškiniai) dėl kapinių plėtros teisėtumo. Taip prasidėjo konfliktai tarp naujakurių, vietos valdžios ir senbuvų: naujakuriai nekviečiami į bendruomenės susirinkimus, nereaguojama į jų prašymus vasarą nušienauti užžėlusias pakeles prie jų namų, jie aplenkiami renkant parašus dėl gyvenvietės plėtros. Kol vyko tyrimas, buvo sustabdytas leidimų laidoti kapinėse išdavimas. Susirūpinę Slengių ir aplinkinių kaimų senbuviai, kurių šeimos kapai yra šiose kapinėse, surinkę 441 parašą, kreipėsi į prokuratūrą dėl kapinių veiklos tęsimo, nes yra įsitikinę, kad naujakuriai siekia kapinaičių uždarymo (Jutkonė 2010). Tačiau teismui prokuratūros pateikto prašymo esmė buvo ne uždrausti laidoti senosiose Slengių kapinėse, o panaikinti galimai neteisėtą sprendimą, kuriuo patvirtintas Slengių kapinių detalusis planas, numatantis kapinių išplėtimą. Tad teismui teko spręsti nelengvą užduotį, kurie interesai yra svarbesni: naujųjų žemės savininkų, ar kaimo bendruomenės, kurios nariai nebesutalpina savo mirusiųjų vietos kapinaitėse. 2010 m. balandį buvo patenkintas naujakurių ieškinys, ir kapinių plėtra sustabdyta. Sumažinus sanitarinę zoną, išsprendė naujakurių namų pridavimo naudojimui klausimai. Slengių kapinėse buvo leista laidoti senuosiuose šeimų kapuose.

Daug naujakurių turinčiose gyvenvietėse požiūrių derinimas tampa svarbiu kaimo gyvybingumą didinančiu veiksniu. Kad jaunimas ir kiti mobilų gyvenimo būdą mėgstantys žmonės norėtų likti gyventi savo kaime, turi būti rasti kompromisai tarp skirtingą patrauklios gyvenvietės viziją turinčių gyventojų grupių.

Šeštoji industrinio kaimo transformacijos į poindustrinį evoliucijos stadija.

Poindustrinio kaimo gyvybingumo sėkmės veiksnys – naujų reikalavimų gyvenamajai vietai besilaikančios bendruomenės sukūrimas.

Pastarąjį dešimtmetį išryškėjo tendencijos kurti naujas gyvenvietes Lietuvos kaimo vietovėse bei prie didžiųjų Lietuvos miestų. Dar 2011 m. Klaipėdoje vykusiame Urbanistikos forume paskelbta, kad miestai sparčiai tuštėja, o pastatyti nauji namai nevysiškai apgyvendinti, tuo tarpu priemiesčių zonos sparčiai plečiasi (Verkulevičiūtė-Kriukienė ir Galinienė 2014). Tokias pat tendencijas įvardijo R. Ubarevičienė, D. Burneika ir E. Kriaučiūnas atliktoje Vilniaus miesto plėtros studijoje (2011). Autorių

teigimu, tokia miestų plėtra vadinama kaimo vietovių transformacija į gyvenamąsias teritorijas (Ubarevičienė et al. 2011), su tuo šiuo metu susiduria Lietuvos miestai, tai vadinama sparčia priemiesčių zonų plėtra (Verkulevičiūtė-Kriukienė ir Galinienė 2014). Intensyviausi priemiestinės plėtros procesai vyko trijų didžiųjų Lietuvos miestų periferinėse zonose bei šiems didmiesčiams gretimose priemiestinėse savivaldybėse (Vilniaus, Trakų, Kauno, Klaipėdos rajonuose ir Palangos mieste) (Cirtautas 2013). Prie kitų Lietuvos miestų intensyviausia plėtra vyksta 20–30 km spinduliu (Verkulevičiūtė-Kriukienė ir Galinienė 2014).

Dauguma šių naujų gyvenviečių iniciatoriai – jaunos šeimos, gyvenančios miestuose, norinčios keisti savo gyvenimo būdą bei aplinką, vietoje gyvenimo mieste renkantis gyvenimą kaime. Dalis jų rūpinasi ne tik patogiu savo sodybos įrengimu, bet ir galvoja apie tai, kaip atrodys ir funkcionuos visa gyvenvietė. Jie kuria naujas gyvenvietes (jos dažnai vadinamos ekokaimais) pagal savo viziją, kurią iš anksto derina su kitais būsimos gyvenvietės gyventojais, susitariant dėl reikalavimų gyvenamajai vietai, techninių normatyvų ir elgesio taisyklių, kurių visi gyvenvietės gyventojai savanoriškai laikosi. Dauguma ekokaimų kuriami ant plyno lauko, o tai leidžia ne tik susikurti norimą viešąją infrastruktūrą, bet ir suburti bendrus interesus ir vertybes turinčių vienminčių grupę.

Lietuvos agrarinės ekonomikos institutas 2010–2013 m. kartu su partneriais įgyvendino tarptautinį projektą „Ekokaimai kaip darnios kaimiškųjų teritorijų raidos veiksnys“, kurio tikslas – skatinti ekokaimų raidą kaip ekologiškai ir socialiai darnų gyvenimo būdą Baltijos jūros regione (Ecovillages Project 2011–2012). Projekto įgyvendinimo metu buvo vertinamos ekokaimų kūrimosi galimybės, sąlygos bei vaidmuo kaimo raidai ne tik Lietuvoje, bet ir kitose Baltijos jūros šalyse (Švedijoje, Suomijoje, Latvijoje, Lenkijoje, Vokietijoje, Rusijoje). Projektas parodė, kad Lietuvos gyventojai aktyviai ieško naujų alternatyvų dabartinėms gyvenvietėms ir gyvenimo būdai. Projekto įgyvendinimo pradžioje 2011 m. Lietuvoje buvo įsikūrę 10 ekokaimų, tačiau naujų iniciatyvų kurti ekokaimus pastaraisiais metais Lietuvoje vis daugėja. 2016 m. jau buvo įkurtas 41 ekokaimas, jų skaičius per 5 metus nuo 2011 m. išaugo net keturis kartus (Lietuvos ekog gyvenviečių tinklas 2016).

Daugumoje Lietuvos ekokaimų į pirmą vietą iškeliamas poreikis laikytis tokio gyvenimo būdo, kad jis būtų maksimaliai draugiškas gamtai, tačiau yra ekokaimų, kuriuose akcentuojamas gyventojų bendruomeniškumas, siekiant sukurti tokias savitarpio bendravimo tradicijas, kurios leistų padidinti kasdienio bendravimo laipsnį, skatintų vykdyti bendrus verslo projektus ir aktyviau teikti savitarpio pagalbą, pvz., Melkio ekokaimas (EcoSpirit 2016). Siekdami kuo geresnio interesų derinimo ir tarpusavio supratimo, ekokaimų iniciatoriai nesiekia sparčiai didinti žmonių skaičiaus gyvenvietėje. Lietuvos ekokaimuose gyventojų skaičius svyruoja nuo 10 iki 40.

Pastaraisiais metais stiprėjančios naujų gyvenviečių kūrimosi arba senų gyvenviečių transformavimosi tendencijos pagrindžia vieno iš sudėtingiausių poindustrinio kaimo gyvybingumo sėkmės veiksnio svarbą – naujų reikalavimų gyvenamajai vietai besilaikančios bendruomenės sukūrimą, kai siekiama didinti Lietuvos kaimiškųjų teritorijų gyvybingumą maksimaliai atsižvelgiant į iš esmės besikeičiančias verslo ir laisvalaikio leidimo sąlygas ir būdus.

3. LIETUVOS KAIMO GYVYBINGUMĄ DIDINANČIŲ VEIKSNIŲ PANAUDOJIMAS

Rita Vilké, Živilė Gedminaitė-Raudonė, Dalia Vidickienė

Nors kaimo politikos paramos priemonių naudojimo prieinamumas buvo užtikrintas visuose kaimiškuose Lietuvos regionuose, vienos kaimiškosios gyvenvietės ir toliau nyksta, kitos išlieka nepakitusios, dar kitos netgi įgauna tam tikrą vystymosi pagreitį. Tai suponuoja prielaidą, kad pastarųjų kaimų gyventojai sugebėjo veiksmingai pasinaudoti tam tikrais poindustrinio kaimo gyvybingumo sėkmės veiksniais. Todėl toliau tyrime tikslinga pasitelkti tokius kokybinius tyrimo metodus, kaip atvejo studija, kurie leidžia išsamiau paaiškinti, kaip ir kodėl lemiami sėkmės veiksniai prisideda prie kaimo gyvybingumo problemų sprendimo tam tikrais atvejais: pirmiausia mikrolygmeniu – specifiskai tos vietovės ir projekto požiūriu, po to makrolygmeniu – kaimo vystymo politikos požiūriu. Be to, atvejo studijos metodo pasirinkimą paskatino ir tai, kad apžvelgus kaimo gyvybingumo temai skirtus tyrimus, išaiškėjo, kad iki šiol ryšys tarp kaimo gyvybingumo ir įgyvendintų projektų turinio, dalyvių charakteristikų ir įgyvendinimo metodų nebuvo tirtas ne tik Lietuvoje, bet ir kitose šalyse.

Atvejo studijos metodas, remiantis Yin (2003), yra tinkamas, kai tenkinami tam tikri kriterijai: a) pagrindinis tyrimo tikslas siejasi su siekiniu paaiškinti tiriamą objektą, ieškant atsakymų į klausimus „kaip“ ir „kodėl“; b) nėra galimybės manipuliuoti tiriamų veikėjų elgsena; c) tyrimui svarbus kontekstualumas; d) neaiškūs ryšiai tarp tiriamo fenomeno ir konteksto. Šioje studijoje tiriant Lietuvos kaimo gyvybingumo veiksnius, kaip tik yra siekiama paaiškinti, *kaip* projektas, kurio įgyvendinimo tikslas atitinka lemiamą sėkmės veiksnį kuriant poindustrinį kaimą, prisidėjo sprendžiant tam tikrą Lietuvos kaimo gyvybingumo problemą mikrolygmeniu ir *kodėl* jis tapo lemiamu kaimo gyvybingumo didinimo sėkmės veiksniumi Lietuvos kaimiškoje vietovėje, kurioje buvo įgyvendintas. Kadangi visi projektai jau yra įgyvendinti, ir akivaizdžiai matomas jų rezultatas, paveikti tiriamųjų veikėjų elgseną ir projekto organizavimo procesą nebuvo galima. Kontekstualumas kaimo gyvybingumo tyrimams itin svarbus tuo, kad kontekstas padeda paaiškinti, kokią evoliucijos stadiją, kuriant poindustrinę visuomenę, yra pasiekęs tiriamas kaimas, ir kodėl įgyvendintam projektui sėkmę atnešė tam tikras veiksnys. Be to, konteksto analizė padeda įvertinti tiriamo projekto perkėlimo galimybes kitų kaimiškųjų vietovių gyvybingumo problemoms spręsti.

Siekiant atsakyti į pagrindinius atvejo tyrimo klausimus, *kaip* ir *kodėl* projektas tapo lemiamu kaimo gyvybingumo didinimo veiksniumi Lietuvos kaimiškoje vietovėje, kurioje buvo įgyvendintas, suformuoti šie pagalbiniai atvejo tyrimo klausimai:

1. Koks projekto turinys?

2. Kokių geografinės vietos ir gamtinių išteklių pranašumų turi gyvenvietė?
3. Kas inicijavo projektą?
4. Iš ko kilo projekto idėja (per aktyvistų grupės diskusiją, kas nors matė panašų pavyzdį užsienyje ar Lietuvoje ir pan.)?
5. Kas dalyvavo įgyvendinant projektą: aktyvistų profesijos ir išsilavinimas?
6. Kokį interesą įgyvendinant projektą mato: a) atskiri projekto dalyviai ir b) vietos valdžia?
7. Su kokiomis išorės organizacijomis ar asmenimis, kurie negyvena šioje vietovėje, bendradarbiaujama vystant projektą?
8. Kokia parama buvo gauta ir reikalinga ateityje? Ką projekto iniciatoriai būtų padarę greičiau ir geriau, jei būtų suteikta parama projekto įgyvendinimo pradžioje?
9. Ką dar būtų galima patobulinti ir išplėtoti didinant gyvenvietės gyvybingumą?
10. Kokių ypatingų bruožų turi turėti gyvenvietė ir jos gyventojai, kad galėtų įgyvendinti panašų projektą?

Pasitelkus aiškinamąją dauginę atvejo studiją, kruopščiai parinktais atvejais nuosekliai iliustruojant kiekvienai poindustrinio kaimo kūrimo evoliucinei stadijai lemiamą kaimo gyvybingumo sėkmės veiksnį (1.3 lentelė), atsiranda galimybė nuodugniai apibūdinti visą pagrindinio sėkmės veiksnio panaudojimo mechanizmą, ko šiame tyrime neleistų padaryti apklausų ar eksperimentinės tyrimo strategijos (Yin 2003). Atvejų tyrimas vykdytas 2016 m. liepos–spalio mėn.

Siekiant dinamiškai apibūdinti perėjimą iš 1-osios į 2-ąją Lietuvos kaimo evoliucijos stadiją, kai prasidėjus savaiminiam miesto gyventojų kėlimosi į priemiesčius procesui ima didėti rezidencinių kaimo privalumų reikšmė, o sėkmės veiksniais šalia geografinės vietos ir gamtinių išteklių panaudojimo tampa ir būtinausių paslaugų gyventojams teikimas, parinktas Kurtuvėnų mokyklos-daugiafunkcio centro vaidmens gyvenvietės patrauklumui didinti atvejis Šiaulių rajone. Pradėjus ryškėti kaimo gyventojų teikiamų paslaugų specializacijai, sėkmės veiksmiu tampa gyvenimo būdo pavertimas verslu ir taip pereinama į 3-iąją evoliucijos stadiją, kuriai apibūdinti pasitelktas teminio „Vikingų“ kaimo, teikiančio įvairias paslaugas, įkūrimo atvejis Širvintų rajone. 4-ojoje evoliucijos stadijoje vyksta kaimo gamtinių, materialinių ir intelektualinių išteklių panaudojimo diversifikacija, tad aktualus tampa tradicinių ir netradicinių veiklų derinimo veiksnys, kuriam išryškinti pasitelktas daržų nuomos miestiečiams projektas, parodantis, kaip inovatyviai gali būti panaudoti kaimo žemės sklypai ir sodai bei gyventojų žinios. Siekiant apibūdinti 5-ąją kaimo evoliucijos stadiją, kurioje sėkmės veiksmiu tampa kaimo bendruomenės grupių požiūrių į gyvenvietės vystymo viziją suvienijimas ir jos įgyvendinimo priemonių derinimas, pasitelktas Vilniaus rajono Nemenčinės kaimiškosios seniūnijos kaimų senbuvų ir naujakurių požiūrių derinimo atvejis, kuriame pradeda ryškėti, kaip nepavykus suderinti požiūrių, atsiranda prielaidos perėjimui į 6-ąją evoliucijos stadiją. Aukščiausiąją 6-ąją Lietuvos kaimo evoliucijos stadiją – iniciatyvas kurti idealią

gyvenvietę, kurioje sėkmę neša naujų reikalavimų gyvenamajai vietai besilaikančios bendruomenės sukūrimo veiksnys, iliustruoja bendruomeninio kaimo įkūrimo atvejį Melkio kaime, Vilniaus rajone.

Tyrimas atskleidžia, kad Lietuvoje galima rasti įvairiose poindustrinio kaimo evoliucijos stadijose (2.2 paveikslas) esančių kaimo gyvenviečių. Nors antroje studijos dalyje pateikti statistiniai duomenys rodo, kad kol kas ryškiausiai atsiskleidžia pirmosios stadijos sėkmės veiksniumi besinaudojančių gyvenviečių gyvybingumo didėjimas, Lietuvoje yra gyvenviečių, kurios jau nuėjo tam tikrą evoliucijos kelią. Atvejo studijos ne tik detalai apibūdina, kaip kaimo gyvybingumas didinamas pasinaudojant sudėtingesnės organizacinės veiklos reikalaujančiais sėkmės veiksniais, bet ir atskleidžia, kaip šių gyvenviečių inovatoriai nuosekliai pasinaudojo ankstesnėms poindustrinio kaimo evoliucijos ciklo stadijoms svarbiais veiksniais, ir kaip planuoja savo tolesnius veiksmus, natūraliai orientuodamiesi į tolesnėms ciklo stadijoms būdingų sėkmės veiksnių panaudojimą. Tai patvirtina teorinėje studijos dalyje nurodytų sėkmės veiksnių svarbą ir jų eilės tvarką evoliucijos cikle, pereinant nuo paprastesnių prie vis sudėtingesnių organizacinių sprendimų.

3.1. Kurtuvėnų mokyklos-daugiafunkcio centro vaidmuo gyvenvietės patrauklumui didinti

1. Koks projekto turinys?

Kurtuvėnų mokyklos-daugiafunkcio centro projektas inicijuotas 2012 m., miestelio bendruomenei suvokus, kad neužtikrinamas būtiniausių paslaugų bendruomenei teikimas. Tuo laikotarpiu visoje Lietuvoje dėl mažėjančio vaikų skaičiaus buvo uždaromos mokyklos kaimo vietovėse. Kurtuvėnai nebuvo išimtis. Kurtuvėnų pagrindinė mokykla, nuolat mažėjant mokinių skaičiui, viena pirmųjų Šiaulių rajone tapo pradine, surinkdavusia tik apie 20 mokinių. Bendruomenės narių nuomone, didžiausia problema ir akstinas inicijuoti projektą buvo lopšelio-darželio nebuvimas Kurtuvėnuose. Visos miestelio šeimos, turinčios mažamečių vaikų, vaikus leisdavo į lopšelius-darželius kitose vietovėse, dažniausiai į įstaigas, esančias Šiaulių mieste, esančiame tik už 17 km nuo pačių Kurtuvėnų. Šeimos, pradėjusios leisti mažamečius į lopšelius-darželius ir mokyklas kitose vietovėse, nebematydavo galimybių toliau gyventi miestelyje, nes per tą laikotarpį susirasdavo naujas darbo vietas, išsinuomodavo būstą. Žinoma, visiems miestelio gyventojams būdavo gaila palikti miestelį, turintį galias kultūros ir bendravimo tradicijas, papročius, gražią gamtą ir kraštovaizdį, stiprią ir labai aktyvią bendruomenę, tačiau tuo laikotarpiu jie kito kelio nematė. Todėl bendruomenės pagrindinis tikslas buvo lopšelio-darželio įkūrimas, siekiant išsaugoti miestelio gyventojus. Turėdami labai aiškų tikslą, bendruomenės nariai kreipėsi į Šiaulių rajono savivaldybę, prašydami leisti steigti darželį, taip pat ėmė ieškoti ir kitų naujų veiklų, padėsiančių užtikrinti kaimo bendruomenės užimtumą.

Didelių bendruomenės narių pastangų ir užsispyrimo dėka buvo inicijuotas Kurtuvėnų mokyklos-daugiafunkcio centro projektas. Pagrindinis projekto tikslas – teikti vaikų ugdymo paslaugas bei užtikrinti miestelio gyventojų užimtumą. Projekto vykdytoja tapo Šiaulių rajono savivaldybė, rengusi paraišką ES paramai gauti. Projekto metu buvo renovuotas pastatas, jį įrengiant tokiu būdu, kad jame būtų patalpos vaikų lopšeliui-darželiui, mokyklai, bibliotekai, bendruomenės narių susitikimams. Tokiu būdu po projekto įgyvendinimo ant uždarymo ribos balansavusi pradinė mokykla tapo namais bendruomenės susirinkimams bei gyventojų švietimo ir socialiniams poreikiams tenkinti. Renovavus pastatą, buvo pakeista ne tik Kurtuvėnų pradinės mokyklos pastato paskirtis, bet ir maždaug 300 kurtuvėniškių gyvenimo kokybė.

Kol darželis buvo įsteigtas, praėjo nemažai laiko, iniciatyvių gyventojų vaikai per tą laiką užaugo. Tačiau gimė ir naujų vaikų, be to, į aplinkines gyvenvietes ir sodus, įsikūrusius netoli miestelio, taip pat pradėjo keltis jaunos šeimos, kurioms buvo svarbios šios lopšelio-darželio ir pradinės mokyklos teikiamos paslaugos. 2016 m. daugiafunkciame centre veikia viena lopšelio-darželio grupė, 2 pradinės ir ikimokyklinės klasės, organizuojami įvairūs būreliai, veikia Suaugusiųjų švietimo ir kultūros centras, biblioteka, įrengta 125 vietų salė, 24 vietų valgykla. Visos vietos darželyje ir mokyklos klasėse yra užimtose. Daugiafunkcinio centro administracija yra sudariusi laukiančių vaikų sąrašą. Artimoje ateityje planuojama atidaryti daugiau klasių, kadangi tokių paslaugų poreikis tik auga. Atsiradus daugiafunkciam centrui, padaugėjo ir šeimų, norinčių keltis į pačius Kurtuvėnus ar į aplinkines vietas. Dėl tos pačios priežasties išaugo ir nekilnojamojo turto kaina. Tačiau naujų namų skaičius didėja, gyvenvietė ir jų gyventojų skaičius auga. Į Kurtuvėnus važiuoja dirbti ne tik gyventojai iš aplinkinių vietovių, bet ir patys miestelio gyventojai sėkmingai važinėja dirbti į aplinkines vietas.

Šiais metais Daugiafunkcio centro darbuotojai pradėjo teikti naujas paslaugas, plėsdami centro veiklą. Vasaros metu centro patalpos nuomojamos kitoms organizacijoms, rengiančioms stovyklas vaikams. Ši vieta yra patraukli ne tik dėl paties pastato privalumų, bet ir gražios aplinkos, veiklios bendruomenės, kitų paslaugų teikimo (miestelyje veikia žirgynas, netoli dvaras ir šalia jo esantis parkas, organizuojami vasaros festivaliai).

2. Kokių geografinės vietos ir gamtinių išteklių pranašumų turi gyvenvietė?

Kurtuvėnų miestelis yra įsikūręs labai palankioje geografinėje vietoje, netoli didmiesčio – nuo Šiaulių miesto miestelis nutolęs tik apie 20 km. Kelių infrastruktūra išvystyta, todėl susisiekti su miesteliu kelių transportu labai patogiu. Į miestelį nustatytomis valandomis važiuoja ir viešasis transportas. Kurtuvėnų patogi geografinė vieta suteikia galimybes miestelio gyventojams gyventi pačiame miestelyje, o rasti darbą aplinkinėse vietovėse ir šalia esančiame didmiestyje. Kaip išskirtinį gyvenvietės bruožą galima paminėti tai, kad jame darbą suranda ir didmiesčio gyventojai. Šiauliečiai mielai važiuoja dirbti į miestelį, kadangi atstumas nedidelis, susisiekimas geras.

Kurtuvėnų miestelis pasižymi ir dideliais gamtinių išteklių privalumais. Kurtuvėnai yra šalia regioninio parko, įkurto 1992 m., siekiant išsaugoti Rytų Žemaitijos kalvyno kraštovaizdį, gamtinę ekosistemą, kultūros paveldo vertybes, sudaryti sąlygas poilsiui, puoselėti tradicinę gyveneseną. Parko teritorija užima 17 tūkst. hektarų plotą Šiaulių bei Kelmės rajonuose. Miestelio aplinka labai žalia, kalvota, daug įvairių medžių. Pačios sodybos ir šalia jų esančios teritorijos yra sutvarkytos. Miestelyje yra įsikūrusi dvaro sodyba ir parkas, veikia kempingas, žirgynas.

3. Kas inicijavo projektą?

Projekto iniciatorių grupė buvo įvairialypė – sudaryta iš Kurtuvėnų kaimo bendruomenės aktyvių narių, Kurtuvėnuose sėkmingai veikiančios Regiono parko direkcijos atstovų bei vietos valdžios institucijos – Šiaulių rajono savivaldybės. Didžiausias pastangas rodė Kurtuvėnų regioninio parko direktorius R. Tamulaitis bei Kurtuvėnų bendruomenė. Rengiant projektą, aktyviai dalyvavo Šiaulių rajono savivaldybės Švietimo ir sporto skyriaus vedėja J. Šertvytienė.

Bendruomenės nariams nusprendus, kad miesteliui būtina turėti savo lopšelių-darželį, norint išsaugoti miestelio gyvybingumą, išlaikyti jame gyvenančias šeimas ir vaikus, buvo aktyviai organizuojamas parengiamasis darbas, pristatant savo tikslus ir viziją Šiaulių rajono savivaldybės atstovams. Bendruomenė veikė vieningai, kaip „vienas kumštis“, nuolatos organizavo susitikimus savivaldybėje, pateikdami argumentus ir konkrečius įrodymus, kad bendruomenė bus pajėgi vykdyti užsibrėžtus tikslus ir planuojamas veiklas. Įtikinus projektą sėkme Šiaulių rajono savivaldybės darbuotojus, buvo inicijuotas paraiškos rengimas ES paramai gauti Kurtuvėnų mokyklos-daugiafunkcio centro projektui įgyvendinti. Tuomet iniciatyvą perėmė vietos valdžios atstovai, kol buvo gautas finansavimas ir pradėtas įgyvendinti projektas.

4. Iš ko kilo projekto idėja (per aktyvistų grupės diskusiją, kas nors matė panašų pavyzdį užsienyje ar Lietuvoje ir pan.)?

Idėja kilo iš bendruomenės aktyvių narių diskusijos, aptariant, kokių būtinausių paslaugų reikia miesteliui, norint užtikrinti jo gyvybingumą, išsaugoti jaunas šeimas ir vaikus nuo kėlimosi į kitas vietas bei svarstant, kaip būtų galima užtikrinti miestelio gyventojų užimtumą. Individualūs miestelio gyventojų poreikiai buvo svarbiausi, siekiant įgyvendinti šią idėją. Naujas idėjas apie panašius įgyvendinamus projektus bei gerosios praktikos pavyzdžius bendruomenės nariams pateikdavo ir Kurtuvėnų regioninio parko direktorius R. Tamulaitis, kuris panašių pavyzdžių matė važinėdamas po įvairias Lietuvos ir užsienio vietas.

Kurtuvėnų mokyklos-daugiafunkcio centro projektas yra naujovė Šiaulių regione. Panašių daugiafunkčių centrų yra ir kitose Lietuvos vietovėse, tačiau kiekvienas jų turi savo išskirtinumą. Kurtuvėnų mokyklos-daugiafunkcio centro projektas išsiskiria savo siūlomų paslaugų įvairove ir gausa, kuriame teikiamos ne tik lopšelio-darželio, pradinio ugdymo, bet ir suaugusių švietimo ir kultūros, maitinimo paslaugos. Patalpos naudojamos ir kitiems įvairiems projektams įgyvendinti, pvz., vasaros stovykloms

organizuoti, įvairiems kultūriniais renginiams rengti ir pan. Dėl šių išvardytų priežasčių šis projektas gali būti įvardijamas kaip originalus projektas.

5. Kas dalyvavo įgyvendinant projektą: aktyvistų profesijos ir išsilavinimas?

Projektą iniciavusių aktyvistų dauguma – turintys aukštąjį išsilavinimą. Daugumos jų profesijos – pedagogai ir teisininkai.

6. Kokį interesą įgyvendinant projektą mato: a) atskiri projekto dalyviai ir b) vietos valdžia?

Atskirus projekto dalyvius pagal jų interesą įgyvendinant projektą galima suskirstyti į dvi grupes – Kurtuvėnų mokyklos-daugiafunkcio centro darbuotojai ir mokyklą bei lopšelių-darželių lankančių vaikų tėvai.

Daugiafunkcio centro darbuotojų didžiausias interesas yra bendruomenės tikslų įgyvendinimas, siekiant, kad būtų užtikrinamas vaikų ugdymas, veiktų mokykla ir vaikų lopšelis-darželis. Veikiant mokyklai ir lopšeliui-darželiui, nebėra pagrindo miestelio gyventojams, turintiems mažamečių vaikų, ieškoti kitos gyvenamosios vietos, kurioje jie galėtų leisti vaikus į ugdymo įstaigas. Taip pat sukuriama darbo vietos Kurtuvėnų miestelyje, kurios prisideda prie miestelio gyvybingumo didinimo, ir šios darbo vietos įvardijamos kaip dar vienas viešasis interesas, o jų išlaikymas – kaip individualus daugiafunkcio centro darbuotojų interesas.

Lopšelių-darželių ir pradinę mokyklą lankančių vaikų tėvų svarbiausias interesas įgyvendinant projektą – kad jų vaikai būtų ugdomi Kurtuvėnų miestelyje, turinčiame galias kultūros tradicijas, aktyvią ir iniciatyvią bendruomenę, miestelyje, kuriame užaugo jie patys, išsiskiriančiame gražia gamta, sutvarkyta aplinka, grynu oru. Vaikai, mokydamiesi Kurtuvėnų mokykloje-daugiafunkciniame centre turi galimybę aktyviai užsiimti fizine veikla, puoselėti sveiką mitybą, tuo pačiu rūpintis savo sveikata. Aktyvi fizinė veikla gali būti organizuojama, kadangi centro teritorija yra labai didelė, joje įrengta daug įvairių žaidimo ir sporto aikštelių. Sveiką mitybą puoselėti leidžia centre veikianti maitinimo įstaiga, ruošianti šviežią maistą. Centro direktorė L. Garbačauskienė pabrėžė, kad jų tikslas – gaminti maistą vietoje, naudojant šviežius produktus, kad nebūtų jokio atvežtinio maisto. Kitas tėvų interesas susijęs su centro organizuojama veikla ir renginiais vaikams ir jų tėvams. Pavyzdžiui, kartu su Kurtuvėnų bendruomene buvo organizuojamas šeimų vakaras, kurio metu visi dalyviai realiu darbu prisidėjo prie centro aplinkos gražinimo, vieni dirbo su plaktuku ir pjūkle, statydami naujus suoliukus, atnaujindami kitą inventorių, kiti sodino gėles, gražino aplinką. O atlikę visus darbus, visi šventės dalyviai susėdo pabendrauti ir aptarti rūpimus klausimus. Su centro darbuotojais aktyviai bendrauja ir bendradarbiauja Kurtuvėnų miestelio klebonas, kiekviena proga siūlydamas savo pagalbą, norą prisidėti prie centro veiklos ir pan.

Vietos valdžia taip pat mato interesą įgyvendinant projektą. Visų pirma, Šiaulių rajono savivaldybei svarbu, kad rajone būtų kuo daugiau gyvybingų gyvenviečių, kokia tapo Kurtuvėnų miestelis. Įgyvendinus šį projektą, jis įvardijamas kaip puikus sėkmės

pavyzdys kitoms kaimo gyvenvietėms, norinčioms išlaikyti ir didinti miestelio gyventojų skaičių, didinant gyvenvietės patrauklumą šiuo būdu. Savivaldybės darbuotojai, atsakingi už švietimo sritį, bendradarbiauja su Kurtuvėnų mokyklos-daugiafunkcio centro darbuotojais, siekiant, kad centro veikla ir toliau būtų sėkmingai plėtojama, užtikrinanti numatytų tikslų įgyvendinimą. Nuolatos vyksta bendravimas daugiafunkciam centrui ir savivaldybei aktualiais klausimais, patys savivaldybės darbuotojai atvyksta į vietą pasižiūrėti, kaip sekasi centrui vykdyti veiklą. Savivaldybė taip pat remia įvairių renginių organizavimą, tokiu būdu didindama centro patalpų panaudojimo laipsnį bei darbuotojų užimtumą.

7. Su kokiomis išorės organizacijomis ar asmenimis, kurie negyvena šioje vietovėje, bendradarbiaujama vystant projektą?

Vystant šį projektą, bendradarbiaujama su verslo organizacijomis, švietimo įstaigomis, įvairiais socialiniais partneriais.

2016 m. pirmą kartą dalis Kurtuvėnų mokyklos-daugiafunkcio centro patalpų buvo išnuomota verslo organizacijai vasaros stovykloms, kuriose dalyvauja moksleiviai iš visos Lietuvos, rengti. Tokiu būdu prisidedama prie įstaigos biudžeto pajamų didinimo, siekiant įsigyti naujos įrangos ir inventoriaus bei sukaupti lėšų naujų veiklų finansavimui.

Daugiafunkcis centras aktyviai bendradarbiauja su Šiaulių universitetu, įgyvendindamas bendrus projektus. Ypač sektinas pavyzdys yra projektas, kurio tikslas – vyresnio amžiaus žmonių aktyvumo ir užimtumo didinimas. Įgyvendinant projektą, buvo organizuojamos mankštos vyresnio amžiaus žmonėms, dailės darbų rengimo terapijos, skatinamas dalyvių fizinis aktyvumas (pvz., organizuojant pasivaikščiojimus šiaurietiško ėjimo lazdomis), rengiami mokymai įvairiomis temomis. Šiuo metu vyresni žmonės aktyviai dalyvauja centre rengiamuose įvairiuose užsiėmimuose, tokiuose kaip jogos pamokos, Aikido treniruotės, šokių užsiėmimai.

Centro darbuotojai turi nemažai socialinių partnerių. Šiuo metu planuojama steigti asociaciją su kitais daugiafunkciais centrais Lietuvoje, siekiant keistis informacija, organizuojant renginius, bendradarbiaujant įvairiomis pagal poreikį aktualiomis temomis. Daugiafunkcis centras taip pat yra pasirašęs sutartį su kitais lopšeliais-darželiais iš aplinkinių vietovių, organizuojant pažintinius vizitus, rengiant įvairius mokymus ir pan.

Socialiniais partneriais per tam tikrą laiką tapo ir nemažas skaičius verslininkų. Vieni jų nuperka įstaigai įvairių žaislų, kiti dovanoja kalėdines dovanėles vaikams per kiekvienas Kalėdas, kiti centrą remia audiniais. Gautus audinius planuojama panaudoti naujos veiklos plėtojimui ir naujų paslaugų teikimui – rankdarbių būreliui organizuoti, mokant siūti lėles, teikti kitas siuvimo mokymo paslaugas bendruomenės nariams, mokyklą lankantiems vaikams ir kitiems suinteresuotiems asmenims.

Aktyviai bendradarbiaujama ir su Kurtuvėnų regioninio parko direkcija, organizuojant jojimo pamokas, rengiant įvairius edukacinius užsiėmimus.

8. Kokia parama buvo gauta ir reikalinga ateityje? Ką projekto iniciatoriai būtų padarę greičiau ir geriau, jei būtų suteikta parama projekto įgyvendinimo pradžioje?

Projekto įgyvendinimui buvo gauta ES parama, kurią panaudojus, atnaujintas pastatas, kuriame įsikūrė Kurtuvėnų mokykla – daugiafunkcis centras. Atnaujinus pastatą, buvo parengtas planas, kokios veiklos ir paslaugos bus teikiamos centre.

Šiuo metu yra identifikuota, kokia parama reikalinga ateityje, kad būtų galima toliau plėtoti centro veiklą. Pirmiausia norima pagerinti pastato funkcionalumą, įrengiant dušus, gerinant apgyvendinimo paslaugas (planuojama organizuoti stovyklas vaikams su nakvynės paslaugomis, kadangi būtų kviečiami vaikai iš visos Lietuvos). Naujoms paslaugoms teikti bei prekėms įsigyti lėšų, surenkamų iš mokinių krepšelio, nepakanka. Paramą planuojama gauti, rengiant įvairius projektus, dalyvaujant vietos veiklos grupių (VVG) veikloje, įvairiuose klubuose, taip pat panaudojant tėvų skiriamą paramą. Kurtuvėnų bendruomenė yra labai aktyvi, todėl ji mielai dalyvauja, organizuojant įvairias iniciatyvas centro plėtrai vykdyti, pvz., atnaujinant sporto aikšteles. Bendruomenė ir centro darbuotojai taip pat bendradarbiauja su Kurtuvėnų girininkija, kuri taiso, prižiūri medines konstrukcijas vaikų žaidimo aikštelėse, suoliukus ir pan. Kaip įvardija pati centro direktorė ir bendruomenės nariai, parama galima labai įvairi, tik reikia iniciatyvių žmonių, kurie turėtų idėjų naujoms veikloms ir ieškotų galimybių jas įgyvendinti.

9. Ką dar būtų galima patobulinti ir išplėtoti didinant gyvenvietės gyvybingumą?

Kurtuvėnų mokyklos-daugiafunkcio centro direktorė L. Garbačiauskienė turi labai aiškia viziją, kaip projektą būtų galima patobulinti ir išplėtoti. Visų pirma, norima identifikuoti pačios mokyklos ir centro išskirtinumą, pasirinkus tam tikrą veiklos kryptį teikiant paslaugas (*bus siekiama pasinaudoti 3 poindustrinio kaimo kūrimo stadijos lemiamu sėkmės veiksniumi*). Šiuo atveju mokykla planuoja pasirinkti ekologinę kryptį. Siekiant specializuotis ekologinėje srityje, pirmiausia planuojama įrengti ekologinį ūkį, organizuoti įvairius mokymus ir seminarus ekologinėmis tematikomis. Mokyklai turint savo išskirtinį bruožą, ji taptų daug patrauklesnė regione pritraukiant naujus mokinius, lopšelio-darželio auklėtinius. Vyresnių žmonių gerovei didinti taip pat planuojami projekto vystymo darbai, organizuojant įvairius mokymus aktualiomis temomis (pvz., sveikatos stiprinimo seminarai, remiantis ekologiniu požiūriu).

Daugiafunkcinio centro vadovai taip pat jau *masto apie perėjimą į 4 poindustrinio kaimo kūrimo stadiją*, kai siekiama pasinaudoti tokiu lemiamu sėkmės veiksniumi kaip tradicinių ir netradicinių veiklų derinimas. Toliau tobulinant projektą, planuojama teikti naujas paslaugas, kuriose galėtų dalyvauti žmonės su negalia, kadangi pastate įrengta visa infrastuktūra, reikalinga negalią turintiems žmonėms (laiptinė, liftas, tualetas). Dauguma centrą lankančių žmonių iš įvairių miestų nustemba, kad pastate yra visa reikalinga infrastruktūra negalią turinčių žmonių savarankiškai veiklai. Šias galimybes būtina viešinti, pristatyti, organizuoti ekskursijas. Dar viena idėja – plėtoti centro veiklą, pritraukiant klientus iš kitų gyvenviečių. Vaikų papildomam ugdymui

planuojama teikti stovyklavimo paslaugas, organizuojant įvairios tematikos stovyklas. Kadangi būtų kviečiami vaikai ir iš kitų vietovių, būtina pagerinti pastato funkcionalumą, įrengiant dušus, numatant patalpas nakvynės paslaugoms teikti (šiuo metu dušų pastate nėra, stovyklaujantys vaikai visi miega vienoje patalpoje – salėje).

10. Kokių ypatingų bruožų turi turėti gyvenvietė ir jos gyventojai, kad galėtų įgyvendinti panašų projektą?

Pasak Kurtuvėnų mokyklos-daugiafunkcio centro direktorės, panašus projektas gali būti įgyvendintas bet kokioje gyvenvietėje, bet kurioje pasaulio dalyje. Svarbiausia – žmogiškieji ištekliai, t.y. kad žmonės, inicijuojantys projektą, būtų aktyvūs, geranoriški, turėtų atsakomybės jausmą, būtų užsispyrę, principingi. Kita vertus, svarbu, kad visi iniciatoriai, norintys įgyvendinti panašų projektą, veikdami kartu būtų vedami bendrystės jausmo, susikalbėtų, veiktų kaip viena komanda.

Pats Kurtuvėnų miestelis pasižymi išskirtiniais bruožais, kurie irgi buvo svarbūs inicijuojant ir įgyvendinant projektą – jis geografiškai netoli nuo Šiaulių miesto (apie 20 km), įsikūręs saugomoje teritorijoje, apsuptas gražios gamtos, nepaveiktas urbanistinių sprendimų, joje veikia labai aktyvi ir iniciatyvi bendruomenė, pasižyminti išskirtiniais žmogiškaisiais ištekliais. Kurtuvėnų miestelio gyventojai emigruoja negausiai, tačiau didžiąją gyventojų dalį sudaro senyvo amžiaus gyventojai. Centre pradėjęs veikti darželis ir pradinė mokykla pritraukia nemažai jaunų šeimų, kurios kuriasi Kurtuvėnuose ir aplinkiniuose miesteliuose bei soduose. Jaučiama ir naujų sklypų, skirtų naujų namų valdų įsikūrimui, paklausa. Centro darbuotojai ir miestelio bendruomenė tikisi, kad iš šio centro išaugs didelis kultūros ir švietimo centras su savo tradicijomis, išlaikytomis vertybėmis ir paveldu, iniciatyvia ir aktyvia bendruomene, jaunimu ir mažaisiais gyvenvietės puoselėtojais.

3.2. Paslaugų verslas teminiame „Vikingų kaime“

1. Koks projekto turinys?

„Vikingų kaimas“ yra nevyriausybinė organizacija, 2011 m. įsteigta dviejų šeimų (Šemelytė 2016; Mockuvienė 2014). Idėjos autoriai yra įsitikinę, kad didžiausia vertybė yra šeima, o prasmingiausia investicija – vaikai. Todėl vienas pagrindinių šios organizacijos tikslų yra populiarinti prasmingą, aktyvų vaikų laisvalaikį su šeima, draugais, bendramoksliais. „Vikingų kaimo“ kūrimo pradžioje idėjos autoriai tiksliai nežinojo, koks bus projekto rezultatas. Žavėdamiesi IX–XII a. žmonių gyvensena, karyba ir pačiu vikingų epochos laikotarpiu Šiaurės ir Rytų Europoje, pavadinimui ieškojo stipriausio žodžio, atspindinčio šį istorinį laikotarpį ne tik Lietuvos, bet visos Europos geografinėje plotmėje. „Vikingų kaimo“ kūrėjai taip pat buvo įsitikinę, kad dirbs su vaikais, todėl ir pavadinimo veiksmai ieškojo tokio, kuris pirmiausia vaikams atrodytų žaismingas, įdomus, žadinantis smalsumą. Pavadinimas „vikingas“ pasirinktas kaip pagrindinis vikingų laikų herojus bendrąja prasme. Laikui bėgant idėja plėtojosi, atsirado prisirišimas prie sumanyto pavadinimo, kuris, pasak idėjos

autorių, puikiai padeda siekti jų pagrindinio tikslo – bendrauti su vaikais. „Vikingų kaime“ įgyvendinamos gyvosios istorijos edukacinės programos, organizuojamos dienos stovyklos vaikams ir amatų šventės šeimoms (VŠĮ „Vikingų kaimas“ 2015b; Vikingų kaimas... 2016).

„Vikingų kaimo“ įkūrėjai suskaičiavo, kad dar iki idėjos įkūnijimo kiekvienas jų jau buvo praleidęs daugiau nei po 10 000 valandų dirbant su vaikais. Neįkainojamą socialinio, psichologinio ir pedagoginio darbo patirtį padėjo sukaupti darbas su vaikais iš socialinės rizikos grupių, gyvenančiais kaimo vietovėse, turinčiais negalią, kitų organizacijų savanoriais Lietuvoje ir užsienyje ir pan. Idėjos autoriai pabrėžia, kad savo veikloje vadovojasi pagrindiniu principu: geriausia edukacija yra tuomet, kai edukatorius jaučiasi palikęs dalį savęs, o vaikas – suradęs save. Todėl dirbdami jie siekia, kad vaikai edukacijose būtų aktyviai įsitraukę į procesą, o įgyta praktika leidžia parinkti efektyviausias metodikas sudominti ir kūrybiškai ugdyti vaikus (Vikingų kaimas 2016). Pagrindinė metodika, kuria vadovujamasi „Vikingų kaime“, – patyriminis ugdymas arba mokymasis darant, veikiant (angl. *learning by doing*), suteikiantis galimybę vaikams patirti mokymosi turinį (Gilė 2016a). Todėl „Vikingų kaime“ visos edukacijos įgyvendinamos vadovaujantis patyriminio ugdymo principu: mažiau kalbant, bet daugiau tyrinėjant. Efektyviais patyriminių edukacijų metodais, daiktais, radinių ir muziejinių eksponatų kopijomis (jų naudojama per 100-ą) atgaivinama istorija, laikotarpiai, žmonių gyvenšana. Edukacijose remiamasi šaltiniais, kurie naudojami bendrojo lavinimosi mokyklose, tačiau „Vikingų kaime“ jie tampa gyvomis istorinių vadovėlių iliustracijomis, kuriose 100 proc. daiktų yra liečiama, tyrinėjama, ragaujama, lyginama. Pasirinkus objektą (pvz., stalo žaidimai, raštas, Karaliaus Mindaugo Lietuva ar Vikingų amžius), stengiamasi jį analizuoti įvairiais palyginamaisiais metodais, iliustruojant istoriją edukacinėmis priemonėmis. Pasakojant apie viduramžių stalo žaidimus, jie demonstruojami ir analizuojami per visą istorinę žaidimų raidą nuo senovės laikų iki šių dienų. Jei pasakojama apie vikingų epochą, tai vaikams demonstruojama ne tik Lietuvos istorija vikingų amžiuje, bet ir lyginama Europos kontekste, skatinant suvokimą, kad Lietuva yra maža didelio pasaulio dalis.

2. Kokių geografinės vietos ir gamtinių išteklių pranašumą turi gyvenvietė?

„Vikingų kaimas“ įsikūręs šalia Družų gyvenvietės, Širvintų rajone, nutolusiame nuo sostinės Vilniaus apytikriai 50 km atstumu, nuo Širvintų miesto – 5 km. Družų gyvenvietė yra išsidėsčiusi prie pat valstybinės reikšmės magistralinio kelio A2 Vilnius–Panevėžys, iki pat „Vikingų kaimo“ veda asfaltuotas kelias. Tad tai labai patogi vieta svečiams atvykti ne tik iš Vilniaus, bet ir Kauno, Panevėžio krypties. 2016 m. Družų kaime buvo 102 gyvenamosios sodybos su 311 gyventojų, tai antras pagal gyventojų skaičių Širvintų seniūnijos kaimas. Nuo 2002 m. aktyviai veikia Družų kaimo bendruomenė.

Družų apylinkės patrauklesnės geografinės vietos požiūriu nei gausiais gamtiniais ištekliais. Didžiausias vietovės privalumas gamtinių išteklių požiūriu – vietove tekančios Širvintos upės slėnis, išsiskiriantis vaizdingumu ir daug iššūkių

siūlančia upės vaga. Todėl vietovė patraukli potyrių gamtoje mėgėjams, trokštantiems nuotykių, vandens pramogų.

3. Kas inicijavo projektą?

„Vikingų kaimo“ pagrindinis idėjos iniciatorius, „vikingiško“ gyvenimo būdo propaguotojas yra Mindaugas Korsakas, tačiau lygiateisiai idėjos realizavimo ir vystymo partneriai yra jo žmona Judita Korsakienė ir sesuo Edita Gilė su vyru Pauliumi Giliu. Todėl „Vikingų kaimą“ galima vadinti dviejų šeimų bendru projektu.

4. Iš ko kilo projekto idėja (per aktyvistų grupės diskusiją, kas nors matė panašų pavyzdį užsienyje ar Lietuvoje ir pan.)?

Idėja kilo siekiant kiekvienam iniciatoriui sudaryti sąlygas užsiimti mėgiama veikla, susijusia su gyvenimu gamtoje. Širvintų rajone idėjos iniciatoriams priklausė 5 ha plotas prie upės. Anot jų, tikslesnis šioje situacijoje būtų apibūdinimas, kad turima vieta rinkosi idėją, o gyvosios istorijos muziejus „Vikingų kaimas“ gimė integruojant kiekvieno jų sukauptas patirtis.

„Vikingiško“ gyvenimo būdo ar panašios veiklos, didesnių ar mažesnių gyvosios istorijos muziejų yra visame pasaulyje, jie populiarūs skandinaviškoje Europos dalyje (Danijoje, Švedijoje, Norvegijoje). Įprastai tai rekonstrukcinių klubų narių ar valstybinių muziejų iniciatyvos.

„Vikingų kaimas“ kaip inovacija yra originalus tuo, kad visos veiklos, pasak iniciatorių, yra „išaugintos“ jų šeimoje, ir unikalus – kad tai šeimos organizacija. Lietuvoje tiek regioniniu, tiek nacionaliniu mastu su „vikingišku“ gyvenimo būdu susijusių panašių iniciatyvų iki šiol nebuvo.

5. Kas dalyvavo įgyvendinant projektą: aktyvistų profesijos ir išsilavinimas?

Didžiąją veiklos dalį idėjos autoriai (4 asmenys) organizuoja kartu, pasiskirstę vaidmenimis, investuodami savo lėšas ir laiką. Judita Korsakienė paraleliai edukacinėms veikloms vykdo viešosios įstaigos „Vikingų kaimas“ direktorės funkcijas. Mindaugas Korsakas kryptingai rūpinasi patyriminio muziejaus edukacine veikla, gamina senovinius stalo žaidimus, kitus medžio drožybos dirbinius bei yra pagrindinis šio muziejaus statytojas. Jiems edukacijose talkina Edita Gilė. Ji rūpinasi bendradarbiavimo su institucijomis galimybėmis, yra atsakinga už projektinę veiklą bei pristato „Vikingų kaimą“ įvairiuose renginiuose. Paulius Gilis rūpinasi logistine ir technine muziejaus dalimi. Interneto svetainę, informaciją socialiniuose tinkluose, patyriminio muziejaus statybas, priežiūrą organizuoja patys, tačiau daug konsultuojasi su įvairių sričių specialistais – archeologais, mokytojais, rekonstruktoriais ir kt.

„Vikingų kaimo“ steigėjai yra inovatoriai iš prigimties. Savo veikloje jie yra išbandę įvairius darbus. Įgyta patirtis, prigimtinis iniciatyvumas – veiksniai, nulėmę „Vikingų kaimo“ idėjos įgyvendinimą. Idėjos autoriai savo išsilavinimą ir anksčiau

įgytas profesijas vystant veiklą nuolat papildo žiniomis iš įvairių sričių ir mokymus renkasi pagal tai, kokių žinių trūksta labiausiai.

6. Kokį interesą įgyvendinant projektą mato: a) atskiri projekto dalyviai ir b) vietos valdžia?

Atskirus projekto dalyvius pagal jų interesus galima suskirstyti į tris pagrindines grupes. Pirmoji suinteresuotųjų grupė – idėjos autoriai, siekiantys gyventi gamtoje ir užsiimti veikla, kuri leidžia patenkinti socialinio ir kultūrinio poveikio poreikius: bendrauti su įvairiais žmonėmis, vaikais iš įvairių socialinių grupių, padėti jiems pažinti pasaulį, kultūras, tradicijas įvairiausių veiklų metu.

Antroji grupė – pagrindiniai „Vikingų kaimo“ lankytojai – moksleiviai ir vaikai. Svarbiausias jų siekis – aktyviai ir įdomiai praleisti laiką gamtoje. Moksleiviai gali dalyvauti gyvosios istorijos edukacinėse programose, kur mokosi kurti ugnį, malti grūdus, šaudyti iš lanko, žaisti žaidimus, pasimatuoti kario ginkluotę ir pan. Jų emocijos ir mąstymas sužadinas įdomiomis istorijomis, interaktyviomis užduotimis, kurios yra paremtos bendrojo lavinimo mokyklos programomis, todėl įgyti įgūdžiai didina motyvaciją mokytis istorijos, leidžia lengviau ją suprasti.

Trečioji grupė – aktyvų laisvalaikį mėgstantys asmenys ir šeimos. „Vikingų kaime“ yra galimybė išsinuomoti baidares, stovyklauti kaime. Siekiantys atitrūkti nuo miesto šurmilio ir pabūti be elektros bei interneto, gali įsikurti jaukioje stovyklavietėje, keletą dienų praleisti vikingiškoje palapinėje, vakaroti prie laužo, klausantis pasakojimų apie vikingus ir senovę. „Vikingų kaime“ galima išmokti šaudyti iš lanko. Išskirtinių pojūčių ieškotojai gali atšvęsti gimtadienį, pramogaujant kaip senovėje, susipažinti su XI–XII a. karyba, matuojantis kario amuniciją ir išbandant ginklus, žaidžiant senovinius stalo ir lauko žaidimus, vikingų žaidimą „Kubb“, maudantis upėje ir vaišinant ant laužo paruoštais gardumynais. „Vikingų kaimo“ lankytojai gali dalyvauti senųjų amatų stovykloje ir susipažinti su senovės kultūra ir amatais (Gilė 2016b).

Iki šiol vietos valdžia įgyvendinant projektą aktyviai nedalyvavo. Idėjos iniciatoriai mano, kad jų veikla yra žinoma savivaldybei, tačiau bendradarbiavimo iniciatyvų iki šiol nebuvo. Tačiau mažoje savivaldybėje vyksta bendravimas su atskirais asmenimis. Stengiamasi būti kuo toliau nuo politikos peripetijų, bet kartu tai turi neigiamos įtakos šaltesniems santykiams su valdžios institucijomis. Pasak idėjos iniciatorių, keičiantis valdžiai, keičiasi žmonės, ir atitinkamai – bendravimas, tad kartais tampa sudėtinga užtikrinti kai kurių jau aptartų ir sugeneruotų idėjų tęstinumą.

7. Su kokiomis išorės organizacijomis ar asmenimis, kurie negyvena šioje vietovėje, bendradarbiaujama vystant projektą?

Vikingų kaimas nepriklauso jokiai kitai organizacijai, yra nesusijęs su jokia politine, religine ar valstybine įstaiga ir, pasak iniciatorių, nepropaguoja išskirtinai kokios nors vienos genties gyvensenos. Įgyvendinant projektą, bendradarbiaujama su kelių tipų organizacijomis.

Pirmo tipo organizacijos – tai institucijos, remiančios „Vikingų kaimo“ projektus. Dėka jų „Vikingų kaime“ įgyvendinamos jau esamos ir kuriamos naujos edukacinės metodikos, lankomos mokyklos įvairiuose Lietuvos miesteliuose.

Antro tipo organizacijos – muziejai ir kitos organizacijos, padedančios įgyti patirties, kuri labai reikalinga ir svarbi įgyvendinant edukacines veiklas ir vystant „Vikingų kaimą“. Lietuvoje bendradarbiaujama su Kernavės muziejumi. Itin vertingas bendradarbiavimas su patyriminiu Vikingų muziejumi „Lofotr“, 1983 m. įsikūrusiu Norvegijos šiaurėje, *Vestvagoya* saloje, priklausančioje Lofoteno archipelagai. Iš šio patyriminio muziejaus mokomasi įgyvendinti edukacijas bei organizuoti muziejaus veiklas pelningai. „Vikingų kaimas“ neseniai tapo Pasaulinio fondo, įkurto Švedijoje, „Reach for Change“ inkubatoriaus nariu, o viena idėjos kūrėjų – Edita Gilė tapo šio fondo globojama socialinio pokyčio lydere. Dalyvavimas inkubatoriuje organizacijai padeda stiprinti silpnas vietas, planuoti ir vertinti savo veiklą, kad ji stiprintų socialinių poveikį ir kurtų tvarų socialinį verslą. Šiuo metu, įveikusi dideles atrankas Lietuvoje, ji yra tarp 10-ies šio fondo globojamų pokyčių lyderių (www.reachforchange.lt).

Su trečio tipo organizacijomis dalijamasi patirtimi edukacijų su vaikais srityje. Tai Lietuvos muziejai ar mokytojai, kuriems demonstruojamos edukacijos ar vedami mokymai.

8. Kokia parama buvo gauta ir reikalinga ateityje? Ką projekto iniciatoriai būtų padarę greičiau ir geriau, jei būtų suteikta parama projekto įgyvendinimo pradžioje?

„Vikingų kaimas“ yra gavęs paramą projektams iš Lietuvos centrinės valdžios institucijų keletui organizuojamų ar kuriamų veiklų. Didžiausias įgyvendintas projektas – mobilus gyvosios istorijos muziejus „Vikingų amžius“ (VŠĮ „Vikingų kaimas“ 2015a), finansuotas pagal Europos ekonominės erdvės ir Norvegijos finansinį mechanizmą (angl. *EEA Grants*). Projekto metu, bendradarbiaujant su „Lofotr“ vikingų muziejumi (Norvegija), sukurtas mobilus gyvosios istorijos muziejus „Vikingų amžius“, keliaujantis per Lietuvos mokyklas (Patyriminis „Vikingų amžiaus“ muziejus... 2016; *Mobile living history...* 2016). Projektas padėjo „Vikingų kaimui“ augti, tačiau buvo didžiulis iššūkis mokantis viešųjų pirkimų ir kitų tarptautinių projektų valdymo biurokratinių subtilybių. Tačiau iniciatoriams talkino įvairių valdžios ir kitų institucijų (Lietuvos Respublikos kultūros ministerijos ir Centrinės projektų valdymo agentūros) geranoriški darbuotojai, kurie intensyviai ir išsamiai konsultavo susidūrus su įvairiomis situacijomis. Vienas didžiausių patirtų šio projekto iššūkių – meno produktą „įvilkti“ į viešųjų pirkimų reikalavimus. Tačiau ši parama buvo tikslinė, projektinė, o ne tiesiogiai skirta organizacijos pajėgumams vystyti.

2016 m. planuojama teikti paraišką ES fondams organizacijos veiklai vystyti. Ši parama, pasak idėjos iniciatorių, būtų labai didelė pagalba, įgyvendinant numatytus planus daug greičiau, nei tai pavyktų padaryti naudojant tik individualius vidinius išteklius. Aktuali ir didelė parama būtų vietos valdžios pagalba turizmo srityje, viešinant, pritraukiant lankytojus į Širvintų regioną, iki šiol negarsėjantį turizmo paslaugomis. Reikalinga ir nacionalinio lygmens parama, nes „Vikingų kaimo“ veiklos

pradžioje neformaliai ugdymui buvo skiriamas ypač mažas dėmesys. Tad „Vikingų kaimo“ veikla tuo metu tiesiog netilpo į jokių rėmus: įprastai istorinio tipo edukacijos buvo pasakojamojo pobūdžio, neįtraukiant vaikų į veiklą, užduotis, leidžiant liesti, matuoti ginklus, ragauti įvairius produktus ir pan. Pastaruoju metu situacija pagerėjo, atsirado europinių projektų, skatinančių neformalų ugdymą tradicinėje ir netradicinėje aplinkoje (muziejuose, parkuose), tačiau teisinę bazę edukacijos metodų liberalizavimo prasme būtų pravartu patobulinti.

9. Ką dar būtų galima patobulinti ir išplėtoti, didinant gyvenvietės gyvybingumą?

Idėjos iniciatoriai „Vikingų kaime“ norėtų išplėsti interaktyvių veiklų spektrą vaikams – teritorija tam tinkama, iniciatoriai kupini idėjų. Jų pajautimu, „Vikingų kaimas“ kaip idėja – istorinių edukacijų centras – pamažu tampa lyg „išaugta“, joje nebetelpama. Todėl yra minčių diversifikuoti veiklą: organizuoti išgyvenimo stovyklas platesniam klientų būriui, išplėsti patyrimines edukacijas, kitas sensorines veiklas gamtos pažinimo srityse, sukurti mažą gyvūnų ūkelį ir pan. Norima veiklų, kurios galėtų padėti mažinti miesto vaikų atotrūkį nuo gamtos, ugdytų/lavintų pojūčius. Tai reiškia, kad *bus siekiama pasinaudoti 4 poindustrinio kaimo kūrimo stadijos lemiamu sėkmės veiksmu*, derinant specializaciją vikingų tematika su šiek tiek platesnę tematiką apimančia edukacine veikla.

„Vikingų kaimo“ veiklai būtų aktuali ir naudinga savanorystė. Edukacija – laikui itin imli veikla, todėl kol kas organizatoriams trūksta laiko rūpintis savanorių paieška, apmokymu, bendravimu ir pan. Tad ateityje planuojama vystyti ir šią sritį (šie planai rodo, kad organizatoriai jau galvoja, *kaip pasinaudoti 5 poindustrinio kaimo kūrimo stadijos lemiamu sėkmės veiksmu*). Vietiniu lygmeniu būtų naudingas bendradarbiavimas su įvairiomis nevyriausybinėmis organizacijomis, veikiančiomis panašioje srityje.

„Vikingų kaimo“ įkūrėjai turi idėjų ir dėl bendradarbiavimo plėtojimo regioniniu lygmeniu. Širvintų rajone nėra jokios turizmo skatinimo programos, organizacijų, centrų, veiklos, kurie galėtų padėti viešinti ir pritraukti lankytojus, todėl bendradarbiavimas su savivaldybe būtų naudingas ne tik jiems, bet ir pagerintų savivaldybės veiklą.

10. Kokių ypatingų bruožų turi turėti gyvenvietė ir jos gyventojai, kad galėtų įgyvendinti panašų projektą?

Gamtinių išteklių požiūriu, panašus projektas gali būti įgyvendintas bet kurioje vietovėje, kurioje yra sąlygos organizuoti įvairias veiklas gamtoje. Šiuo atveju Širvintos upė ir jos slėnis, gražus, laukinis kraštovaizdis suteikia privalumų patyriminei edukacijai. Pasak idėjos iniciatorių, tinkama vieta, kurioje norisi imtis mėgstamos veiklos ir ją derinti su darbu, yra svarbus veiksnys sėkmingam projekto įgyvendinimui.

Pagal socialinio verslo, kuriam save priskiria „Vikingų kaimo“ įkūrėjai, augimo tendencijas socialiniam verslui reikia daugiau laiko vystymuisi. Šiuo metu į „Vikingų kaimą“ įdėtos investicijos dar nėra pelningos. Tačiau mokomasi ir ieškoma galimybių

ir perspektyvų, kaip turimą įrangą pritaikyti įvairesnėms veikloms. Šioje srityje daug konsultuoja ir padeda fondas „Reach for Change“.

Didžiausias išbandymas įgyvendinant panašų projektą – vystyti socialiai orientuotą idėją, turint mažą pradinį kapitalą. Jei edukacinio projekto iniciatoriai neturi ekonomikos ar vadybos pagrindų, ne visada iš karto pavyksta sukurti tokias paslaugas, kurios ne tik kurtų socialinę ir kultūrinę pridėtinę vertę visuomenei, bet ir būtų pelningos. Per daug dėmesio skiriant edukacijų turiniui, mažiau atsižvelgiama į patiriamas sąnaudas, nes nuolat galvojama, kaip geriau, kokybiškiau teikti paslaugas, o ne kaip sukurti sąlygas, kurios pareikalautų už paslaugą mokėti brangiau.

Svarbiausia šiame projekte yra sugebėjimas sau palankų gyvenimo būdą paversti pajamas duodančiu užsiėmimu, siekis išsiversti be samdomų darbuotojų, noras nuolatos tobulėti, ieškoti naujų sprendimų. Pasak projekto iniciatorių, panašaus projekto įgyvendinimui svarbiausia, kad pagrindinis siekis būtų ne noras iš idėjos išspausti kuo daugiau pelno, o procesas – mėgiama, širdžiai ir sielai miela veikla. Be to, projekto organizatorių įsitikinimu, žmonės vis labiau vertina mažas, šeimų vadovaujamas organizacijas, kuriose gali prisiliesti, susipažinti su tikrais idėjos puoselėtojais, o ne samdomais darbuotojais. Tačiau tai labai ilgas, sunkus ir sudėtingas savęs auginimo kelias. Tai, kad komandoje yra dviejų šeimų, susijusių giminytės ryšiais, nariai, padeda tvirtai judėti į priekį: kai kuriam nors vienam „nusvyra rankos“ ar pritrūksta jėgų, iniciatyvą perima kiti. Penkeri metai „Vikingų kaime“ iš jo įkūrėjų jau pareikalavo daugybės pastangų ir laiko, tačiau lankytojų patiriami įspūdžiai ir padėkos motyvuoja tęsti veiklą ir puoselėti naujas idėjas.

3.3. Netradicinis kaimo išteklių panaudojimo būdas nuomojant daržus miestiečiams

1. Koks projekto turinys?

Senstant gyventojams Lietuvos kaimuose daugėja nebenaudojamų žemės sklypų ir neprižiūrimų sodų. Ieškant būdų, kaip inovatyviai juos panaudoti, buvo inicijuotas daržų nuomos miestiečiams projektas. Šis projektas skirtas kaimų ir miestelių gyventojų bendradarbiavimui su miesto gyventojais, norinčiais užsiauginti savo daržovių kaime, pabūti gamtoje, bendrauti ir bendradarbiauti su kaimo žmonėmis. Dažniausiai į projektą įsitraukia dalyviai iš miesto, nebeturintys jokių ryšių su kaimu, tačiau nenorintys nuo jo nutolti, siekiantys užmegzti glaudų ryšį su kaimo gyventojais ir gamta. Kaimų ir miestelių gyventojai, dalyvaujantys projekte, skiria dalį savo žemės daržininkystei, už tai gaudami dalį užauginto derliaus. Kaimo ir miestelių gyventojai, dalyvaujantys projekte ne tik „įdarbina“ savo turimą žemės sklypą ar sodą, bet ir turi galimybę pabendrauti su miesto gyventojais, perteikti jiems savo žinias apie daržininkystę ir sodininkystę, o užmezgę glaudesnius ryšius gauna tam tikrų socialinių paslaugų, pvz., miestiečiai nuperka ir atveža paprašytų maisto produktų ar vaistų, nuveža juos į miestą sutvarkyti tam tikrų reikalų. Projektas taip pat prisideda ir prie sveikos gyvensenos propagavimo, vietinio maisto vartojimo.

Projekto idėja pradėta įgyvendinti 2015 m. liepos mėnesį, iki metų galo buvo vykdomi parengiamieji projekto įgyvendinimo darbai. 2016 m. sausio mėnesį buvo pradėta ieškoti dalyvių, norinčių prisijungti prie projekto – vyresnio amžiaus žmonių, turinčių laisvos žemės ir pasirengusių ją nuomoti miestiečiams. Dalyvių buvo ieškoma pasitelkiant pačius įvairiausius kanalus, kurie turi tiesioginį ryšį su senoliais, juos asmeniškai pažįsta ir gali jiems padėti pateikti informaciją apie šį projektą: buvo bendradarbiaujama su Lietuvos Carito organizacija, susivienijimu zali.lt, bažnyčių bendruomenėmis, seniūnijomis. Projekto pradžioje atsirado 10 dalyvių, pasirengusių leisti savo daržuose auginti daržoves miestiečiams. Dauguma dalyvių yra iš Vilniaus ir Kauno regione įsikūrusių kaimo gyvenviečių (Melkio, Višakio Rūdos, Giedraičių kaimų), taip pat keli dalyviai iš Molėtų r. ir Švenčionių r. esančių kaimo gyvenviečių. Suradus dalyvius, norinčius leisti miestiečiams naudotis savo daržu, prasidėjo dalyvių, norinčių auginti daržoves, registracija. Dalyviai buvo buriami į komandas, kad komandose pasidalytų darbus, kaip bus planuojami ir vykdomi daržo apsodinimo ir priežiūros darbai, derliaus nuėmimas, kad kiekvienam dalyviui nereikėtų kiekvieną savaitę važiuoti prižiūrėti daržo. 2016 m. kovo mėnesį buvo surengtas pirmas bendras projekto dalyvių susitikimas, kurio metu organizuoti mokymai projekto dalyviams, išaiškintos pagrindinės taisyklės, reikalingi susitarimai ir pan. Vėliau 2016 m. buvo organizuoti ir kiti mokymai apie sveiką gyvenseną, daržininkystės pradmenis, kompostavimą ir panašiomis temomis.

2016 m. buvo pirmieji projekto įgyvendinimo metai, ir visa veikla daugiausia buvo sutelkta Vilniaus regione. Projekto iniciatorės tikisi, kad projekto apimtis išaugs, kadangi jau dabar yra žmonių, norinčių prisijungti prie projekto iš kitų Lietuvos didmiesčių – Kauno, Klaipėdos, Šiaulių, Panevėžio. Tačiau tam būtina sutelkti didesnę projekto įgyvendintojų grupę, pakviesti daugiau savanorių, kurie prisidėtų prie įvairių organizavimo darbų. Projekto savanoriais gali tapti kaimų, dalyvaujančių projekte, gyventojai, ypač jaunimas, tokiu būdu užsiimdami naujomis papildomomis veiklomis kaime, stiprindami socialinius ryšius su kaimo gyventojais ir pačia gyvenviete bei didindami savo užimtumą, įgyjant naujos patirties. Ateityje planuojama rengti įvairias šventes projekto dalyviams, kurių metu būtų dalijamasi patirtimi, naujomis idėjomis, aptariama, kokiomis temomis verta rengti įvairius mokymus ir diskusijas.

2. Kokių geografinės vietos ir gamtinių išteklių pranašumų turi gyvenvietė?

Projektą lengviausia įgyvendinti kaimo ir miestelių gyvenvietėse, įsikūrusiose šalia didmiesčių, kad atstumas nuo miesto iki jų nebūtų labai didelis, kad būtų patogų privažiuoti. Daugumai daržovių augintojų svarbu, kad iki gyvenviečių važiuotų viešasis transportas. Kitas labai svarbus aspektas – kad būtų galimybė naudotis vandeniu daržui laistyti, nes patiems atsivežti vandens iki daržo yra labai nepatogu.

Šiuo metu projekte dalyvauja kaimo gyventojai, kurių gyvenamoji vieta nuo didmiesčių vidutiniškai nutolusi nuo 25 iki 50 km atstumu. Pavyzdžiui, Melkio kaimas nuo Vilniaus miesto nutolęs 25 km, Giedraičių – 45 km, Višakio Rūdos – 50 km nuo Kauno miesto. Remiantis 2011 m. gyventojų ir būsto surašymo duomenimis, Melkio kaime gyvena 17 gyventojų, Giedraičių – 21, Višakio Rūdos – 201. Šie kaimai

patrauklūs ne tik savo geografinė vieta, bet ir gamtiniais ištekliais – visuose šiuose kaimuose šalia yra ežeras arba teka upė (Kiemento ežeras – Giedraičių, Melkio ežeras – Melkio, Višakio ir Judrės upės – Višakio Rūdės kaime). Tai svarbu projekto dalyviams – miestiečiams, kurie atlikę daržo priežiūros darbus, gali turiningai praleisti laiką gamtoje, pabendrauti su kaimo gyventojais, dalyvauti jų bendruomenių organizuojamose veiklose.

3. Kas inicijavo projektą?

Projekto iniciatorės – dvi draugės vilnietės Ieva Česnulaitytė ir Austė Černiauskaitė, baigusios universitetą Birmingeme ir grįžusios po mokslų į Lietuvą, ieškojo įdomios veiklos ir sugalvojo įgyvendinti daržų nuomos miestiečiams projektą. Projekto idėja kilo Ievai Česnulaitytei, dalyvaujant tarptautinėje konferencijoje, kurioje buvo skaitomas pranešimas apie daržų nuomos miestiečiams patirtį Didžiojoje Britanijoje. Aptarus šio projekto įgyvendinimo detales su jos autoriumi, šis projektas Ievai įstrigo. Ji ir pasiūlė įgyvendinti panašų projektą Lietuvoje. Abi projekto iniciatorės sutarė, kad toks projektas turėtų sulaukti pasisekimo ir Lietuvoje, kadangi didmiesčiuose gyvena nemažai miestiečių, neturinčių savo žemės, kurioje galėtų užsiauginti daržovių, tuo pačiu ištrūkti iš miesto ir turiningai praleisti laiką. Projekto įgyvendinimo etape prie jo prisijungė ir daugiau dalyvių – savanorių, padedančių įgyvendinti inovatyvų projektą, pasitelkiant jų turimas žinias ir gebėjimus.

4. Iš ko kilo projekto idėja (per aktyvistų grupės diskusiją, kas nors matė panašų pavyzdį užsienyje ar Lietuvoje ir pan.)?

Projekto idėja kilo projekto iniciatorėms, apie panašų daržų nuomos miestiečiams projektą išgirdusioms tarptautinėje konferencijoje užsienyje, kurioje buvo skaitomas pranešimas apie sėkmingai veikiančią tokį projektą Didžiojoje Britanijoje. Šio projekto įgyvendinimas Lietuvoje yra naujovė ne tik Vilniaus regione, bet ir nacionaliniu mastu. Šią inovaciją galima įvardyti kaip originalų projektą, kadangi buvo kuriamas naujas kaimo išteklių panaudojimo modelis, kuriant dvišalį bendradarbiavimo tinklą, kurio nariai yra miestiečiai, norintys užsiauginti daržovių (viena tinklo pusė) ir kaimo vietovių gyventojai, norintys dalį daržo leisti naudoti daržovių auginimui (kita tinklo pusė).

5. Kas dalyvavo įgyvendinant projektą: aktyvistų profesijos ir išsilavinimas?

Projekto iniciatorės – Ieva Česnulaitytė ir Austė Černiauskaitė yra įgijusios aukštąjį išsilavinimą. Ieva baigė tarptautinių santykių ir prancūzų kalbos studijas Birmingemo universitete. Austė baigė aplinkosaugos studijas Birmingemo universitete.

Prie sėkmingo projekto įgyvendinimo prisidėjo ir kaimų seniūnijos, bažnyčių bendruomenės, Lietuvos Carito organizacija, susivienijimas zali.lt. Kaimo seniūnijose buvo susisiekiama su socialinėmis darbuotojomis, kurios pažįsta kaimo gyventojus ir

dažnai gali padėti pritraukti kaimo gyventojus įtraukti į projekto veiklą. Bažnyčių bendruomenių nariai yra kaimo gyventojai, kurie taip pat gerai pažįsta kaimo gyventojus ir gali identifikuoti, kuriems projekto turinys ir veiklos gali būti patrauklios.

Plėtojant projektą, aktyviai dalyvavo ir nemažas skaičius savanorių iš skirtingų sričių – programavimo, komunikacijos, dizaino, ekologijos. Dauguma iš jų – studentai. Programavimo ir dizaino specialistai padėjo kurti projekto svetainę. Komunikacijos specialistai padėjo kurti projekto viešinimo strategiją, įvairią informacinę medžiagą projektui pristatyti. Ekologijos srities specialistai padėjo organizuoti įvairius mokymus ir seminarus. Projekte dalyvaujantys savanoriai panaudojo ne tik savo turimas žinias įvairioms projekto veikloms įgyvendinti, bet ir patys išmoko daug naujų dalykų, kuriuos pritaikė savo tolimesnėje darbinėje veikloje.

6. Kokį interesą įgyvendinant projektą mato: a) atskiri projekto dalyviai ir b) vietos valdžia?

Atskirų projekto dalyvių interesą įgyvendinant projektą galima suskirstyti į dvi grupes.

Pirma dalyvių grupė – kaimo vietovėse esančių sklypų savininkai turi įvairialypį interesą, kurį būtų galima apibūdinti įvardijant tris gaunamos naudos aspektus:

- Socialinis interesas. Didžiąją dalį projekto dalyvių sudaro senyvi žmonės, ieškantys naujų galimybių pabendrauti, dalyvauti naujoje veikloje ir organizuojamuose renginiuose, paprašyti dalyvių, besinaudojančių jų daržų, tam tikrų paslaugų ir pagalbos, pvz., nupirkti mieste tam tikrų produktų ar vaistų, nuvežti juos į miestą pas gydytoją ar sutvarkyti tam tikrų reikalų. Be to, jie jaučiasi socialiai naudingi, galėdami miestiečiams perteikti savo ilgai kauptas ir praktikoje patikrintas žinias apie žemdirbystę.
- Aplinkosauginis interesas. Senyvi ar kitomis veiklomis užsiėmę žemės sklypų ir sodų savininkai užsitikrina, kad žemė nebus apleista, o sodas bus prižiūrėtas. Projekto iniciatorės įvardijo keletą pavyzdžių, kai sklypų savininkai buvo nebepajėgūs prižiūrėti sklypo, o jį parduoti buvo gaila. Projektas užtikrino, kad sklypas bus naudojamas, jame auginamos daržovės, pjaunama žolė, tokiu būdu gaunama nauda ir sklypų savininkams, ir projekto dalyviams – daržovių augintojams, kartu patenkinti ir sklypų kaimynai, kadangi sklypai prižiūrimi ir tvarkingi.
- Ekonominis interesas. Žemės savininkai gauna apie 10–15 proc. jų sklype užaugintos produkcijos.

Antra dalyvių grupė, kurią sudaro miestiečiai, taip pat turi galimybę patenkinti įvairialypius interesus: užsiauginti daržovių savo vartojimo reikmėms, pabūti lauke, ištrūkti iš miesto, integruotis į panašius pomėgius turinčių žmonių bendruomenę ir drauge įgyvendinti įvairias socialines veiklas bei organizuoti renginius. Didelę dalį projekte dalyvaujančių miestiečių sudaro jaunos šeimos, kurios yra suinteresuotos į

visas projekto veiklas įtraukti vaikus, t. y. parodyti jiems, kaip yra sodinamos ir prižiūrimos daržovės ir vaismedžiai, koks užauga derlius ir kada kiekviena daržovė subręsta, formuoti kitus vaiko lavinimui svarbius įgūdžius. Be to, prižiūrint daržus, dažnai atsiranda galimybė pamatyti įvairių gyvūnų, su jais susipažinti, o tai taip pat labai svarbu ir įdomu jaunų šeimų atžaloms.

Vietos valdžios dalyvavimas projekte šiuo metu dar nėra labai išplėtotas. Projekto iniciatorės projekto idėją pristatė kai kurioms seniūnijoms, siekdamas pradėti bendradarbiauti su seniūnijų socialiniais darbuotojais, kad būtų galima surasti senyvo amžiaus žmonių, kurie norėtų dalyvauti projekte, ir tokiu būtu padėti išspręsti dalį jų socialinių problemų (pvz., socialinės atskirties), tačiau socialinės darbuotojos neparodė noro bendradarbiauti, ir nuolatinis bendradarbiavimo ryšys šiuo metu nėra sukurtas. Projekto idėja buvo pristatyta Vilniaus miesto savivaldybės atstovams, kurie šiai idėjai pritarė, bet kadangi projektas dar nebuvo pradėtas įgyvendinti, tolimesnis bendradarbiavimas neįvyko.

7. Su kokiomis išorės organizacijomis ar asmenimis, kurie negyvena šioje vietovėje, bendradarbiaujama vystant projektą?

Įgyvendinant projektą, bendradarbiaujama su dviejų tipų organizacijomis. Pirmojo tipo organizacijos padeda pritraukti naujų dalyvių, kadangi vykdo tam tikrą veiklą, susijusią su vyresnio amžiaus žmonėmis (pvz., bendradarbiaujama su Lietuvos Carito organizacija, Nacionalinės socialinės integracijos institutu).

Antrojo tipo organizacijos padeda vystyti patį projektą, konsultuojant dėl paties bendradarbiavimo tinklo modelio sukūrimo, projekto organizavimo ir valdymo aspektų ir pan. (pvz., bendradarbiaujama su socialinio verslo akceleratoriumi „Socifaction“, organizacija „Geri norai“, kuri padeda verslo ir nevyriausybinėms organizacijoms inicijuoti ir įgyvendinti projektus, stiprinančius Lietuvos nevyriausybinių organizacijų sektorių bei didinančius socialinės atsakomybės suvokimą).

8. Kokia parama buvo gauta ir reikalinga ateityje? Ką projekto iniciatoriai būtų padarę greičiau ir geriau, jei būtų suteikta parama projekto įgyvendinimo pradžioje?

Projekto iniciatorės, norėdamos pradėti įgyvendinti šį projektą, pateikė projekto paraišką socialinio verslo akceleratoriui „Socifaction“. Socialinio verslo akceleratoriaus komanda pritarė šiai idėjai ir skatino įgyvendinti šį projektą. Bendradarbiavimo metu buvo suteikta ekspertinė ir emocinė pagalba, sudaryta galimybė dalyvauti mentorystės programoje. Šiuo metu socialinio akceleratoriaus komanda projekto vykdytojoms suteikė patalpas veiklai vykdyti.

Projektui įgyvendinti nebuvo suteikta jokia finansinė parama. Visos veiklos buvo vykdomos savanorystės pagrindu, pritraukiant savanorių, kurie atliktų tam tikrus sutartus darbus (pvz., projekto administravimo, dalyvių paieškos, svetainės ir dizaino kūrimo, komunikavimo ir pan.).

Projekto iniciatorės negalėjo įvardyti, ar projektas būtų įgyvendintas kitaip, greičiau ar geriau, jei būtų buvusi gauta finansinė parama. Projekto įgyvendinimo metu didžiausia paskata veikti buvo įdomi projekto idėja, noras pasiekti matomų rezultatų, įtraukti suinteresuotus dalyvius. Įdomi ir inovatyvi projekto idėja padėjo sudominti nemažai savanorių, kurie sutiko projekte dirbti nemokamai – kaip įvardijo pačios projekto iniciatorės, vien todėl, kad ši projekto idėja jiems atrodė labai įdomi ir patraukli.

Kadangi pastaruoju metu buvo nuspręsta, kad projektą norima plėtoti toliau, pritraukiant daugiau dalyvių, organizuojant daugiau veiklų bei plečiant savo veiklos ribas į kitus didžiuosius Lietuvos miestus, iškilo ir projekto finansavimo klausimas. Visi numatomi projekto darbai užims nemažai laiko, darbų apimtys irgi augs, todėl norima surasti būdų, kaip būtų galima finansuoti bent kelių žmonių įdarbinimą. Projekte dirbė savanoriai nebegali daug laiko skirti šiam projektui, kadangi turi ir kitų įsipareigojimų. Pačios projekto iniciatorės šiuo metu turi kitus apmokamus darbus ir šiam projektu skiria mažesnę laiko dalį. Planuojama pasiūlyti patiems kaimų gyventojams tapti projekto savanoriais, užsiimant veikla, kuri būtų jiems priimtina, skatinant ugdyti jų tam tikrus dalykinius įgūdžius, kartu ir stiprinant ryšius su savo gyvenamąja vieta.

9. Ką dar būtų galima patobulinti ir išplėtoti, didinant gyvenvietės gyvybingumą?

Projekto iniciatorės turi daug naujų idėjų, kaip būtų galima tobulinti ir plėtoti projektą.

Pirmiausia, bendradarbiavimą norima plėtoti ir kituose Lietuvos miestuose, siūlant daržų nuomos miestiečiams paslaugas (Klaipėdoje, Šiauliuose, Panevėžyje ir kt. miestuose), kad projektas būtų įgyvendinamas nacionaliniu mastu. Tokį pageidavimą jau išreiškė nemažai naujų potencialių projekto dalyvių iš kitų Lietuvos miestų, kadangi iki 2016 m. projektas įgyvendinamas tik Vilniaus ir Kauno apskrityje.

Projektą planuojama plėtoti ir pritraukiant daugiau kaimo gyventojų iš tų kaimų, kurie jau dalyvauja šiame projekte. Pavyzdžiui, viena iš projekto dalyvių, pakvietusių augintis daržoves savo darže Melkio kaime, projekto iniciatorės informavo, kad apie patį projektą ir jo įgyvendinimo aplinkybes 2016 m. pavasario–rudens laikotarpiu papasakojo kaimynams, jau ne vienas pareiškė norą 2017 m. prisijungti prie šios iniciatyvos.

Norint plėsti projekto įgyvendinimo mastą, būtina surasti daugiau savanorių, kurie norėtų prisijungti prie projekto įgyvendinimo, teikiant įvairias paslaugas (pvz., programavimo, dizaino kūrimo, komunikacijos, mokymų ir pan.). Jais galima pakviesti tapti projekte dalyvaujančių kaimų gyventojus, ypač jaunos žmones.

Projekto iniciatorės taip pat planuoja rengti daugiau įvairių seminarų ir mokymų ekologijos, darnios gyvensenos, sveikos mitybos, daržininkystės ir pan. temomis. Norint organizuoti daugiau mokymų, būtina įtraukti daugiau dalyvių, kurie galėtų skaityti paskaitas (pvz., ekologijos studentai iš įvairių aukštojo mokslo įstaigų ir pan.).

Artimoje ateityje projekto svetainėje norima padaryti atskirą skiltį, kurioje projekto dalyviai galėtų aprašyti savo bendradarbiavimo patirtį kiekvieno sezono metu (pvz., rašyti savo tinklaraštį). Taip pat norima pradėti rengti naujienlaiškius, kuriuose būtų pateikiama aktuali su projekto įgyvendinimu susijusi informacija, kad su projektu galėtų susipažinti kuo didesnis skaičius žmonių, kurie vėlesniame etape galėtų patys tapti projekto dalyviais.

10. Kokių ypatingų bruožų turi turėti gyvenvietė ir jos gyventojai, kad galėtų įgyvendinti panašų projektą?

Panašus projektas gali būti įgyvendintas bet kurioje gyvenvietėje, esančioje netoli didžiųjų miestų. Kaip įvardijo viena iš projekto iniciatorių Austė Černiauskaitė, tokią projektą galima įgyvendinti ne tik kitose Europos valstybėse, bet ir už Europos ribų, visame pasaulyje, kadangi ši problema aktuali beveik visoms valstybėms. Miestuose gyvena žmonės, neturintys žemės, tačiau dalis jų nori užsiauginti daržovių savarankiškai, o šalia miestų esančiose kaimo gyvenvietėse gyvena vyresnio amžiaus žmonės, galintys ir norintys dalį savo sklypo leisti naudotis kitiems žmonėms, tuo pačiu pabendraujant, gaunant tam tikras paslaugas. Be to, šalia miestų dažnai yra nemažai apleistos žemės, kurių savininkai yra suinteresuoti, kad ją kažkas dirbtų. Šios priežastys parodo, kad projekto plėtros perspektyvos yra labai palankios.

Lietuvos atveju šis projektas gali būti sėkmingai perkeltas ir į kitus Lietuvos priemiesčiuose išsikūrusius kaimus, taikant tą patį bendradarbiavimo modelį, be to, šio projekto iniciatorės jau yra numačiusios tokią veiklą įgyvendinti. Vertinant naujų kaimo gyvenviečių dalyvavimo projekte galimybes, projekto iniciatorės pabrėžė, kad projekte gali dalyvauti ir gyvenvietės, esančios atokiau nuo didžiųjų miestų, tačiau tokiu atveju jos turi būti kažkuo unikalios, kad dalyviai būtų pasiryžę važiuoti didesnę atstumą, norėdami užsiauginti daržovių. Vienu iš tokių pavyzdžių galima įvardyti projekto dalyvį Tada Lomaną, kviečiantį užsiauginti daržovių jo vienkiemyje Molėtų rajone, nutolusiame nuo Vilniaus apie 65 km. Jis jau nemažai metų užsiima gamtine žemdirbyste ir kviečia pas jį ne tik užsiauginti daržovių, bet ir daugiau išmokti apie gamtinę žemdirbystę. Prisistatydamas kitiems projekto dalyviams, jis nurodo, kad jam gamtoje praleistas laikas yra pagrindinė dvasinė praktika, skirta sąmoningumo auginimui ir sveikos psichologijos palaikymui. Tadas pats užsiaugina visas jo mitybai reikalingas daržoves. Jis taip pat augina vaismedžius, vaiskrūmius, riešutmedžius bei užsiima kelmine bitininkyste. Tadaui pasisiūlius pasidalyti savo žiniomis, susikūrė projekto dalyvių komanda, norinti išmokti gamtinės žemdirbystės ir nebijanti vyksti puoselėti savo daržo didesnę atstumą. O kito projekto dalyvio, išsikūrusio atokioje vietovėje Švenčionių rajone, apie 85 km nuo Vilniaus, patirtis ne tokia sėkminga. Nors jis siūlė vietą daržui, kuriuo galėtų naudotis norintys projekto dalyviai, tokių norinčių neatsirado, kadangi vietovė labai nutolusi, ir taip dažnai važinėti, kad būtų galima atsakingai prižiūrėti daržą, yra per toli. Todėl, norėdami įdiegti projekto siūlomą vietos žemės ir intelektualinių išteklių potencialo panaudojimo būdą atokesnėse kaimo gyvenvietėse, sklypų savininkai turėtų bendradarbiauti su ekologinės, biodinaminės, gamtinės, permakultūrinės ir pan. augalininkystės mokyklų specialistais, kad jie imtų konsultuoti miestiečius, kaip užsiauginti sveikesnių produktų (tai reiškia, kad *siūlomas*

naudoti kaimo gyvybingumo veiksnys, svarbiausias penktojoje poindustrinio kaimo evoliucijos stadijoje).

Projektą įgyvendinti norintys asmenys turi turėti paskatų užsiimti įdomia veikla ir idėja, suburti iniciatyvių žmonių komandą, skirti pakankamai laiko, kad surinktų dalyvių, norinčių dalyvauti projekte, skaičių – tų, kurie nori auginti daržoves, ir tų, kurie kviečia naudotis savo daržu. Pagrindiniai ištekliai – žmogaus darbo laikas, nepriklausomai nuo to, ar darbas būtų apmokamas, ar žmogus užduotis atliktų savanorystės pagrindu.

3.4. Kaimų senbuvų ir naujakurių požiūrių derinimas Nemenčinės kaimiškojoje seniūnijoje

1. Koks projekto turinys?

Pirmieji naujakuriai į Vilniaus rajone esančios Nemenčinės kaimiškosios seniūnijos apylinkes pradėjo keltis 1998 m. Pradėjus laisviau disponuoti atkurtomis savininkų nuosavybės teisėmis į žemę, procesas itin suintensyvėjo 2003–2004 m. ir su pagreičiu tęsėsi iki pat ekonominės krizės 2008–2009 m. sąlygoto sulėtėjimo, o po jos vėl įgavo prieš tai buvusius tempus ir spartėja iki pat šių dienų. Todėl per pastaruosius du dešimtmečius Nemenčinės seniūnijos gyventojų skaičius ne mažėjo, kaip būdinga visai Lietuvai, bet išliko pastovus, o kai kuriais metais netgi šiek tiek didėjo. Nemenčinės kaimiškosios seniūnijos seniūno Eduardo Pucevičiaus teigimu, į Nemenčinės kraštą atvyksta gyventojai ne tik iš Vilniaus, bet ir iš įvairių kitų Lietuvos miestų: Panevėžio, Šiaulių, Klaipėdos ir kt. Vietiniai gyventojai taip pat stato naujus namus, kuriuose įsikuria šeimos sukūrę senbuvų vaikai. Jau 20 metų Nemenčinės seniūnijos Tuščiaulių kaime gyvenantis Viktoras Miloserdnas prisimena laikus, kai jo kaimelyje stovėjo vos kelios trobos (Misija: Vilnija... 2015). Tačiau per pastaruosius penkerius metus kaimas ženkliai pasikeitė: penkių senų trobų kaimynystėje jau pastatyta dešimt naujų namų, kuriuose įsikūrė naujakuriai. Vertinant migracijos procesus Vilniaus rajone pagal oficialiosios statistikos duomenis, pastarųjų penkerių metų laikotarpiu pastebima teigiama tendencija: per 2011–2015 m. laikotarpį į Vilniaus rajoną atvyko gyventi 16168 asmenys, išvyko 15573, tad neto migracija yra teigiama ir sudaro 595 gyventojų prieaugį.

Naujakuriai dažniausiai neturi jokių sąsajų su senbuviais ar jų giminaičiais, tad įsiliejimas į vietos bendruomenę ne visuomet būna sklandus. E. Pucevičiaus teigimu, daug incidentų tarp vietos gyventojų ir atvykėlių nėra užfiksuota, tačiau kartais nedidelių konfliktų iškyla. Visiškai natūralu, kad įsiliejant į savo istoriją ir tradicijas turinčią bendruomenę, nesutarimų kyla tiesiog iš nežinojimo, nes dažnai nepasidomima, kaip gyvena vietos bendruomenė, kokios jos vertybės ir tradicijos.

Iš miesto į kaimą atvykusiems naujakuriams problemų kyla dar ir todėl, kad miestiečiai nežino, kas jų laukia naujoje gyvenamojoje vietovėje. Dauguma Nemenčinės seniūnijos naujakurių – pasiturintys miestiečiai, gimę ir užaugę mieste, įpratę naudotis

visais miesto ir viešųjų paslaugų privalumais: asfaltuotomis ir apšviestomis gatvėmis, kiaurą parą veikiančiais prekybos centrais, vaistinėmis, viešojo maitinimo ir sveikatos priežiūros įstaigomis, galiausiai – vandentiekio, nuotekų, telekomunikacijų sistemomis ir pan. Tad daugumai naujakurių atrodė, kad apsigyvenus kaimiškose seniūnijos vietovėse, visos viešosios paslaugos turėtų būti lygiai tokios pat, kaip ir mieste. E. Puncevičiaus teigimu, naujakuriams buvo itin sudėtinga suprasti, kodėl atokesnėse seniūnijos vietovėse keliai yra sunkiau pravažiuojami, neasfaltuoti, neapšviesti, kai kur nėra centralizuotų komunikacijos sistemų, parduotuvės ar vaistinės.

Nesutarimų tarp kaimų senbuvių ir naujakurių priežastimi neretai tampa pradėtos statybos, neišvengiamai sąlygojančios intervenciją į kaimų senbuviams įprastą ramybę ir įpročius. Neretai statybos pradedamos vietose, iki tol senbuvių naudotose jų mažų namų ūkių reikmėms (pvz., gyvuliams ganyti, daržovėms ar pašarinėms kultūroms auginti ir pan.). Prasidėjus statyboms, jie netenka pagal ilgus metus bendruomenėje nusistovėjusią tvarką bendru sutarimu gyventojų reikmėms naudotų laisvų žemės plotų, nepriklausančių jiems nuosavybės teise. Dar kritiškesnė situacija susiklosto vandens telkinių pakrantėse, kai kaimų senbuviams apsunkinamas anksčiau įprastas priėjimas prie jų. Be visų šių nepatogumų, kaimų senbuviai dar yra priversti taikstyti su statybos mechanizmų keliamu triukšmu, o naujakuriams įsikūrus – susigyventi su naujų, dažniausiai greitų automobilių keliamais pavojais saugumui, nevaldomais naujakurių augintiniais, teršiančiais pakeles ir kaimo gyventojų daržus ir pan.

Nutinka ir taip, kad kaimų senbuvių ir naujakurių nesutarimai išliepsnoja dėl absurdiškų priežasčių: viename kaime naujakuriui pasirodė, kad vietinė gyventoja, vasarą pakelėje pririšusi veršelį, kankina gyvulį; į kitą kaimą atsikėlę gyventi žmonės apskundė savo kaimynus dėl triukšmingos karvės ir pan.

Visgi yra ir gerosios patirties pavyzdžių, kaip ilgainiui susiformuoja labai pozityvūs santykiai tarp kaimo senbuvių ir naujakurių, o į bendruomenės ateitį žvelgiama kaip į vieną didžiulį bendrą projektą. V. Miloserdnas pripažįsta, kad nors yra paskutinis Tuščiulių kaimo senbuvis, atvykėliai jo neignoruoja, o atvirkščiai – gerbia (Misija: Vilnija... 2015). Naujakuriai yra jaunos šeimos ir pirmiausia senbuvį gerbia dėl garbaus jo amžiaus (62 m.). Su keletu naujakurių šeimų užsimezgė itin draugiški abipusiai vertingi bendravimo ir bendradarbiavimo ryšiai. Vienintelis likęs kaimo senbuvis ne tik gali papasakoti, kaip kaime gyventa anksčiau, bet ir patarti ūkio klausimais. Dar turėdamas jėgų, pagelbėja nudirbant kai kuriuos ūkio darbus. Paslaugus kaimo senbuvis niekad neatsisako padėti, o vakarais sulaukia svečių savo namuose – mat nuo jo sodybos atsiveria gražus vaizdas į Neries upės slėnį, kurio iš naujakurių namų nematyti.

Skirtingi kaimų senbuvių ir vis gausėjančios naujakurių grupės požiūriai į Nemenčinės krašto vystymą tapo iššūkiu vietos valdžios atstovams. Siekiant kurti Nemenčinės kraštą kaip patrauklią gyvenamąją vietovę, teko ieškoti būdų, kaip suvienyti skirtingus grupių požiūrius. Matydama naujakurių iniciatyvumą ir polinkį inovacijoms bei senbuvių vertingą indėlį puoselėjant krašto kultūrą ir tradicijas, seniūnija sumanė integracijos procesą pradėti paskatinant gyventojus siekti visiems priimtinių bendrų tikslų. Ir Nemenčinės kaimų senbuviai, ir naujakuriai – visi nori

gyventi gražioje išpuoselėtoje aplinkoje. Tačiau investicijų į viešąją infrastruktūrą apimtys, o kartu ir vietos valdžios galimybės ženkliai pagerinti padėtį – labai ribotos. Tad sumanyta paskatinti privačias iniciatyvas, gražinant senųjų ir naujai įkurtų sodybų aplinką. 2011 m. pradėtas vykdyti projektas – gražiausios Nemenčinės seniūnijos sodybos konkursas. Kiekvienoje iš devynių Nemenčinės seniūnijos seniūnaitijų – Didžiųjų Kabiškių, Piliakalnio, Raudondvario, Rudausių, Tuščiaulių, Krevalaužių, Sirvydiškių, Gražtelių ir Eitminiškių – buvo renkama gražiausia sodyba (Ždanovič 2014). E. Pucevičiaus teigimu, ši iniciatyva labai paskatino kaimų senbuvius pasitempti. Anksčiau apleistų sodybų šeimininkai, atsidūrę gražiausios sodybos konkurso laureatų ar tiesiog gražiai besitvarkančių naujakurių kaimynystėje, nejučia patys pradeda atsakingiau tvarkytis ir puoselėti aplinką. Naujakuriai, įsitraukdami į varžytuves, o vėliau – dalyvaudami Nemenčinės kaimiškosios seniūnijos gražiausių sodybų apdovanojimo ir kituose renginiuose, pamažu suartėja su vietine bendruomene, pradeda suvokti ir priimti jos vertybes, pažinti tradicijas, vis dažniau imasi bendrų veiklų.

Dar viena sėkminga Nemenčinės seniūnijos kaimų senbuvių ir naujakurių bendruomenių vienijimo iniciatyva – bendram naudojimui įrengtos viešos rekreacinės erdvės su lauko treniruokliais, žaidimų aikštelėmis. Seniūno E. Pucevičiaus teigimu, šios rekreacinės erdvės vis labiau suartina kaimų senbuvius ir naujakurius – vis dažniau juos pavyksta pamatyti bendraujančius aktyvaus poilsio zonose. Vėliau tokio bendravimo padariniai tampa naujomis gyvenamosios vietos vystymo idėjomis bendruomenių susirinkimuose: sutariama sutvarkyti prieigą prie vandens telkinio ar kitą viešą aikštelę, įrengti suolą ir stalą su stogeliu, suorganizuoti kalėdinį ar kitą renginį (pvz., Didžiųjų Kabiškių kaime taip 2015 m. gimė idėja organizuoti šventę „Vasaros belaukiant“) ar net festivalį (pvz., nuo 2014 m. prie Nemenčinės seniūnijai priklausančio Gėlos ežero pradėtas rengti muzikos festivalis „Gėla“, atnešęs į Nemenčinės kraštą iki tol nematytų naujų pozityvių idėjų (Muzikos festivalis „Gėla“... 2015)). Taip pamažu suartėja kaimų senbuvių ir naujakurių požiūriai į vietovės vystymą.

2. Kokių geografinės vietos ir gamtinių išteklių pranašumą turi gyvenvietė?

Nemenčinės kraštas yra Vilniaus rajono šiaurės rytuose. Jį sudaro dvi seniūnijos: Nemenčinės miesto ir Nemenčinės rajono, arba kaimiškoji, seniūnija (šioje atvejo studijoje tiriama Nemenčinės kaimiškoji seniūnija). Nemenčinės kaimiškoji seniūnija yra antra pagal užimamą plotą Vilniaus rajono seniūnija, dar kartais, seniūno teigimu, pavadinama ir „miegamuoju“ Vilniaus rajonu. Nemenčinės miestas nutolęs nuo sostinės tik 20 km, lengvai pasiekiamas viešuoju transportu ar automobiliu. Nemenčinės kaimiškosios apylinkės pasižymi rekreaciniu požiūriu patraukliu gamtovaizdžiu, čia gausu pušynų ir poilsiautojų pamėgtų vandens telkinių ir lankytinų objektų (Vilniaus apskrities kraštotyra... 2015). Pietrytinėje ir pietinėje pusėse seniūnijos teritorija teka antroji pagal dydį Lietuvos upė Neris ir keletas jos intakų. 2 km į rytus nuo seniūnijos centro Nemenčinės miške telkšo Gėlos ežeras. Seniūnijos teritorijoje yra Europos centro kraštovaizdžio draustinis, gamtos paminklas –

Liucionių verkianti uola, Nemenčinės, Bernotų piliakalnis ir pilkapynas, 7 objektai, įtraukti į Senųjų Lietuvos šventviečių katalogą (Vaitkevičius 2006), 3 architektūros paminklai.

Gausaus naujakurių skaičiaus kėlimąsi į Nemenčinės seniūnijos apylinkes visų pirma lėmė seniūnijos geografinė padėtis ir turtingų gamtinių išteklių sąlygoti privalumai. E. Puncevičiaus teigimu, Nemenčinės kraštas naujakuriams patrauklus dėl šių priežasčių: pirma, netoli sostinė Vilnius – didžiausias Lietuvos miestas, tad trauka labai didelė; antra – gražus kraštovaizdis, gausus rekreacinių išteklių. Naujakuriai nėra linkę kurtis judriame Nemenčinės mieste. Daug labiau vertinami atokesni Nemenčinės seniūnijos kaimai, išikūrę vaizdingose Neries, jos intakų ir ežerėlių pakrantėse, kuriems pasiekti nereikia didelių laiko sąnaudų, tačiau rekreaciniai poreikiai patenkinami geriau.

3. Kas inicijavo projektą?

Skirtingų Nemenčinės krašto bendruomenių grupių požiūrių į seniūnijos gyvenviečių vystymą suvienijimą iniciavo Nemenčinės seniūnija. Nors iš pirmo žvilgsnio tai labai paprastos iniciatyvos – gražiausios sodybos konkursas, viešųjų rekreacinių zonų sutvarkymas, įrengiant lauko treniruoklius, žaidimų aikšteles ir pan. – jų įgyvendinimas paskatino kaimų senbuvų ir naujakurių bendravimą, kurio procese susikūrė sąlygos atsirasti bendriems interesams ir gimė požiūrių į bendruomenės vystymą derinimo užuomazgos.

4. Iš ko kilo projekto idėja (per aktyvistų grupės diskusiją, kas nors matė panašų pavyzdį užsienyje ar Lietuvoje ir pan.)?

Kaimo senbuvų ir naujakurių požiūrių į gyvenvietės vystymą derinimas, panaudojant bendram gyvenamosios vietovės vystymui parankias priemones, tokias kaip kaimo senbuvų ir naujakurių konkuravimas dėl gražiausios sodybos ar rekreacinių erdvių įrengimas (lauko treniruokliai), savo turiniu nėra originalūs projektai nei regioniniu, nei nacionaliniu lygiu. Tačiau tikslas, kurio siekiant iniciatyvos įgyvendinamos, t. y. suvienyti kaimo senbuvų ir naujakurių pajėgas kurti patrauklias Nemenčinės krašto gyvenvietes, yra naujas.

5. Kas dalyvavo įgyvendinant projektą: aktyvistų profesijos ir išsilavinimas?

Nemenčinės seniūnijos naujakuriai daugiausia yra pasiturintys, aukštąjį išsilavinimą įgiję asmenys, turintys profesijas, nuolatinės darbovietės ar verslus, dažniausiai – didmiestyje. Kaimų senbuviai yra ilgametę praktinę patirtį sukaupę garbaus amžiaus žmonės (apie 17 proc.), jų vaikai su šeimomis (apie 66 proc.) ir anūkai (apie 17 proc.). Seniūnijos darbuotojai – aukštąjį išsilavinimą įgiję asmenys (Vilniaus rajono savivaldybės... 2015).

6. Kokį interesą įgyvendinant projektą mato: a) atskiri projekto dalyviai ir b) vietos valdžia?

Nemenčinės seniūnijoje pagal individualų interesą galima išskirti 3 skirtingus interesus turinčias grupes: kaimų senbuviai; naujakuriai, besikuriantys senbuvių bendruomenėje; naujakuriai, besikuriantys anksčiau neapgyvendintose vietovėse ir kuriantys naują bendruomenę.

Kaimų senbuviai paprastai yra garbaus amžiaus sulaukę gyventojai, kuriems svarbus pastovumas, ramybė ir įprasto gyvenimo ritmo palaikymas. Jie ilgainiui yra pripratę prie kuklesnių gyvenimo sąlygų kaimiškoje vietovėje ir nekelia joms ypatingų reikalavimų. Naujakuriai į jų gyvenimą įneša daug sumaišties. Vieni senbuviai kenčia dėl statybų keliamo triukšmo, nevaldomų naujakurių augintinių (pvz., kaime neįprasta laikyti palaidus šunis, o naujakurių palaidi šunys teršia pakeles, niokoja daržus) ar priekaištų jų gyvenimo būdui ir ūkininkavimui (pvz., dėl mėšlo kvapo, naminių gyvulių riaumojimo). Taip, jų supratimu, bloginama jų gyvenimo kokybė. Kiti vietiniai gyventojai su naujakuriais puikiai sutaria, jaučiasi laimingi, galėdami padėti patarimais (pvz., kaip atlikti tam tikrus ūkio darbus) ar užsidirbti naujakurių valdose (padėti prižiūrėti vaikus, tvarkyti aplinką ar daržus). Taip jie ne tik gauna papildomų pajamų, bet ir patenkina savo socialinius poreikius, nes vieniši asmenys, bendraudami su naujakuriais, jaučiasi reikalingi. Be to, senbuviai turi galimybę perduoti savo sukauptą patirtį ar krašto gyvąją istoriją ateities kartoms (pvz., pasidalyti daržovių auginimo subtilybėmis, prižiūrint naujakurių vaikus, pasakoti istorijas apie vietovės praeitį).

Naujakuriai, besikuriantys senbuvių bendruomenėse, yra atviri, linkę prisitaikyti ir įsiliesti į kaimišką bendruomenę, tapti jos dalimi, perimti ir puoselėti bendruomenės vertybes ir tradicijas. Remiantis Nemenčinės seniūnijos Didžiųjų Kabiškių kaimo naujakurio Ryšardo patirtimi, čia įsikūręs, jis surado ramybę, kurios nuolat troško ir ieškojo gyvendamas mieste. Be to, jis jaučiasi tapęs bendruomenės dalimi, ko jam nepavyko pasiekti Vilniaus mieste. Naujakurys džiūgauja, kad kaime visi vieni kitus pažįsta. Net einant į parduotuvę ar kur kitur kiekvienas praeivis pasisveikina, pakalbina Ryšardą jo gimtąja lenkų kalba. Ryšardo teigimu, gyvenimas užmiestyje palankesnis ir laiko sąnaudų prasme: jam kelionė į Vilnių užtrunka apie 15–20 min., kai gyvenant Vilniaus mieste nuvykti nuo vieno taško į kitą kartais užtrukdavo valandą ar dar ilgiau. Naujakurio tvirtinimu, į Vilnių vykti net nėra būtinybės, nes Nemenčinės mieste taip pat galima apsirūpinti ne tik būtiniaisiais produktais, bet ir darbu, ko, jo manymu, kartais žmonės nežino, arba tiesiog nenori dirbti (Misija: Vilnija... 2015). Prisitaikyti linkę naujakuriai paprastai netampa radikaliais inovatoriais senbuvių bendruomenėse. Jiems daug svarbiau jaustis bendruomenės nariais, dalyvauti įvairiose vietos bendruomenės iniciatyvose ir kultūriniame gyvenime. Jie linkę dalyvauti gyvenvietės vystyme tiek, kiek juos tai įpareigoja daryti atsinešta miestietiško gyvenimo būdo patirtis ir noras socializuotis.

Pastebėti ir tokie reiškiniai, kai iš miesto atvykę naujakuriai, patirdami sunkumų įsiliejant į vietos bendruomenės gyvenimą, imasi kurti naują – savo bendruomenę, taip išstumdami senąją. Naujosios bendruomenės buriasi dažniausiai pagal bendrus profesinius ar kultūrinius interesus, nes istoriškai susiklostė, kad Vilnijos krašte

lietuvių bendruomenei visuomet priklausė mažuma. Pagal 2011 m. gyventojų surašymo duomenis, Vilniaus rajone lenkai sudarė 52,07 proc. visų gyventojų, lietuviai – 32,48 proc., rusai – 8,01 proc., kitų tautybių atstovai – dar mažiau. Yra nuomonių (pvz., Misija: Vilnija... 2015), kad lietuvių bendruomenė Vilniaus rajone yra labiau izoliuota nei kitos, tad ne visuomet pavyksta pritapti naujakuriams, atvykusiems iš tų Lietuvos pakraščių, kur nekalbama nei lenkiškai, nei rusiškai. Todėl tokie naujakuriai Vilniaus rajone dažniau įsikuria ten, kur anksčiau nebuvo jokios gyvenvietės ir taip *susiburia naujos bendruomenės (t. y. kaimiškujų teritorijų evoliucija pereina į šeštąją ciklo stadiją)*.

Naujakuriai, besikuriantys anksčiau neapgyvendintose vietovėse naujose bendruomenėse, paprastai yra asmenys, siekiantys ramaus, gana izoliuoto, individualius poreikius maksimaliai tenkinančio gyvenimo užmiestyje, gamtos prieglobstyje. Jų pagrindiniai interesai – gyvenamosios vietos patogumas ir kuo mažesnė finansinė našta. Remiantis nekilnojamojo turto agento Šarūno Kaniavos teigimu, Vilniaus rajone naujose bendruomenėse besikuriantiems naujakuriams labai svarbus veiksnys yra sodybos kaina, ir visai nesvarbus atstumas iki miesto centro, nes dažnai tai asmenys, kurie dirba naudodamiesi naujausių informacinių technologijų teikiamais privalumais ir lanksčiai organizuojamais darbo santykiais, tad jiems nebūtina kiekvieną rytą vykti į darbo vietą mieste. Ši naujakurių grupė nėra suinteresuota puoselėti krašto kultūrą, perimti vietos tradicijas. Jie todėl ir tampa naujai besikuriančios bendruomenės nariais, nes turi labai aiškią savo gyvenamosios vietovės viziją. Vietos valdžia ir vietos bendruomenė jiems dažniau tampa ribojančiu, o ne skatinančiu veiksmu, nes jų gyvenamosios vietos vizija paprastai yra grįsta inovatyviomis idėjomis ir kenčia dėl įvairių teisės aktų ar aplinkosaugos reikalavimų apribojimų.

Nemenčinės seniūnija siekia aktyviai dalyvauti vienijant gyventojų grupių požiūrius į vietovės vystymą. Seniūnijos iniciatyva organizuojamas gražiausios sodybos konkursas paskatina tiek kaimų senbuvius, tiek naujakurius atsakingai prižiūrėti savo namų aplinką. Taip gyvenvietės tampa patrauklesnės, o skatinant atsakomybę už privačios aplinkos tvarkymą, ji pamažu persikelia ir į viešąsias erdves (pvz., tvarkant sodybos gyvatvorę, gyventojas sutvarkys ir viešosios erdvės dalį – šalikelę prie jos; rūpindamasis savo gėlynu, pats neniokos ir neleis kitam niokoti gėlynų viešose erdvėse ir pan.). Taip vystosi bendruomeniškas, atsakomybė, o kartu – suartėja ir požiūriai į gyvenvietės vystymo viziją. Sutvarkytos viešosios rekreacinės zonos su įrengtais lauko treniruokliais, žaidimų aikštelėmis suartina kaimų senbuvius ir naujakurius neformaliai bendrauti laisvalaikio. Tai padeda ne tik surasti bendrų pomėgių, bet ir pasikeisti gyvenamosios vietovės vystymo idėjomis bei pradėti jas įgyvendinti.

7. Su kokiomis išorės organizacijomis ar asmenimis, kurie negyvena šioje vietovėje, bendradarbiaujama vystant projektą?

Vystant Nemenčinės seniūnijos kaimų senbuvių ir naujakurių požiūrių derinimo iniciatyvas, bendradarbiaujama su kelių tipų išorinėmis organizacijomis. Pirmojo tipo organizacijoms priskirtinos kaimyninių regionų vietos valdžios institucijos.

Bendradarbiaujant su kaimynine Vilniaus rajono Riešės seniūnija, šios seniūnijos Pikeliškių gyvenvietėje kasmet organizuojama Derliaus šventė, kurios metu apdovanojami gražiausių Nemenčinės seniūnijos sodybų konkurso nugalėtojai. Taip gyventojai supažindinami su didesnio kaimiško regiono pasiekimais, atsiranda galimybė patraukliu būdu pasidalyti gyvenviečių vystymo gerąja patirtimi. Vilniaus rajono savivaldybė padeda užtikrinti seniūnijai priskirtų funkcijų, svarbių vystant gyvenvietes, vykdymą (pvz., kelių, kapinių priežiūra, viešosios aplinkos tvarkymas, gatvių apšvietimas) ir kitų seniūnijos organizuojamų iniciatyvų (pvz., Rudausių daugiafunkcinio centro, 3 vaikų žaidimų aikštelių įrengimas) finansavimą. Tačiau E. Pucevičius pabrėžia, kad finansavimo stygių veikia ir tai, kad ne visi Nemenčinės krašto naujakuriai savo gyvenamąją vietą yra deklaravę seniūnijoje, tad dėl to ir asignavimų iš savivaldybės vietos valdymo funkcijų vykdymui gaunama mažiau, nei realiai reikia.

Antrojo tipo organizacijoms priskirtinos nacionalinės valdžios institucijos. Nemenčinės kaimiškoje seniūnijoje veikia trys bendruomenės: asociacija „Nemenčinės bendruomenė“, asociacija „Bokštas“ ir Kalnuotės bendruomenė. Vystant šių bendruomenių iniciatyvas, bendradarbiaujama ir su išorinėmis nacionalinės valdžios institucijomis. Bendruomenės dalyvauja Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos organizuojuose bendruomeninės veiklos stiprinimo projektų finansavimo konkursuose (Nevyriausybinių organizacijų... 2014). Rengiant ir įgyvendinant kitus smulkius gyvenvietės vystymo projektus, talkina Žemės ūkio ministerijos Programos „Leader“ ir žemdirbių mokymo metodikos centras.

Taip pat bendradarbiaujama su privačiais rėmėjais, kurių seniūnija priversta ieškoti, siekiant palaikyti tradicija tapusius renginius (pvz., gražiausios sodybos rinkimai, festivalis „Gėla“ ir kt.) ar pagerinti vietos infrastruktūrą (pvz., pasitūrinant naujakuriai skatinami investuoti, įsirengiant privažiavimą į sodybą ir pan.).

8. Kokia parama buvo gauta ir reikalinga ateityje? Ką projekto iniciatoriai būtų padarę greičiau ir geriau, jei būtų suteikta parama projekto įgyvendinimo pradžioje?

Iš Vilniaus rajono savivaldybės biudžeto Nemenčinės kaimiškajai seniūnijai, remiantis jos veiklos 2015 m. ataskaita, skirti asignavimai pagal keletą programų, kurios netiesiogiai siejasi su kaimo senbuvių ir naujakurių interesų derinimo iniciatyvomis. Susisiekimo ir gatvių apšvietimo infrastruktūros gerinimo programa skirta plėtoti rajono gyventojams patogią ir saugią susisiekimo sistemą, pagal kurią užtikrintos elektros energijos tiekimo ir gatvių apšvietimo paslaugos. Pagal Saugios ir švarios gyvenamosios aplinkos kūrimo programą iš savivaldybės biudžeto ir specialiųjų dotacijų finansuojami atliekų tvarkymo (bešeimininkų šiukšlių surinkimas ir išvežimas) ir viešųjų erdvių (kapinių, poilsio zonų ir pan.) tvarkymo darbai. Pagal Socialinės atskirties mažinimo programą vykdytos socialiai remtinų asmenų integracijos į visuomenę ir socialinės atskirties mažinimo priemonės (socialinės paramos teikimas, socialinių paslaugų teikimas ir pagalba bedarbiams grįžti į darbo rinką).

Pasak seniūno, daugiausia kaimų senbuvių ir naujakurių konfliktų kyla dėl lėšų kelių būklės gerinimui ir priežiūrai paskirstymo. Seniūnijos gaunamų Kelių priežiūros ir plėtros programos lėšų, skirtų svarbių vietinės reikšmės kelių ir gatvių priežiūrai, metai iš metų trūksta. Todėl seniūnijai nuo pat pirmųjų naujakurių atvykimo nuolat tenka laviruoti tarp dviejų kraštutinumų: esamų senųjų kaimų gatvių ir kelių patenkinamos būklės palaikymas ir investicijos į naujai besikuriančių sodybų ir bendruomenių prievąžas. Jei šios paskirties lėšų būtų buvę daugiau nuo pat pradžių, būtų pavykę gerokai sklandžiau derinti požiūrius į gyvenamųjų vietovių vystymą.

Nemenčinės seniūnija, įgyvendindama „Gražiausios sodybos“ konkurso iniciatyvą, sėkmingai naudojosi Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos vykdyta programa, skirta aktyvinti kaimo bendruomenes pagal Nevyriausybinių organizacijų ir bendruomenių plėtros 2014–2016 m. veiksmų planą. Dalį pagal šią programą gautų lėšų seniūnija naudojo paskatinti konkurso nugalėtojus. Tačiau 2015 m. programa buvo nutraukta, tad seniūnijai teko ieškoti kitų finansavimo šaltinių. Suradus privačių rėmėjų, 2016 m. seniūnija turėjo galimybę nominuoti tik tris sodybas vietoje devynių. E. Pucevičiaus teigimu, šios programos labai trūksta. Ji labai prisidėjo prie bendruomenių ir seniūnijos įsitraukimo į bendrus vietovės vystymo projektus, o programos tęstinumas išties paskatintų iniciatyvas, skirtas ne tik gražinti Nemenčinės kraštą, bet ir burti bendruomenes, kuriant patrauklias gyvenvietes.

9. Ką dar būtų galima patobulinti ir išplėtoti, didinant gyvenvietės gyvybingumą?

Siekiant plėtoti bendradarbiavimą ir artinti kaimų senbuvių ir naujakurių požiūrius, kuriant patrauklią vietovę, E. Pucevičiaus teigimu, labai praverstų, jei išliktų iki šiol taikyta nuostata 30 proc. kelių fondo lėšų perduoti savivaldybėms ir kasmet keliais procentais didinti šią dalį. Tai išties padėtų išvengti dalies konfliktų, susijusių su kelių infrastruktūra. Pasak seniūno, taip pat labai reikėtų atsakingesnio valstybės požiūrio į gyvenimo sąlygų ir kokybės būklės Rytų Lietuvos krašte artinimą prie bendro šalies vidutinio lygio (pvz., ne tik lietuviškų, bet ir lenkiškų mokyklų funkcionavimo palaikymas), intensyvesnių vienodų sąlygų lenkams ir lietuviams užtikrinimo procesų, nes skirtumai vis dar išlieka labai dideli.

2016 m. gražiausios sodybos rinkimai šventė savotišką jubiliejų – gražiausios Nemenčinės seniūnijos sodybos buvo apdovanotos jau 5-ąjį kartą. Tačiau 2016 m. susidurta su lėšų stygiaus problema. Seniūnija, siekdama užtikrinti tradicija tapusio projekto tęsą, išrinko ir apdovanojo tik tris gražiausias sodybas vietoje devynių. Ateityje teks aktyviau ieškoti papildomų finansavimo šaltinių.

10. Kokių ypatingų bruožų turi turėti gyvenvietė ir jos gyventojai, kad galėtų įgyvendinti panašų projektą?

Naujakuriai, turintys stabilias pajamas ir darbą mieste, tačiau norintys gyventi gamtos prieglobstyje, ieškos poreikių patenkinimo netoli didmiesčių jau esančiose ar naujai besikuriančiose atokesnėse nuo seniūnijų centrų gyvenvietėse. Todėl panašūs projektai gali būti įgyvendinami bet kurioje vietovėje netoli didmiesčių. Siekiant

suvienyti kaimo gyventojų grupių požiūrius į gyvenamosios vietovės vystymą, visuomet bus labai svarbu surasti bendrus kaimų senbuvių ir naujakurių interesus ir juos paskatinti siekti bendrų tikslų. Tačiau sėkmė lydės tik tuomet, jei naujakuriai bus pakankamai atviri ir bendraujantys, o kaimų senbuviai pripažins, kad be naujakurių jų gyvenvietė gali apskritai išnykti, o tuomet ir sukauptos patirties, ir tradicijų nebeliks kam perduoti. Naujakuriai turėtų būti skatinami domėtis ir gilintis į naujos gyvenamosios vietovės subtilybes, jos gyventojų vertybes, tradicijas, jas gerbti, priimti ir prisidėti prie jų puoselėjimo, arba imtusi formuoti naujas tradicijas, kurios prigytų naujoje bendruomenėje. Atlikti tarpininko vaidmenį, ieškant bendrų vietinių gyventojų ir naujakurių interesų bei kryptingai skatinti įvairias iniciatyvas turėtų įvairioms nuomonėms atvira ir draugiška vietos valdžia.

3.5. Naujų reikalavimų gyvenamajai vietai besilaikančios bendruomenės sukūrimas Melkio kaime

1. Koks projekto turinys?

Po Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo 1990 m. pradėjus grąžinti sovietų okupacijos metais nacionalizuotas žemes, Vilniaus universiteto dėstytoja, socialinių mokslų daktarė, profesorė Zinaida Gineitienė atgavo jos tėvams priklausiusią žemę (15 ha). Ieškodama būdų, kaip sumaniau panaudoti Vilniaus rajone, Melkio kaime esantį žemės plotą, Z. Gineitienė nusprendė realizuoti seniai brandintą svajonę – atgautoje žemėje suburti naujos kartos bendruomenę, kuriai svarbus ryšys su gamta, gamtos tausojimas, bendruomeniškumas, aplinkai draugiška gyvensena. Bendruomenei keltas tikslas – naujus reikalavimus atitinkanti gyvenamoji vieta, kurioje besivadovaujant tolerancijos, pakantumo, atjautos ir bendradarbiavimo vertybėmis, nesivaikant turtų ir lengvo uždarbio, vietą atrastų ir senas, ir jaunas. Z. Gineitienės įsitikinimu, bendruomenės nariai gyvenimą turėtų kurti patys savo žiniomis ir darbu: išmokytų pasistatyti nebrangų ekologišką būstą, užsiauginti ekologiškų vaisių ir daržovių, naminių gyvulių ir paukščių, nuolat mokytųsi ir augintų naująją kartą, kuri nebenorėtų išvažiuoti iš Lietuvos.

Siekdama šio tikslo, kuriamos bendruomenės lyderė dosniai dalijosi žeme ir joje buvusiais pastatais. Dalį žemės perdavė vietovėje panorusioms įsikurti ir ekologiškai ūkininkauti šeimoms. Vieni pirmųjų naujakurių Melkio kaime – Z. Gineitienės užauginti našlaičiai. Vietovėje besikuriančios jaunos šeimos būstus statosi senoviniu statybos būdu, naudodami pigias ekologiškas medžiagas – molį, šiaudus, pjuvenas ir daugybę kitų vietovėje randamų gamtos gėrybių. Pasak Z. Gineitienės, taip žmogus mokosi tapti gamtos draugu, o ne išnaudotoju. Ekologiniame ūkyje propaguojamas vietinių tradicinių augalų auginimas, pvz., kanapės, pritaikomos statybai, buičiai, maistui ir vaistams. Prie bendruomenės narių sveikos mitybos prisideda įvairūs ūkyje auginami gyvuliai (karvė, ožkos, avys) ir paukščiai (Apie Z. Gineitienės ekologinį ūkį... 2009).

Dauguma Melkio bendruomenės narių – šeimos (2016 m. jų buvo 35), tarp jų – ir su mažais vaikais. Pasak idėjos iniciatorės, Melkio kaime 2016 m. jau buvo gimę 7

vaikai, dar 2 – pakeliui. Didėjant vaikų skaičiui, atokiau nuo miesto įsikūrusiai bendruomenei iškilo problema susirasti vaikų priežiūros ir švietimo įstaigą, kuri atitiktų bendruomenės vertybes ir būtų netoli namų. Beieškant tinkamo sprendimo, susibūrė mokytojų, auklėtojų ir šiaip švietimu besidominčių tėvelių ratas. Z. Gineitienė šiam tikslui pasiūlė savo patalpas. Bendruomenei atlikus pastato rekonstrukciją, 2016 m. prasidėjo popiečio užsiėmimai vaikams. Melkio darželis – tai jaukūs namai gamtos apsuptyje, kur daug veiklų vyksta lauke, vadovaujantis teiginiu – „nėra blogo oro, yra netinkami drabužiai“; pagarbūs tarpusavio santykiai; supratingas, globojantis auklėtojos dėmesys, visa apglėbiančios jos rankos, švelni, mylinti, turtinga jos širdis; svajonės, nuotykių, draugai; natūralūs žaislai, pasakos, maži ritualai; muzika, šokiai, rateliai, dainos, lietuvių liaudies papročiai ir šventės; pasikartojantis dienos, savaitės, metų ritmas; šviesus mylinčio Kūrėjo vaizdinys; bendri susitarimai ir taisyklės (Melkio mokykla... 2016).

Nuo 2016 m. rugsėjo 1 d. duris atvėrė VŠĮ „Melkio mokykla“, joje veikia pirma, antra ir trečia pradinukų klasės. Mokyklos šūkyje įkūnytos bendruomenės puoselėjamos vertybės: „Nuo mažos gilės iki didelio ažuolo“. Bendrąją ugdymo programą papildė bendruomenės narių nuostatomis artimos veiklos. Pagrindinės Melkio mokyklos nuostatos glaudžiai susijusios su bendruomenės puoselėjama permakultūra. Akcentuojamas dvasinis humanistinis požiūris į žmogų, pamokose taikant Š. Amonašvilio siūlomus humanistinės pedagogikos principus, pabrėžiančius, kad žmogus pirmiausia yra dvasinė esybė, iš prigimties siekianti augti, tobulėti, pažinti, siekti laisvės. Vaikų dėmesys sutelkiamas į gražaus ir gero pasaulio vaizdinį. Žinias stengiamasi perteikti širdies kalba, padedant atsiskleisti vaikų asmeninėms savybėms, skatinama ieškoti savo paskirties, ugdomas kilnumas, drąsa, atjauta, ištikimybė, tikslo siekimas, pagarba, kūrybingumas, išvalga, atsakomybė ir išmintis. Gamta laikoma neatsiejama mokyklos dalimi – mokomasi ne tik mokyklos patalpose, bet ir natūralioje aplinkoje. Kasdien vyksta įvairūs užsiėmimai lauke, apylinkių miškuose ir pievose, bendruomenės narių sodybose. Tokia veikla stiprina vaiko fizinį kūną, ugdo draugiškumą, jautrumą grožiui, gėriui, augina vientisumo su Visata pojūtį. Išskirtinis mokyklos siekis – pamokose tolygiai paskirstyti protinę, kūrybinę ir fizinę veiklas: mokomasi kaupiant teigiamą, malonią patirtį, skatinama savarankiškai priimti sprendimus, ugdyti save. Vaikų skaičius klasėse ribojamas iki 15, o tai stiprina ryšį tarp mokytojo ir mokinių ir suteikia galimybę užduotis bei veiklas planuoti, atsižvelgiant į kiekvieno vaiko individualų augimo tempą ir asmenybės ypatumus. Mokykloje vykdomi realūs, kartu su suaugusiais atliekami darbai bei projektai suteikia vaikams galimybę pasijusti visaverčiais bendruomenės nariais, brandina draugystę, padeda kaupti tikrąją gyvenimo patirtį, patikrina ir įtvirtina įgytas teorines žinias, skatinamas tėvelių bendradarbiavimas (Melkio mokykla... 2016).

Z. Gineitienės ekologiniame ūkyje mokosi ir socialiai pažeistos gyventojų grupės – ilgalaikiai bedarbiai, buvę kaliniai, vienišos motinos, našlaičiai. 3 ha žemės paskirta vienuolynui (Svirbutavičiūtė 2012). 2016 m. pradėti Melkio bendruomenės Dievo Gailestingumo šventovės statybos projektavimo darbai. Kaime yra įsikūrusi Lietuviškos pirties akademija bei Z. Gineitienės vadovaujamas Vilnijos biodinaminis ūkis.

2. Kokių geografinės vietos ir gamtinių išteklių pranašumą turi gyvenvietė?

Melkio ekobendruomenė įsikūrusi Vilniaus rajone, Maišiagalos seniūnijoje, Melkio kaime, nutolusiame nuo sostinės Vilniaus apytikriai 25 km atstumu. Krašto kelių infrastruktūra pakankamai išvystyta, iki Melkio gyvenvietės veda asfaltuotas kelias, tad automobiliu šis atstumas įveikiamas per 20–30 min. Apylinkėse gausu gamtinių ir rekreacinių išteklių. Iš kelių pusių sodybą supa netoli esantis miškas, pievos. Vietovėje aptinkami molio klodai, tačiau dirvožemis nėra labai derlingas. Ekobendruomenė įsikūrusi ant Melkio ežero kranto, kurio pakrantėse gausu nendrių. Ežeras čia pat pelkėmis jungiasi su Taučiliškių ežeru, tad tai puiki vieta tarpti laukiniams vandens paukščiams ir gyvūnams. Sodybos teritorijoje yra keli tvenkinukai, gausu tradicinių lietuvių dekoratyvinių augalų: rūtų, bijūnų, vandens telkiniuose – lelijų. Z. Gineitienės sodyboje yra didelis sodas, įrengti nedideli sklypeliai, kuriuose moksleiviai mokosi įvairių ekologiškų daržovių auginimo subtilybių.

3. Kas inicijavo projektą?

Projekto iniciatorė – Vilniaus universiteto profesorė, socialinių mokslų daktarė Zinaida Gineitienė. Vedama altruistinio tikslo, ji sumanė panaudoti turimą didelį žemės plotą visuomeniniais tikslais, įkurdamą ekobendruomenę.

4. Iš ko kilo projekto idėja (per aktyvistų grupės diskusiją, kas nors matė panašų pavyzdį užsienyje ar Lietuvoje ir pan.)?

Ekobendruomenės² įkūrimo idėją Z. Gineitienė brandino daugelį metų. Kilusi iš kaimo ir iš prigimties būdama labai darbšti, ji nuo vaikystės mokėjo dirbti įvairius ūkio darbus, jų niekada nesibodėjo, nuolat jautė draugiškumą gamtai ir potraukį ekologijai. Dirbdama pedagoginį darbą, kartu su studentais nuolat organizavo ir vykdė ir įvairias kultūrinės, gamtinės aplinkos puoselėjimo ir kitas visuomenines iniciatyvas.

Ekokaimo įkūrimas kaip inovacija plačiąja prasme jau nėra originalus projektas. XX a. pabaigoje – XXI a. pirmaisiais dešimtmečiais nuvilnijusi ekobanga paskatino įvairių ekobendruomenių kūrimąsi visame pasaulyje. 1995 m. buvo įkurtas pasaulinis ekobendruomenių tinklas, kurio būstinė yra Ispanijoje (EcoSpirit 2016). Tokios bendruomenės kuriasi ir Lietuvoje. Didžiausi ekokaimai yra išsidėstę netoli sostinės arba aplink didžiuosius Lietuvos miestus.

Melkio ekokaimas kaip inovacija regioniniu ir nacionaliniu mastu yra originalus tuo, kad privačiam asmeniui priklausantis 15 ha žemės sklypas ir jame esantys pastatai yra neatlygintinai padalyti jaunoms šeimoms, socialiai pažeidžiamoms socialinėms grupėms, mokyklai, vienuolynui, pirtininkų asociacijai, studentų įmonei.

² Ekokaimas – tai bendruomeniškumo principais besiremianti gyvenvietė, kurios pagrindinis tikslas – ilgalaikis tvarumas. Tvarumas apima ekonominius, ekologinius, socialinius ir kultūrinius veiksnius (GEN, www.gen-europe.org, 2011; Ecovillages, 2016).

Taip yra kuriamas altruistiniais pagrindais paremtas suinteresuotųjų asmenų bendradarbiavimo modelis, besiremiantis poproduktyvaus kaimo koncepcija.

5. Kas dalyvavo įgyvendinant projektą: aktyvistų profesijos ir išsilavinimas?

Projekto iniciatorė – profesorė, socialinių mokslų daktarė Zinaida Gineitienė. Aukštąjį ekonomikos srities išsilavinimą įgijo Vilniaus universitete, jame dirbo, apgynė socialinių mokslų krypties daktarės mokslo laipsnį. Vilniaus universiteto Ekonomikos fakultete dirbo dėstytoja, docente, profesore. Daugiausia dėmesio skyrė smulkaus verslo ir vadybos srities tyrimams ir jų pritaikymui praktinėje veikloje, o laikui bėgant ėmė skaityti paskaitas ekologinio ūkininkavimo ir ekologinio ūkio valdymo klausimais, teikti konsultacijas, skatinti žmones kuo intensyviau įsitraukti į ekologinį ūkininkavimą, panaudojant įvairias naujoves.

Nuo 2015 m. bendruomenės lyderės vaidmenį pamažu iš iniciatorės perėmė profesorė, socialinių mokslų daktarė psichologijos srityje Aistė Diržytė, Vilniuje įkūrusi Gyvenimo kokybės studijų centrą (2002), Vadybos ir psichologijos institutą (2008), o nuo 2015 m. vadovaujanti Psichologinės gerovės tyrimų laboratorijai Mykolo Romerio universitete ir ten pat dirbanti dėstytoja. Ji tapo Melkio bendruomenės nare 2012 m.

Prie bendruomenės vystymo aktyviai prisideda visi Melkio bendruomenės nariai, nes projekto vystymas paremtas savanorystės ir dalijimosi principais. Jame aktyviai dalyvauja universitetų studentai, krikščionių religinė bendruomenė, įvairiai su socialine atskirtimi susidūrę žmonės – ilgalaikiai bedarbiai, buvę kaliniai, vienišos motinos, našlaičiai.

6. Kokį interesą įgyvendinant projektą mato: a) atskiri projekto dalyviai ir b) vietos valdžia?

Atskirus projekto dalyvius pagal jų interesus galima suskirstyti į keletą grupių.

Pirmoji suinteresuotųjų grupė – jaunos šeimos, neturinčios pakankamai finansinių išteklių įsikurti ir/arba nenorinčios ilgalaikių įsipareigojimų bankams, susijusių su nuolatinio gyvenamojo būsto įsigijimu. Melkio bendruomenėje jaunoms šeimoms nemokamai suteikiamas žemės plotas, sudaromos galimybės išmokti nebrangiai iš gamtinių medžiagų pasistatyti būstą, užsiauginti būtiniausių ekologiškų maisto produktų, ir, pernelyg nenutolstant nuo miesto, propaguoti ekologišką gyvenimo būdą. To paties permakultūrą puoselėjančiame darželyje ir jau veikiančioje pradinėje Melkio mokykloje mokomi ir vaikai. Taip auginama nauja gamtai ir bendruomenės nariui jautri karta, kuri, pasak Z. Gineitienės, nenorės išvažiuoti iš Lietuvos.

Antroji suinteresuotųjų grupė – socialiai pažeidžiami, socialinę atskirtį patyrę asmenys: ilgalaikiai bedarbiai, buvę kaliniai, vienišos motinos, našlaičiai. Šie asmenys Melkio eko kaime suranda pastogę, atjautą, įsitraukdami į bendruomenės veiklą, išsprendžia socializacijos, užimtumo, mokymosi bei apsirūpinimo būtiniausiais maisto ir kitais produktais problemas.

Trečioji suinteresuotųjų grupė – studentai. Studentams Melkio kaime suteikiama galimybė įgyti įvairiapusės patirties talkinant bendruomenės renginiuose, dalyvaujant įvairiose visuomeninėse iniciatyvose, įgyvendinant naujas verslo idėjas. Mokslininkė atriekė žemės plotą jauniems studentams, sumaniusiems kurti įrangą saulės energijai išgauti ir naudoti buityje.

Ketvirtoji suinteresuotųjų grupė – vienuolyno bendruomenė. Religinės bendruomenės atstovų interesai tenkinami, papildant tikinčiųjų bendruomenę Melkio bendruomenės nariais, suteikiant jiems galimybę neatlygintinai naudotis žeme, joje statant naujus bendruomenės maldos namus – Melkio šventyklą.

Penktoji suinteresuotųjų grupė – Lietuviškos pirties akademijos nariai (Lietuviškos pirties akademija... 2016). Ši Melkio kaime įsikūrusi suinteresuotųjų grupė džiaugiasi puikiais galimybėmis plėsti ir gilinti lietuviškos pirties tradicijas ekokaime organizuojant įvairius renginius, mokymus ir didžiuojasi į savo veiklą įtraukusi didelį kaimo gyventojų skaičių.

Šeštoji suinteresuotųjų grupė – išoriniai suinteresuotieji, nepriklausantys Melkio ekokaimo bendruomenei, tačiau gyvenantys netolimoje kaimynystėje. Šie suinteresuotieji turi galimybę mėgautis ekobendruomenės puoselėjamu kraštovaizdžiu, dalyvauti bendruomenės organizuojamuose kultūringuose ir šviečiamuosiuose renginiuose, bendrauti su išsilavinusiais ir kultūringais kaimynais ir taip pakylėti gyvenimo kaimiškoje vietovėje kokybę. Aktyvi ir išsilavinusi kaimyninė bendruomenė apylinkių gyventojams padeda apsaugoti Melkio ežerą nuo nepageidaujamų natūralią ekosistemą pažeidžiančių ir dažnai aplinkosaugos reikalavimų neatitinkančių privačių intervencijų, pvz., tokių kaip vandenlenčių trąšos įkūrimas Melkio ežere, neturint tam leidimų (Čyvas 2016). Vis dėlto senieji vietovės gyventojai, Z. Gineitienei pradedant ekokaimo kūrimą pirmaisiais atkurtos Lietuvos nepriklausomybės metais, nebuvo tokie draugiški ir patenkinti šia kaimynyste, kaip praėjus daugiau nei 20-čiai metų.

Septintoji suinteresuotųjų grupė – vietos valdžia, savo jurisdikcijoje turinti aktyvią ekobendruomenę, kuri pati geba susikurti sau palankias gyvenimo sąlygas, užsitikrinti užimtumą ir pragyvenimo šaltinius, puoselėti aplinką ir prisidėti prie krašto gamtinių ir kultūrinių vertybių išsaugojimo. Kaimo senbuviai taip pat įsitraukia į įvairius ekobendruomenės organizuojamus renginius, mokymus ar tiesiog plečia savo akiratį, bendraudami su kultūringais išsilavinusiais žmonėmis, kuriems itin aktualus ekologiškas gyvenimo būdas ir bendruomeniškumas. Taip senoji vietos bendruomenė tampa atviresnė ir pakantesnė. Kartu tenkinami ir bendruomenės įkūrėjos altruistiniai interesai – būti naudinga ir gerbiama bendruomenės nare, puoselėti lietuvišką kultūrą ir tradicijas, išsaugoti gamtinę aplinką, propaguojant aplinkai draugiškas statybos ir žemės dirbimo technologijas (Z. Gineitienės įkurtas Vilnijos biodinaminis ūkis) bei užtikrinti įkurtos bendruomenės tęstinumą.

7. Su kokiomis išorės organizacijomis ar asmenimis, kurie negyvena šioje vietovėje, bendradarbiaujama vystant projektą?

Įgyvendinant projektą, bendraujama su kelių tipų organizacijomis. Pirmojo tipo organizacijoms priskirtinos ekobendruomenės teritorijoje buveinę turinčios organizacijos, čia vykdančios įvairias veiklas (pvz., Lietuviškos pirties akademijos padalinys, Baltijos pluoštinių kultūrų augintojų ir perdirbėjų asociacija) (Kairiūkštytė 2016; Lietuviškos pirties akademija... 2016). Šio tipo organizacijos padeda vystyti projektą, nes dalyvaudama jų organizuojamose veiklose, ekobendruomenė įgauna naujų patirčių, perima kultūrinį paveldu paremtą sveiko gyvenimo būdo žinių ir įgūdžių. Šiai grupei priskirtina ir teritorijoje veikiančio vienuolyno bendruomenė, pastaruoju metu padedanti rūpintis Melkio šventovės statyba.

Antrojo tipo organizacijos – išorinės organizacijos, kurių lyderė yra Melkio ekobendruomenės iniciatorė. Tai Melkio, Karvio, Maišiagalos ir kitos lietuvių bendruomenės, Z. Gineitienės sutelktos ir įkurtos Vilnijos krašte, etninėse lietuvių žemėse, kuriose išnyko anksčiau gyvenę lietuviai (Kairiūkštytė 2016). Taip ne tik atgaivinta lietuvių kalba jau lenkišku tapusiame krašte, bet ir perduodama Melkio ekobendruomenės puoselėjama bendruomeniškumo kultūra. Taip šios bendruomenės prisideda prie projekto vystymo.

Trečiojo tipo dalyviai, su kuriais nuolat tiesiogiai bendradarbiaujama vystant projektą – universitetų studentai savanoriai, talkinantys įvairiuose Melkio ekobendruomenės renginiuose ir iniciatyvose. Taip pat akademinės bendruomenės nariai, prisidedantys ne tik prie Melkio ekobendruomenės idėjų sklaidos, bet ir prie jų įgyvendinimo.

Ketvirtojo tipo organizacijos – vietos ir centrinės valdžios institucijos. Savivaldybė talkina tvarkant infrastruktūrą, kelius iki sodybos. Švietimo ir mokslo ministerija ir Vilniaus rajono savivaldybė dalyvauja sprendžiant ugdymo įstaigos įregistravimo, veiklos ir kontrolės procesuose.

Penktojo tipo organizacijos – užsienyje veikiančios nevyriausybinės ekobendruomenės vienijančios organizacijos. Melkio kaimo ekobendruomenė priklauso pasauliniam ekobendruomenių tinklui ir Baltijos ekobendruomenių tinklui (EcoSpirit 2016).

8. Kokia parama buvo gauta ir reikalinga ateityje? Ką projekto iniciatoriai būtų padarę greičiau ir geriau, jei būtų suteikta parama projekto įgyvendinimo pradžioje?

Melkio ekobendruomenės kūrimui ir vystymui finansinės parama iki šiol nebuvo suteikta. Visos veiklos buvo įgyvendinamos panaudojant bendruomenės lyderės asmenines materialines ir nematerialines investicijas bei įvairių suinteresuotųjų savanorystę ir bendrą indėlį darbu. Bendruomenės įkūrėja pripažįsta, kad jau pribrendo laikas pradėti rūpintis įvairiomis išorinėmis finansavimo galimybėmis, nes bendruomenė išties subrendo ir jau būtų pajėgi prisiimti įsipareigojimus.

9. Ką dar būtų galima patobulinti ir išplėtoti didinant gyvenvietės gyvybingumą?

Bendruomenės lyderė ir jos įkvėpti bendruomenės nariai kupini idėjų ateičiai. Melkio kaime įsteigus pradinę mokyklą, puoselėjamos viltys, kad ji palengva išaugtų iki vidurinės mokyklos ir bendruomenės centro bei skleistų krašte mokslo, kultūros, dvasines, etines, tautines bei verslo idėjas ir veiklas. Čia mokytusi bei kurtų vaikai ir suaugusieji, veiktų amatų dirbtuvės, krautuvė, būtų sodinamas ir auginamas miško sodas, vyktų bendruomenės šventės, būtų organizuojami seminarai, paskaitos, stovyklos, įvairūs kiti renginiai. Tad vienas artimiausių uždavinių – nauji, didesni namai mokyklai. 2017 m. pavasarį jau planuojama pradėti statybas. Pastaruoju metu pradedamas vystyti Melkio šventyklos statybos projektas. Svajojama apie augančią ir klestinčią Melkio bendruomenę, kasmet pritrauksiančią vis daugiau šeimų, vaikų, kūrybingų žmonių.

10. Kokių ypatingų bruožų turi turėti gyvenvietė ir jos gyventojai, kad galėtų įgyvendinti panašų projektą?

Gamtinių išteklių požiūriu, panašus projektas gali būti įgyvendintas bet kurioje tankiai neapgyvendintoje vietovėje, kurioje gausu statybai ir rekreacijai būtinų gamtinių išteklių. Pagal šios bendruomenės filosofiją natūralūs vietovėje aptinkami gamtiniai ištekliai yra pagrindinė medžiaga, iš kurios kuriama bendruomenės infrastruktūra. Molinių gyvenamųjų ir ūkinės paskirties pastatų statybai pirmiausiai reikalingas molis, šiaudai ir kitos natūraliai gamtoje aptinkamos medžiagos, todėl vietovė turi nestokoti šių išteklių. Apsirūpinimas maistu užtikrinamas auginant daržoves ir vaisius bei naminius gyvulius, todėl vietovėje turi būti pakankamai žemės, kad galima būtų vystyti ekologinę augalininkystę ir gyvulininkystę. Turi būti sąlygos gyvuliams ganytis bei apsirūpinti pašarais. Reikalinga ir rekreacinė erdvė, kurioje puoselėjamos ir palaikomos bendruomenės tradicijos: organizuojami įvairūs teminiai renginiai, vyksta pamokėlės, kiti edukaciniai užsiėmimai tiesiog gamtoje ar ūkyje.

Verta atkreipti dėmesį, kad bendruomenės nariai yra jauni, išsilavinę darbingo amžiaus žmonės, tad jiems yra aktualus atstumo iki darbovietės klausimas. Todėl tokia ekobendruomenė neturėtų būti pernelyg nutolusi nuo didžiųjų miestų.

Vienas svarbiausių sėkmingo bendruomenės kūrimo ir vystymo veiksnių – bendruomenės lyderis. Toks projektas be iniciatyvaus ir altruistinių tikslų vedamo lyderio netaptų sėkmingu net ir pačioje turtingiausioje gamtinių ir kitų būtinų ekobendruomenei vystyti išteklių vietovėje.

IŠVADOS IR REKOMENDACIJOS

1. Industrinėje eroje buvo siekiama, kad gyvenamoji vieta būtų kuo arčiau darbovietės. Kadangi tuo metu absoliuti dauguma kaimo namų ūkių pagrindiniu savo pajamų šaltiniu laikė veiklą žemės ūkyje, kaimiškųjų regionų gyvybingumas buvo tapatinamas su žemės ūkio sektoriaus gyvybingumu. Poindustriniame etape gyvenamoji vieta ir pajamų gavimui skirta vieta dažnai nebesutampa. Todėl kaimo gyvybingumą vis labiau lemia ne ekonominė jo dimensija, bet patrauklumas gyventi. Jokia gyvenamoji vieta, nepaisant ten esančių gyvenamųjų, verslo ir viešosios paskirties statinių ir kitų fizinės infrastruktūros objektų, negali būti laikoma gyvybinga, jei joje nėra gyventojų. Remiantis šiuo požiūriu, kaimo gyvybingumas turėtų būti apibrėžiamas kaip patrauklumas gyventi ir matuojamas kaimiškose teritorijose gyvenančių žmonių skaičiumi ir struktūra bei jų migracijos srautais. Visi kiti pokyčiai kaimiškose teritorijose turėtų būti traktuojami kaip veiksniai, darančių įtaką kaimo gyvybingumui, panaudojimo/nepanaudojimo pasekmės.
2. Remiantis poindustrinės ekonomikos ir visuomenės teorija, tyrimo metu išryškėjo, kokie nauji kaimo gyvybingumą lemiantys veiksniai tapo svarbūs, o dažnai ir svarbesni, nei tradiciškai manoma. Kaimo bendruomenių lyderiams ir kaimo vystymo politikos formuotojams svarbiausias būtų šis veiksnio kaitos analizės aspektas, nes jei egzistuoja priežastys ir dėsningumai, paaiškinantys vienų ar kitų veiksnio dominavimą tam tikrais laikotarpiais, jie tampa pagrindiniais orientyrais, formuojant kaimo vystymo politiką. Tokiu būdu kaimo vystymo sprendimai nebėra orientuoti vien į praeitį ir padeda atsakyti į klausimus: „kokie nauji kaimo gyvybingumą didinantys veiksniai, atitinkantys poindustrinio etapo specifiką, bus svarbiausi artimiausioje ateityje?“ bei „į ką reikėtų sutelkti dėmesį kaimo politikoje, siekiant padidinti kaimiškųjų regionų gyvybingumą poindustrinėje visuomenėje?“ Norint, kad pokyčiai įvyktų visoje šalyje, inovacijų, susijusių su pagrindiniais poindustrinės ekonomikos sėkmės veiksniais, diegimas turi vykti masiškai. Tai reikalauja, kad kaimo politika įvairiapusiškai remtų kaimo gyventojų antrepreneriškų savybių ugdymą ir inovacijų diegimą.
3. Statistinių duomenų analizė ir specifines Lietuvos kaimo problemas tyrinėjančių studijų duomenys bei pasirinktų atvejų studijos patvirtina, kad visi šeši atrinkti lemiami kaimo gyvybingumo veiksniai yra svarbūs, pertvarkant kaimo gyvenvietes taip, kad jos kuo labiau atitiktų poindustrinės visuomenės specifiką. Be to, pasirinktų atvejų studijos patvirtina evoliucinį teorinėje dalyje išskirtų poindustrinio kaimo gyvybingumo veiksnio pobūdį, nes visų analizuotų projektų lyderiai,

kalbėdami apie savo ateities planus vystant projektą, nurodė žingsnius, būdingus tolesnei evoliucijos ciklo stadijai (kai kurie paminėjo netgi dviejų tolesnių ciklo stadijų organizacinės konstrukcijos elementus).

4. Pagrindiniai veiksniai, kurie lemia kaimo gyvybingumą ir jo evoliucijos sėkmę, turi būti naudojami kaimo regionų strateginiame valdyme bei vertinant kaimo politikos sprendimus. Atliktas empirinis tyrimas parodė, kad dauguma inovatyvių projektų, besiremiančių aukštesniųjų poindustrinio kaimo kūrimo evoliucijos ciklo stadijų sėkmės veiksnių panaudojimu, buvo paremti per įvairias ES paramos programas. Tai pagrindžia paramos svarbą ir būtinybę, atsižvelgiant į esminius kaimo gyventojų poreikių pokyčius, kaimo rėmimo programose naudoti daug naujų paramos priemonių, leidžiančių padidinti poindustrinio Lietuvos kaimo gyvybingumą individualiu, regioniniu ir nacionaliniu lygmeniu.
5. Studijoje pristatytos atvejų studijos išryškina inovatyviai mąstančių kaimo bendruomenės ar kaimiško regiono gyvybingumą didinančių projektų lyderių žinių svarbą – visi sėkmingų projektų iniciatoriai ir plėtotojai turi aukštąjį išsilavinimą, domisi tarptautiniais gerosios praktikos, skirtos kaimo vystymui, projektais. Kadangi dauguma poindustrinio kaimo gyvybingumo didinimui skirtų projektų turi būti grindžiami poproduktyvaus kaimo koncepcija, dauguma jų vadovų turi humanitarinės pakraipos išsilavinimą. Deja, projektų vadovams labai trūksta ekonomikos ir vadybos žinių, ir tai yra viena iš priežasčių, kodėl jie, nors ir turi daug puikių idėjų kaimo gerovei didinti, dažnai nedrįsta pasinaudoti valstybės ir privačių fondų parama. Mokymai apie projektų valdymą ir jų finansavimo galimybes, skirti vieną ar kelis projektus kaimo gyvybingumui didinti jau įgyvendinusiems inovatoriams, galėtų išplėtoti šių kaimo šviesuolių veiklos sritis bei veiksmų, skirtų kaimo gyvybingumui didinti, efektyvumą dėl padidėjusių sugebėjimų pasinaudoti įvairių paramos fondų siūlomu finansavimu.

LITERATŪROS SĄRAŠAS

1. Agarwal, S., Rahman, S. ir Errington A. 2009, „Measuring the Determinants of Relative Economic Performance of Rural Areas”, *Journal of Rural Studies*, nr. 25 (3), p. 309–321.
2. Anderson, A., Ossiechuk, E. ir Illingworth, L. 2010, „Rural small business in turbulent times: Impacts of the economic downturn“, *International Journal of Entrepreneurship and Innovation*, nr. 11 (1), p. 45–56.
3. Anderson, A.R. 2000, „Paradox in the periphery: an entrepreneurial reconstruction?“, *Entrepreneurship and Regional Development*, nr. 12, p. 91–109.
4. Anderson, P. W., Arrow, K. J. ir Pines, D. 1988, *The Economy as an Evolving Complex System I*, Redwood City, CA, Addison-Wesley.
5. Antuchevičienė, J. 2005, *Apleistų pastatų naudojimo modeliavimas darnaus vystymo (-si) aspektu*, daktaro disertacija, Vilniaus Gedimino technikos universitetas. Prieiga per internetą: <http://vddb.library.lt/fedora/get/LT-eLABa-0001:E.02~2005~D_20050530_112719-74292/DS.005.0.01.ETD>. [žiūrėta 2016 m. lapkričio 2 d.].
6. Apie Z. Gineitienės ekologinį ūkį 2009, TV laidos videoįrašas, Delfi TV, Apie ūkį ir bites, lapkričio 17 d. Prieiga per internetą: <<http://www.delfi.lt/video/archive/apie-uki-ir-bites-apie-z-gineitienes-ekologini-uki-20091017.d?id=62574943>>. [žiūrėta 2016 m. rugsėjo 5 d.].
7. *Apleistų pastatų likvidavimo programa 2008*, Valstybinė saugomų teritorijų tarnyba prie LR Aplinkos ministerijos. Prieiga per internetą: <http://www.vstt.lt/VI/files/File/Projektu%20skyrius/Apleistu_pastatu_likvidavimo_programa.pdf>. [žiūrėta 2016 m. spalio 31 d.].
8. Arthur, W.B., Durlauf, S. ir Lane, D. 1997, *The Economy as an Evolving Complex System II*, Redwood City, CA, Addison-Wesley.
9. Atkočiūnienė, V. 2008, „Kaimo vietovės pokyčių valdymas pagal principą „iš apačios į viršų“, *Ekonomika ir vadyba: aktualijos ir perspektyvos*, nr. 2(11), p. 50–62.
10. Atkočiūnienė, V., Aleksandravičius, A., Kiaušienė, I., Vazonienė, G., Pakeltienė, R. ir Lukė, R. 2014, *Kaimo socialinės infrastruktūros vystymas siekiant užtikrinti teritorinę ir socialinę sanglaudą*, Aleksandro Stulginskio universitetas, Kaunas.
11. Atkočiūnienė, V., Kiaušienė, I. ir Urmonienė, D. 2014, „Integruotas kaimo socialinės infrastruktūros valdymas“ in *Kaimo socialinės infrastruktūros vystymasis*, Aleksandro Stulginskio universitetas, Kaunas, p. 13–27.
12. Bell, D. 1999, *The coming of post-industrial society: theories of social development*, Basic Books, NewYork.
13. Brecht, S.B., Fein, S. ir Hollinger-Smith, L. 2009, “Preparing for the Future: Trends in Continuing Care Retirement Communities”, *Seniors Housing And Care Journal*, nr. 17(1), p. 75–90.
14. Brouder, P. 2012, “Tourism development against the odds: The tenacity of tourism in rural areas”, *Tourism Planning & Development*, nr. 9(4), p. 333–337.
15. Brouder, P. 2013, *Tourism development in peripheral areas: Processes of local innovation and change in northern Sweden*, PhD thesis, Mid Sweden University.

16. Buera, F.J. ir Kaboski, J. 2012, „The rise of the service economy“, *The American Economic Review*, nr. 102(6), p. 2540–2569.
17. Bullen, C.V. ir Rockart, J.F. 1981, *A primer on critical success factors*, Cambridge, MA, Center for Information Systems Research, MIT.
18. Bureau, J.C. ir Mahe, L.P. 2009, *CAP reform beyond 2013: An idea for a longer view*. Prieiga per internetą: <http://www.notre-europe.eu/media/capreformbeyond2013-bureaumahe-ne-dec08.pdf?pdf=ok>. [žiūrėta 2016 m. liepos 2 d.].
19. Chambers, R. 1993, “The state and rural development: Ideologies and a agenda for the 1990s”, in *States or markets?: Neo-liberalism and the development policy debate*, sudarytojai Ch. Colclough ir J. Manor, UK, Oxford University Press.
20. Champion, T., Coombes, M. ir Brown, D. 2009, “Migration and Longer-Distance Commuting in Rural England”, *Regional Studies*, nr. 43(10), p. 1245–1259.
21. Cirtautas, M. 2013, „Urban Sprawl of Major Cities in the Baltic States“, *Architecture and Urban Planning*, nr. 7, p. 72–79.
22. Cloke, P. 2013, *Key Settlements in Rural Areas*, Routledge Revivals.
23. Clunies-Ross, T. ir Hildyard, N. 2013, *The Politics of Industrial Agriculture*, Routledge.
24. Conyers D. 1993, *Guidelines on social analysis for rural area development planning*, Food and agriculture organization of the United Nations, Rome.
25. Cook, C., Crull, S., Bruin, M., Yust, B., Shelley, M., Laux, S., Copus, A. ir Crabtree, J.R. 1996, „Indicators of Socio-economic Sustainability: An Application to Remote Rural Scotland“, *Journal of Rural Studies*, nr. 1 (12), p. 41–54.
26. Copus, A.K. ir Crabtree, J.R., 1996, “Indicators of Socio-economic Sustainability: an Application to Rural Remote Scotland”, *Journal of Rural Studies*, nr. 12(1), p. 41–54.
27. Čyvas T. 2016, “Kovos vieta – Melkio ežeras”, *Valstiečių laikraštis*, rugsėjo 13 d. Prieiga per internetą: <http://valstietis.tv3.lt/naujienos/salyje/kovos-vieta-melkio-ezeras/>. [žiūrėta 2016 m. spalio 3 d.].
28. Daniel, D.R. 1961, “Management information crisis”, *Harvard Business Review*, nr. 39(5), p. 111–121.
29. Darling, E. 2005, „The city in the country: wilderness gentrification and the rent gap“, *Environment and Planning*, nr. 37(6), p. 1015–1032.
30. Dearing, J.W. 2009, „Applying diffusion of innovation theory to intervention development“, *Research on social work practice*, nr. 19(5), p. 503–518.
31. Deller, S.C., Tsai, T.H., Marcouiller, D.W. ir English, D.B.K. 2001, „The role of amenities and quality of life in rural economic growth“, *American Journal of Agricultural Economics*, 83, no. 2 (83), p. 352–365.
32. Dimitris, D. (sudarytojas) 2006, *The Development Dimension Coherence of Agricultural and Rural Development Policies*, OECD Publishing.
33. Dosi, G. 2011, *Economic Coordination and Dynamics: Some Elements of an Alternative “Evolutionary” Paradigm* [interaktyvus], Institute of New Economic Thinking. Prieiga per internetą: <http://www2.econ.iastate.edu/tesfatsi/EconomicCoordinationAndDynamics.GDosi2012.INET.pdf>. [žiūrėta 2012 m. liepos 2 d.].
34. Durrett, C. 2009, *The Senior Cohousing Handbook*, 2-asis leidimas, Gabriola Island, Canada, New Society Publishers.
35. EcoSpirit 2016, *Melkio kaimo ekobendruomenė*. Prieiga per internetą: <http://ecospirit.lt/>. [žiūrėta 2016 m. rugsėjo 6 d.].
36. Ecovillages Project 2011–2012, *Ekokaimai kaip darnios kaimiškujų teritorijų raidos veiksnys*. Prieiga per internetą: <http://www.balticecovillages.eu/lt/apie-ekokaimus>. [žiūrėta 2016 m. rugsėjo 5 d.].

37. Etuk, L., Keen, M. ir Wall, C. 2012, *The Factors Associated with Rural Community Success: A Review of Rural Community Vitality Research*. Oregon: Oregon State University.
38. European Network for Rural Development, 2010, *Public Goods and Public Intervention: final report*, Thematic Working Group 3. Prieiga per internetą: <http://enrd.ec.europa.eu/enrd-static/fms/pdf/260BDAAE-0BDA-C671-41E7-31CED794278A.pdf>. [žiūrėta 2016 m. liepos 2 d.].
39. European Network for Rural Development, 2011, *EU rural review: Public goods and rural development*. Prieiga per internetą: http://enrd.ec.europa.eu/app_templates/filedownload.cfm?id=26065290-F2AED77F-BDE0-4DF8472225BE. [žiūrėta 2016 m. liepos 2 d.].
40. Evans, N., Morris, C. ir Winter, M. 2002, "Conceptualizing agriculture: A critique of post-productivism as the new orthodoxy", *Progress in Human Geography*, nr. 26(3), p. 313–332.
41. Federico, G. 2005, *Feeding the world: an economic history of agriculture, 1800–2000*, Princeton University Press.
42. Flora, C. (sudarytojas) 2001, *Interactions Between Agroecosystems and Rural Communities*, Boca Raton, Florida, CRC Press.
43. Flora, C. ir Flora, J. 1990, „Developing entrepreneurial rural communities“, *Sociological Practice*, nr. 8(1), p. 197–207.
44. Florida, R. 2014, *The Rise of the Creative Class-Revisited: Revised and Expanded*, Basic books.
45. Gallent, N., Mace, A. ir Tewder-Jones, M. 2005, *Second Homes. European Perspectives and UK Policies*, Chippenham, Ashgate.
46. Galloway, L. ir Mochrie, R. 2006, „Entrepreneurial motivation, orientation and realization in rural economies: A study of Scotland“, *Entrepreneurship and Innovation*, nr. 7(3), p. 173–183.
47. Gießen, L. 2010, *Potentials for forestry and political drivers in integrated rural development policy*, Universitätsverlag Göttingen.
48. Gilė, E., 2016a. *Talentas keisti – Patyriminės edukacijos Vikingų kaime*, YouTube videoįrašas, sausio 7 d. Prieiga per internetą: <https://www.youtube.com/watch?v=nWk2pL7s0I>. [žiūrėta 2016 m. spalio 26 d.].
49. Gilė, E., 2016b. *Vikingų kaimas*, YouTube videoįrašas, sausio 4 d. Prieiga per internetą: https://www.youtube.com/watch?v=xJK_7PhD6jM. [žiūrėta 2016 m. spalio 26 d.].
50. Boyle, P., Halfacree, K.H. ir Robinson, V. 1998, *Exploring Contemporary Migration*, 1-as leidimas, Routledge.
51. Halseth, G. 2004, "The 'Cottage Privilege'. Increasingly elite landscapes of second homes in Canada" in *Tourism, Mobility and Second Homes. Between Elite Landscape and Common Ground*, sudarytojai C.M. Hall ir D.K. Müller, Clevedon, Channel View Publications, Aspects of Tourism, p. 35–54.
52. Harris, J.R. ir Todaro, M.P. 1970, "Migration, Unemployment and Development: a Two-Sector Analysis", *The American Economic Review*, nr. 60(1), p. 126–42.
53. Hart, K., ir Baldock, D. 2011, *What Tools for the European Agricultural Policy to Encourage the Provision of Public Goods*, Study. Prieiga per internetą: http://www.ieep.eu/assets/835/PG_FINAL.pdf. [žiūrėta 2016 m. rugpjūčio 27 d.].
54. Harwood, R.R. 1990, „A history of sustainable agriculture“ in *Sustainable Agricultural Systems*, sudarytojai C.A. Edwards, R. Lal, P. Madden, R. Miller ir G. House, Soil and Water Conservation Society, Ankeny, IA, p. 3–19.
55. Henricks, M. 2002, *Not Just a Living: The Complete Guide to Creating a Business That Gives You a Life*, Perseus Publishing.

56. Hiltunen, M.J. 2007, „Environmental Impacts of Rural Second Home Tourism - Case Lake District in Finland”, *Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism, Special Issue: Second Homes*, nr. 7(3), p. 243–265.
57. Hines, J.D. 2010, „Rural gentrification as permanent tourism: the creation of the ‘New’ West Archipelago as postindustrial cultural space”, *Environment and Planning D: Society and Space*, nr. 28(3), p. 509–525.
58. Holland, D., Lewin, P., Sorte, B. ir Weber, B. 2009, *How Economically Interdependent is the Portland Metro Core with its Rural Periphery? A Comparison Across Two Decades*, Ph.D thesis, Working Paper No RSP 0901, Oregon State University.
59. ICARRD/INF-4, 2006, “FAO’s Contribution to Good Policies and Practices in Agrarian Reform and Rural Development: a Brief Overview”, *International Conference on Agrarian Reform and Rural Development*, Porto Alegre, 7–10 March 2006.
60. Ilbery, B. ir Bowler, I. 1998, “From agricultural productivism to post-productivism” in *The Geography of Rural Change*, sudarytoja B. Ilbery, Harlow, UK, Longman, p. 57–84.
61. Yin, R.K. 2003, *Case study research: Design and methods*, 3-ias leidimas, Thousand Oaks, CA, Sage.
62. Yust, B.L. ir Memken, J.A. 2000, „Housing as an indicator of rural vitality: The methodology”, *Housing and Society*, nr. 27, p. 7–15.
63. Jasaitis, J. 2008, „Neurbanizuotų teritorijų plėtros administravimas poindustrinėje visuomenėje”, *Ekonomika ir vadyba: aktualijos ir perspektyvos*, nr. 1(10), p. 47–63.
64. Johnston, B.J. ir Mellor, J. 1961, „The role of agriculture in Economic Development”, *American Economic Review*, nr. 51(4), p. 566–593.
65. Juodaitytė, A., Malinauskienė, D., Pocevičienė R. ir Masiliauskienė, E. 2012, „Regioniškumo principo raiška mokyklų tinklo pertvarkoje ir pasekmės kaimo vaikų socialinei gerovei“, *Acta humanitarica universitatis Saulensis*, nr. 14, p. 417–428.
66. Jutkonė, V. 2009, „Slengių kapinės supriešino gyventojus“, *Vakarų ekspresas*, gruodžio 30 d. Prieiga per internetą: < <http://www.ve.lt/naujienos/lietuva/lietuvos-naujienos/slengiu-kapines-supriesino-gyventojus/>>. [žiūrėta 2016 m. lapkričio 4 d.].
67. Jutkonė, V. 2010, „Naujakuriai ir senbuviai gyvenimą kaime mato skirtingai“, *Vakarų ekspresas*, sausio 14 d. Prieiga per internetą: < <http://www.ve.lt/naujienos/lietuva/lietuvos-naujienos/naujakuriai-ir-senbuviai-gyvenima-kaime-mato-sirtingai/>>. [žiūrėta 2016 m. lapkričio 4 d.].
68. Kairiūkštytė, N. 2016, „Melkyje – šventė dideliems ir mažiems“, *Voruta*, liepos 6 d. Prieiga per internetą: <<http://www.voruta.lt/melkyje-svente-dideliems-ir-maziems/>>. [žiūrėta 2016 m. rugsėjo 5 d.].
69. Kapferer, J. 1990, „Rural myths and urban ideologies“, *Australian and New Zealand Journal of Sociology*, nr. 26, p. 87–107.
70. Kaplan, J.M. ir Warren, A.C. 2009, „A contextualization of entrepreneurship”, *International Journal of Entrepreneurial Behaviour & Research*, nr. 12(4), p. 192–209.
71. Kearney, B., Boyle, G.E. ir Walsh, J.A. 1994, *EU Leader I Initiative in Ireland: Evaluation and Recommendations*, Dublin, Department of Agriculture, Food and Forestry.
72. Kim, K., Marcouiller D.W. ir Deller, S.C. 2005, “[Natural amenities and rural development: understanding spatial and distributional attributes](#)”, *Growth and change*, nr. 36 (2), p. 273–297.
73. Knickel, K., Brunori, G., Rand, S. ir Proost, J. 2009, „Towards a better conceptual framework for innovation processes in agriculture and rural development: from linear models to systemic approaches“, *Journal of Agricultural Education and Extension*, nr. 15(2), p. 131–146.

74. Koomen, E. 2011, „Indicators of Rural Vitality. A GIS-based analysis of socio-economic development of the rural Netherlands“, *Research Memorandum, nr. 2011-50*, Vrije Universiteit Amsterdam, Faculty of Economics and Business Administration, p. 1–17.
75. Kraybill, D. ir Kilkenny, M. 2003, „Economic Rationales For and Against Place-Based Policies“ in *AAEA-RSS Annual Meeting*. Montreal, July 27–30. Prieiga per internetą: <https://www.researchgate.net/profile/David_Kraybill/publication/5132267_Economic_Rationales_For_and_Against_Place-Based_Policy/links/54d8f0ec0cf25013d04096f4.pdf>. [žiūrėta 2016 liepos 15 d.].
76. Kriaučiūnas, E. ir Daugirdas, V. 2013, „Rečiausiai gyvenamų Lietuvos teritorijų gyvenviečių tinklo ypatumai“, *Geografijos metraštis*, nr. 46, p. 32–45.
77. Kwang-Koo, K., Marcouiller, D.W. ir Deller, S.C. 2005, „Natural Amenities and Rural Development: Understanding Spatial and Distributional Attributes“, *Journal of Urban and Regional Policy*, nr. 36(2), p. 273–297.
78. Labutytė, I. 2012, „Aptvertoji Lietuva: galimybė išsimaudyti priklauso nuo savininko malonės“, *Delfi Gynas*, rugpjūčio 3 d. Prieiga per internetą: <<http://www.delfi.lt/gynas/gyvenimas/aptvertoji-lietuva-galimybė-issimaudyti-priklauso-nuo-savininko-malones.d?id=59237409>>. [žiūrėta 2016 m. lapkričio 4 d.].
79. Lapping, M. 2016, *Rural Housing, Exurbanization, and Amenity-Driven Development: Contrasting the 'Haves' and the 'Have Nots'*, Routledge.
80. LaVerne, E. S. 2012, *History of Rural Electrification and Farm Wiring Issues*, USDA, Agricultural Research Service.
81. Leeuwis, C. 2013, *Communication for rural innovation: rethinking agricultural extension*, John Wiley & Sons.
82. Lietuviškos pirties akademija 2016, *Lietuviškos pirties akademija*. Prieiga per internetą: <<http://pirtis.lt/lt/pirties-akademija>>. [žiūrėta 2016 m. spalio 3 d.].
83. Lietuvos ekogynviečių tinklas 2016, *Ekogynvietės Lietuvoje*. Prieiga per internetą: <<http://ekogynvietes.lt/>>. [žiūrėta 2016 m. rugsėjo 5 d.].
84. Lietuvos statistikos departamentas 2014, *Demografijos metraštis 2013*, Lietuvos statistikos departamentas, Vilnius.
85. Lietuvos statistikos departamentas 2015, *Demografijos metraštis 2014*, Lietuvos statistikos departamentas, Vilnius.
86. Lietuvos statistikos departamentas 2016, *Demografijos metraštis 2015*, Lietuvos statistikos departamentas, Vilnius.
87. Long, N. ir Long, A. 1992, *Battlefields of Knowledge: The Interlocking of Theory and Practice in Social Research and Development*, London, Routledge.
88. Lorah, P. ir Southwick, R. 2003, „Environmental Protection, Population Change, and Economic Development in the Rural Western United States“, *Population & Environment*, nr. 24(3), p. 255–272.
89. Lowe, P., Ray, Ch., Ward, N., Wood, D. ir Woodward, R. 1998, *Participation in Rural Development: A Review of European Experience CRE*, University of Newcastle upon Tyne.
90. Lundmark, L. 2006, *Restructuring and employment change in sparsely populated areas: examples from northern Sweden and Finland*, PhD thesis, Umeå University, Sweden.
91. Mackay, M., Perkins, H.C., ir Espiner, S. 2009, *The Study of Rural Change from a Social Scientific Perspective: A Literature Review and Annotated Bibliography*, Lincoln University.
92. Marcketti, S.L., Niehm L.R. ir Fuloria R. 2006, „An exploratory study of lifestyle entrepreneurship and its relationship to life quality“, *Family and Consumer Sciences Research Journal*, nr. 34(3), p. 241–259.

93. Marcouiller, D.W., Lapping, M.B. ir Furuseth, O.J. (sudarytojai) 2011, *Rural Housing, Exurbanization, and Amenity-driven Development: Contrasting the "haves" and the "have Nots"*, Ashgate Publishing, Ltd.
94. Marsden, T. 2003, *The condition of rural sustainability*, Assen: Uitgeverij Van Gorcum.
95. Martín-Retortillo, M. ir Pinilla V. 2012, „Why did agricultural labour productivity not converge in Europe from 1950 to 2005?“, *EHES working papers in economic history*, nr. 25, p. 1–40.
96. Mason, C. 2010, „Home-based businesses: Challenging their Cinderella status“, *Small Enterprise Research*, nr. 17(2), p. 104–111.
97. Mather, A.S., Hill, G. ir Nijnik, M. 2006, „Post-productivism and rural land use: cul de sac or challenge for theorization?“, *Journal of Rural Studies*, nr. 22(4), p. 441–455.
98. Mazoyer, M. ir Roudart, L. 2006, *A history of world agriculture: from the Neolithic age to the current crisis*, Eartscan, London/Sterling VA.
99. Melkio mokykla 2016, *Melkio mokykla*. Prieiga per internetą: <<http://www.melkys.lt/index.html>>. [žiūrėta 2016 m. rugsėjo 5 d.].
100. Memken, J., Niemeyer, S. ir White, B.J. 2009, „Evidence of a Housing Decision Chain in Rural Community Vitality“, *Rural Sociology*, nr. 74(1), p. 113–137.
101. *Misija: Vilnija 2015*, TV laidos videoįrašas, Lietuvos nacionalinis radijas ir televizija, mediateka, rugsėjo 13 d. Prieiga per internetą: <http://www.lrt.lt/mediateka/irasas/83729/misija_vilnija> [žiūrėta 2016 m. spalio 14 d.].
102. *Mobile living history museum „The Viking Age“*, EEA Grants Culture Lithuania 2016, YouTube videoįrašas, spalio 4 d. Prieiga per internetą: <<https://www.youtube.com/watch?v=yGR8sWLqWrw>>. [žiūrėta 2016 m. spalio 20 d.].
103. Mockuvienė, A. 2014, *Vikingų kaimas: jie turi svajonę*, YouTube videoįrašas, vasario 14 d. Prieiga per internetą: <<https://www.youtube.com/watch?v=mVV0nLdvVTo>>. [žiūrėta 2016 m. spalio 26 d.].
104. Moseley, M.J. ir Owen, S. 2008, „The future of services in rural England: The drivers of change and a scenario for 2015“, *Progress in Planning*, nr. 69(3), p. 93–130.
105. Müller, D.K. 2002, „Second home ownership and sustainable development in Northern Sweden“, *Tourism and Hospitality Research*, nr. 3(4), p. 343–355.
106. Müller, D.K., Hall, C.M. ir Keen, D., 2004, „Second home tourism impact planning and management“ in *Tourism, Mobility and Second Homes. Between Elite Landscape and Common Ground*, sudarytojai C. M. Hall ir D. K. Müller, Clevedon, Channel View Publications. Aspects of Tourism, p. 15–32.
107. *Muzikos festivalis „Gėla“ 2015*, Facebook paskyra, gruodžio 23 d. Prieiga per internetą: <<https://www.facebook.com/gelafestivalis/>>. [žiūrėta 2016 m. spalio 17 d.].
108. *Nevyriausybių organizacijų ir bendruomenių plėtros 2014–2016 metų veiksmų planas, 2014* [su pakeitimais] (Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro 2014 m. balandžio 2 d. įsakymas Nr. A1-179, TAR, Nr. 4019). Prieiga per internetą: <<http://www.socmin.lt/lt/nevyriausybiu-organizaciju-sektorius/nvo-ir-bendruomeniu-3yxv.html>>. [žiūrėta 2016 m. spalio 17 d.].
109. Newbery, R. ir Bosworth, G. 2010, „Home-Based Business Sectors in the Rural Economy“, *Society and Business Review*, nr. 5(2), p. 183–197.
110. Nonaka, I. ir Takeuchi, H. 1995, *The knowledge creating company. How Japanese companies create the dynamics of innovation*, New York, Oxford University Press.
111. Renting, H., Vogelesang, L.J., Roep, D., Oostindië, H.A. ir Ploeg, J.D. van der 2006, „Going backward for to find a way forward: the Netherlands“ in *Driving rural development: policy*

- and practice in seven EU countries*, sudarytojai D.O'Connor ir H.Renting, Uitgeverij Van Gorcum, p. 51–81.
112. OECD 2005, *Place-based policies for rural development provinces of Arezzo and Grosseto*, Paris, OECD.
 113. OECD 2006a, *The New Rural Paradigm: Policies and Governance. OECD Rural Policy Reviews*, Paris, OECD.
 114. OECD 2006b, “Reinventing Rural Policy”, *The OECD Policy Brief*, spalis. Prieiga per internetą: <<http://www.oecd.org/dataoecd/18/9/37556607.pdf>>. [žiūrėta 2012 m. sausio 21 d.].
 115. OECD 2010, *Strategies to Improve Rural Service Delivery*, Rural Policy Reviews, Paris, OECD.
 116. Oficialiosios statistikos portalas 2016, *Gyventojai ir socialinė statistika*. Prieiga per internetą: <<http://osp.stat.gov.lt>>. [žiūrėta 2016 m. rugsėjo 5 d.].
 117. Palojarvi A., Pyysiainen J. ir Saloranta M. (sudarytojai) 2013, *Inspiring stories from ecovillages: experiences with ecological technologies and practices*, BMK leidykla, Vilnius.
 118. *Patyriminis „Vikingų amžiaus“ muziejus balandį aplankys beveik pusę tūkstančio moksleivių 2016*, TV laidos videoįrašas, Televizija AVVA 2016, AVVA Žinios, balandžio 15 d. Prieiga per internetą: <https://www.youtube.com/watch?v=B2rx_ds8VeU> [žiūrėta 2016 m. spalio 26 d.].
 119. Perkins, H.C. 2006, „Commodification: re-resourcing rural areas“ in *Handbook of Rural Studies*, sudarytojai P. Clarke, T. Marsden ir Mooney, London, Sage Publications Ltd., p. 243–257.
 120. Ploeg, J.D. van der, Renting, H., Brunori, G., Knickel, K., Mannion, J., Marsden, T. ir Ventura, F. 2000, “Rural development: from practices and policies towards theory”, *Sociologia ruralis*, nr. 40(4), p. 391–408.
 121. Polanyi, M. 1966, “Chapter 1: Tacit Knowing” in *The Tacit Dimension*. 1-as leidimas, Doubleday & Co, 1966; 2-as pataisytas leidimas Peter Smith, Gloucester, Mass, 1983. Potter, C. 1998, *Against the Grain: agri-environment policy reform in the EU and US*, CAB International, Wallingford.
 122. Pretty, J. 1998, *The living land: agriculture, food and community regeneration in rural Europe*, London, Earthscan.
 123. Roca, Z. (sudarytojas) 2016, *Second home tourism in Europe: lifestyle issues and policy responses*, Routledge.
 124. Ratkevičienė, V. 2008, „Kaimo situacijos pokyčiai – vienas svarbiausių iššūkių viešojo sektoriaus institucijoms“, *Ekonomika ir vadyba: aktualijos ir perspektyvos*, nr. 1(10), p. 132–143.
 125. Rockart, J.F. 1979, „Chief executives define their own data needs“, *Harvard Business Review*, kovas. Prieiga per internetą: <<https://hbr.org/1979/03/chief-executives-define-their-own-data-needs>>. [žiūrėta 2016 m. liepos 4 d.].
 126. Rosegrant, M.W. 2001, “Alternative Futures for Food Security”, *Conference on Sustainable Food Security for All by 2020*, Bonn, 4–6 September, Washington, DC, IFPRI.
 127. Shaffer, R. ir Summers G. 1988, „Community Economic Vitality“ in *Community Economic Vitality: Major Trends and Selected Issues*, Ames, IA, The North Central Regional Center for Rural Development.
 128. Shippee, T. 2012, “On the edge: Balancing health, participation, and autonomy to maintain active independent living in two retirement facilities”. *Journal of Aging Studies*, nr. 26(1), p. 1–15. doi:[10.1016/j.jaging.2011.05.002](https://doi.org/10.1016/j.jaging.2011.05.002).
 129. Snapp, S. ir Pound, B. (sudarytojai) 2011, *Agricultural systems: Agroecology and rural innovation for development*, Academic Press.

130. Snieška, V. ir Zykienė, I. 2011, „Fizinės infrastruktūros įtaka regioniniam patrauklumui“, *Ekonomika ir vadyba*, nr. 16, p. 465–471.
131. Stathopoulou, S., Psaltopoulos, D. ir Skuras, D. 2004, „Rural entrepreneurship in Europe. A research framework and agenda“, *International Journal of Entrepreneurial Behaviour & Research*, nr. 10(6), p. 404–425.
132. Stauber, K.N. 2001, *Why Invest in Rural America-and How? A Critical Public Policy Question for the 21st Century* [interaktyvus], Federal Reserve Bank of Kansas City. Prieiga per internetą: <<http://kansascityfed.com/Publicat/Econrev/PDF/2q01stau.pdf>>. [žiūrėta 2012 m. vasario 15 d.].
133. Svirbutavičiūtė A. 2012, „Vizijos virsta realybe“, *Kaimo laikraštis*, gruodžio 31 d. Prieiga per internetą: <<http://lietuvsdiena.lrytas.lt/aktualijos/vizijos-virsta-realybe.htm>>. [žiūrėta 2016 m. rugsėjo 6 d.].
134. Šemelytė, R. 2016, „Istorijos pamokos Vikingų kaime“, *Šeimininkė*, nr. 17, balandžio 29 – gegužės 5 d. Prieiga per internetą: <<http://ukininkopatarejas.lt/istorijos-pamokos-vikingu-kaime/>>. [žiūrėta 2016 m. spalio 21 d.].
135. Tamutienė, I., Černiauskaitė, I. ir Sruogaitė, A. 2011, „Lietuvos kaimo ir miesto gyventojų prieinamumo prie ambulatorinių sveikatos priežiūros paslaugų kliūtys ir jų kontekstai“, *Kultūra ir visuomenė: socialinių tyrimų žurnalas*, nr. 2(1), p. 95–110.
136. *Trakų rajone tėvų žemės neatgaunanti pensininkė: „D. Mikutiene, atsipeikėk“ 2014*, TV laidos videoįrašas, „Lietuvos ryto“ televizija 2014, Lietuvos diena, sausio 8 d. Prieiga per internetą: <<http://tv.lrytas.lt/?id=13891868371388744817>> [žiūrėta 2016 m. lapkričio 7 d.].
137. Trolander, J.A. 2011, *From Sun Cities to The Villages: A History of Active Adult, Age-Restricted Communities*, University Press of Florida.
138. Turcanu, L. 2012, *Rural Vitality in the Netherlands*, Amsterdam: VU University, Amsterdam.
139. Ubarevičienė, R., Burneika, D. ir Kriaučiūnas, E. 2011, *Vilniaus miesto plėtros studija*, Vilniaus miesto savivaldybė, Vilnius.
140. Vaitkevičius, V. 2006, *Senosios Lietuvos šventvietės: Aukštaitija*, Vilnius.
141. Verkulevičiūtė-Kriukienė, D. ir Galinienė, J. 2014, „Klaipėdos miesto ir priemiesčio zonų gyventojų skaičiaus kaita ir gyvenviečių plėtra“, *Tiltai*, nr. 2, p. 75–88.
142. Vidickienė, D. (sudarytoja) 2013, *Living in harmony: inspiring stories from ecovillages*, BMK leidykla, Vilnius.
143. Vidickienė, D. 2004. Įmonės veiklos vertinimo sistema, Vilniaus universiteto leidykla, Vilnius.
144. Vidickienė, D. ir Melnikienė, R. 2014, *Kaimo politikos evoliucija*, Vilnius, Lietuvos agrarinės ekonomikos institutas.
145. Vidickienė, D. ir Gedminaitė-Raudonė, Ž. 2011, „Lietuvos regionų klasifikavimas pagal kaimiškumą, remiantis atokumo kriterijumi“, *Ekonomika ir vadyba: aktualijos ir perspektyvos*, nr. 4(24), p. 51–59.
146. *Vikingų kaimas 2016*, Facebook paskyra, spalio 4 d. Prieiga per internetą: <<https://www.facebook.com/vikingukaimas.lt/>>. [žiūrėta 2016 m. spalio 3 d.].
147. Vilniaus apskrities kraštotyra 2015, *Vilniaus rajonas / Nemenčinės seniūnija*. Prieiga per internetą: <<http://www.vilnijosvartai.lt/vietoves/nemencines-seniunija/>>. [žiūrėta 2016 m. spalio 14 d.].
148. Vilniaus rajono savivaldybės administracijos Nemenčinės seniūnija 2015, *Vilniaus rajono savivaldybės administracijos Nemenčinės seniūnijos 2015 m. veiklos ataskaita*. Prieiga per

- interneta: <<https://www.vrsa.lt/go.php/lit/Nemencines/33>>. [žiūrėta 2016 m. spalio 14 d.].
149. Virkkala, S. 2007, "Innovation and networking in peripheral areas – A case study of emergence and change in rural manufacturing", *European Planning Studies*, nr. 15(4), p. 511–529.
150. VšĮ „Socialinių idėjų dirbtuvė“ 2016, „CoolŪkis“. Prieiga per internetą: <<http://coolukis.lt/>>. [žiūrėta 2016 m. spalio 10 d.].
151. VšĮ „Vikingų kaimas“ 2015a, *Mobilus gyvosios istorijos muziejus „Vikingų amžius“*. Prieiga per internetą: <www.vikinguamzius.lt>. [žiūrėta 2016 m. spalio 26 d.].
152. VšĮ „Vikingų kaimas“ 2015b, *Vikingų kaimas*. Prieiga per internetą: <<http://vikingukaimas.lt/>>. [žiūrėta 2016 m. spalio 3 d.].
153. Wall, M. 1999, „Factors in Rural Community Survival: Review of Insights from Thriving Small Towns“, *Great Plains Research: A Journal of Natural and Social Sciences*, nr. 4(1), p. 115–135.
154. Ward, S. 1993, "The agricultural treadmill and the rural environment in the post-productivist era", *Sociologia Ruralis*, nr. 33, p. 348–364.
155. Wong, P.P. 2004, "Environmental impacts of tourism" in *A Companion to Tourism*, sudarytojai A.A. Lew, C.M. Hall ir A.M. Williams, Cornwall, Blackwell, p. 450–461.
156. *Žalioji knyga „Lietuvos kaimo ateitis“*, 2010, Lietuvos agrarinės ekonomikos institutas, Vilnius.
157. Ždanovič, Z. 2014, „Apdovanoti gražiausių sodybų šeimininkai“, *Visuomenė*, spalio 4 d. Prieiga per internetą: <<http://l24.lt/lt/visuomene/item/40878-apidovanoti-graziausi-sodyb-seimininkai>>. [žiūrėta 2016 m. spalio 17 d.].
158. Žemės ūkio informacijos ir kaimo verslo centras 2016, *Žemės rinkos sektoriaus apžvalgos*. Prieiga per internetą: <<https://www.vic.lt/?mid=151&id=4288>>. [žiūrėta 2016 m. spalio 17 d.].
159. Друкер, П.Ф. 2007, *Эпоха разрыва. Ориентиры для нашего меняющегося общества*. Вильямс.
160. Иноземцев, В.Л. 2000, *Современное постиндустриальное общество: природа, противоречия, перспективы*, Москва: Логос.